

LEPPÄVIRRRAN KOTISEUTUMUSEO

OPASTUSMATERIAALEJA OPETTAJILLE JA RYHMILLE

Yleistä materiaalipaketin käytöstä

Tämä materiaali sisältää laajat tiedot Leppävirran kotiseutumuseon perusnäyttelystä: näyttelyn sisällöstä, esineistöstä ja näyttelyn yhteyksistä Leppävirran ja laajemmin Suomen historiaan. Materiaali on laadittu silmällä pitäen omatoimista kiertelyä museossa - kuitenkin niin, että ryhmän vetäjä tai opettaja voi mahdollisuuksien mukaan toimia oppaana materiaalia hyödyntämällä. Materiaalipaketin tekstit perustuvat museossa esillä oleviin näyttelyteksteihin. Toisin sanoen jos ryhmää opastetaan, jokaisen ryhmäläisen ei tarvitse jäädä lukemaan näyttelytekstejä erikseen ja näin museovierailu etenee sujuvammin.

Materiaali etenee samassa järjestyksessä kuin missä museon näyttely on luontevinta kiertää. Jokaisesta huoneesta tai teemakokonaisuudesta on numeroitu oma osionsa, joka sisältää aiheeseen liittyvät tekstit, sekä esimerkkejä esineistä, joita kussakin huoneessa voi tai kannattaa nostaa esille. Materiaali hahmottuu varmasti selkeämmin jos museossa pystyy vierailemaan jo ennen kuin sinne menee ryhmän kanssa, jos ei ole aiemmin näyttelyä kiertänyt.

Materiaali on laadittu palvelemaan mahdollisimman monia ryhmiä, joten ryhmän vetäjän tehtäväksi jää soveltaa materiaali sopimaan oman ryhmän tarkoituksiin ja tavoitteisiin. Päiväkotiryhmät varmasti keskittyvät enemmän tarkastelemaan mielenkiintoisia esineitä, aikuisryhmiä voi kiinnostaa enemmän laajat kokonaisuudet. Käynti paikallisessa museossa kuuluneen peruskoulun opetusohjelmaan, joten vierailusta kannattaa ottaa opetusmielessä mahdollisimman paljon irti. Siten koululaisten kohdalla voisi korostua yhteyksien luominen historiatiedon ja museon näyttelyn välillä. Museovierailua voi hyödyntää historian lisäksi esimerkiksi kuvaamataidon tai käsityön opetuksessa.

Lisäksi kannattaa tutustua Kulttuuriympäristö verkossa -hankkeen verkkomateriaaliin. http://www.varkaus.fi/palvelut/kulttuuri/varkauden_museot/kulttuuriymparisto/kulttuuriymparisto_verkossa-hank/ ja <http://www.saranat.fi/>

Toivottavasti materiaali auttaa tarjoamaan monipuolisen, opettavaisen ja ennen kaikkea mukavan museokäynnin. Tervetuloa Leppävirran kotiseutumuseoon!

Materiaalin on laatinut: Katri Kauhanen,
Leppävirran kotiseutumuseon 50-vuotisjuhluvuoden projektisuunnittelija

ALAKERTA:

1. Leppävirran kotiseutumuseo ja museot yleensä (aula, pöytä aulan oikealla puolella)

LEPPÄVIRRAN KOTISEUTUMUSEO

Leppävirran museotoiminnalla on pitkät juuret. Jo 1920-luvulla perustettiin nuorisoseuran alainen kotiseututoimikunta, joka aloitti museoaineiston keräämisen ja tallentamisen. Kun esineistöä alkoi kertyä, todettiin sille tarvittavan asianmukaiset säilytystilat. Nuorisoseura ostikin museolle tontin Kauppilanmäeltä vuonna 1935, mutta itse museota tontille ei koskaan saatu. Sota-aikana museon paikalle pystytettiin ilmavalvonta-asema.

Sodan jälkeen museota alettiin jälleen puuhata, tällä kertaa kunnan toimesta. Kunnan historia- ja museotoimikunta laati suunnitelmat museota varten ja vuonna 1956 päätettiin entinen pitäjän lainajyvästö muuntaa museorakennukseksi. Makasiinirakennus on valmistunut vuonna 1848. Viljamakasiini kunnostettiin arkkitehti Yrjö Laine-Juvan suunnitelmien mukaan museorakennukseksi 1960-luvun alussa. Museoon sijoitettiin nuorisoseuran keräämien esineiden lisäksi uudet museota varten kerätyt esineet. Museon sisustuksen ja ensimmäisen näytteillepanon suunnitteli taiteilija Raimo Puustinen. Leppävirran museo avattiin yleisölle 10. kesäkuuta 1962 pidetyn kotiseutujuhlan yhteydessä.

Avautuessaan Leppävirran museo oli esineistöltään Pohjois-Savon suurin. Museon esinekokoelma on kasvanut tuolloisesta vajaasta 2200 esineestä vielä merkittävästi. Lisäksi museolla on noin 7000 valokuvan kokoelma. Museon tarkoituksena on monipuolisesti esittää pitäjän historiaa, sen elinkeinoja, ihmisten arkea ja poikkeuksellisempiäkin tapahtumia. Pääpaino on 1800-luvulta sotien jälkeisiin vuosikymmeniin. Museo on hyväksytty Suomen museoliiton jäseneksi vuonna 1965.

Museon perusnäyttely uusittiin kotiseutujuhliin vuonna 1999. Näyttelyn toteutti Rautalammin museon silloinen johtaja Sanna Koponen. Tuolloin rakennettiin mm. Kotalahden kaivoksen interiööri ja tuvan uuni.

Museon näyttely ja näyttelytekstit uusittiin jälleen vuonna 2012 museon 50-vuotisjuhlavuoden kunniaksi.

MIKÄ MUSEO?

Museoilla on monenlaisia tehtäviä ja päämääriä

Nykmuseoiden juuret ovat 1800-luvulla, mutta esineiden keräämisellä ja tallettamisella on huomattavasti vanhemmatkin perinteet. Nykmuseon tarkoitus on olla yhteiskuntaa palveleva julkinen laitos, joka kerää, säilyttää ja esittelee kokoelmiaan tieteellisin ja kasvatuksellisin perustein. Museon tehtävä on ylläpitää ja kasvattaa kansalaisen tietoutta kulttuurinsa ja ympäristönsä menneisyydestä. Museo on myös yhteiskunnallinen toimija. Onnistunut museotoiminta toimii vuorovaikutuksessa muiden kulttuuri- ja opetustahojen kanssa ja käy ajankohtaista keskustelua.

Suomessa on asukaslukuun suhteutettuna huomattavan paljon museoita. Suurin osa museoista on paikallis- tai kotiseutumuseoita. Teollisen ja kaupallisen massakulttuurin rantauduttua Suomeen sotien jälkeisinä vuosikymmeninä perinteinen kansankulttuuri joutui uhatuksi. Alueelliset erot ovat tasoittuneet yhtenäiskulttuurin myötä. Kansankulttuuri on elänyt vain sitä erikseen vaalimalla. Tätä tehtävää ovat toteuttanut etenkin kotiseututyö, jolla on pyritty taltioimaan maakunnallista ja kunnallista identiteettiä.

On tarpeen kysyä, onko museo esinettä vai ihmistä varten. Esineitä voi itsessään olla arvokasta säilyttää niiden vaatimalla tavalla, mutta todellinen merkitys esineellä on vasta vuorovaikutuksessa ihmisen kanssa. Museokävijä sijoittaa museoesineen menneisyyteen. Esine ei itsessään pysty kertomaan mitään, vaan konteksti sen ympärillä luo merkityksen. Aktiivista museotyötä tarvitaan tekemään tuo asiayhteys näkyväksi ja ymmärrettäväksi.

Museoille on suuri haaste pysyä ajan hermolla

Paikallismuseoiden ongelmana ovat usein varastotilojen, ammattimaisen henkilökunnan ja varojen puute. Näyttelyt pysyvät samoina vuodesta vuoteen eivätkä siten pysty tarjoamaan vanhalle kävijälle oikein mitään uutta. Moni paikallismuseo toteuttaa enää heikosti museoille annettua tieteellistä tehtävää. Aktiivinen kokoelmatyön tekeminen edistäisi museon arvoa. Jos museoon vain kerätään kaikki, mitä sinne keksitään tuoda, muuttuu museo pian vain suureksi varastoksi kaikkea "vanhaa". Usein on epäselvää, mitä "vanha" edes tarkoittaa. Herää kysymys, mikä erottaa museoesineen mistä tahansa muusta esineestä? Joka päivä eilispäivästä tulee uutta historiaa, mutta olisi täysin kestänytönä nykyisen tavarantuotannon aikana kerätä jokaista eilispäivän tuotetta museoon. Silti paikallismuseolla pitäisi olla roolinsa siinä, että myös oman aikamme perintö säilyy.

Museon ei ole tarkoitus olla kaupallinen tuote. Monien paikallismuseoiden kohtalona on ollut joutua kotiseuturyhmien harrastustiloiksi, vaikka museorakennuksia tai -esineitä ei pitäisi käyttää muihin tarkoituksiin kuin museotoimintaan. Museon elävöittäminen esimerkiksi kulttuuritapahtumilla ja näytelmillä vaikuttaa hienolta idealta, mutta sellainen voi sotia museon tehtäviä vastaan. Kuitenkin on myös tunnustettu tosiasia, ettei pelkkä museon ovien auki pitäminen tuo museoon juuri ketään. Onnistunut perusnäyttelykään ei riitä, sillä asiakkaat kaipaavat vaihtelua. Perusnäyttelyn uusiminen ja vaihtuvat teemanäyttelyt edellyttävät kuitenkin rahoitusta ja tekijöitä. Museoiden pitäisi pystyä palvelemaan jokaista asiakastaan, oli kyseessä sitten tutkija, kotiseutuharrastaja tai koululainen. Kaikki asiakkaat näkevät kuitenkin vain saman näyttelyn, joten on haaste rakentaa sellaisia näyttelyitä, jotka tyydyttäisivät vaativamman tiedonjanon ja vastaisivat samalla lasten tarpeita.

Menneisyydestä on aina jäljellä vain nykyisyys

Menneisyyttä tutkittaessa on kysyttävä, mitä meillä on menneestä edes jäljellä ja mitä olemme menettäneet. Kirjalliset lähteet ja esinelähteet ovat välineitä menneisyyden saavuttamiseen, mutta on tunnustettava tosiasia, että mennyt on ikuisesti menetetty – tai ainakin niin kauan, että joku keksii aikakoneen. Mennyt voidaan siis tulkita vain nykyhetkestä käsin. Nykyhetki määrittelee koko ajan uudelleen, mikä menneestä on arvokasta tai mielenkiintoista. Sanotaan, että jokainen sukupolvi kirjoittaa historian uudelleen. Ei ole itsestään selvää, kuka tekee menneestä historiaa. Historiaa tekevät ja

käyttävät luonnollisesti historian alan ammattilaiset, mutta lusikkansa soppaan työntävät jatkuvasti myös esimerkiksi poliitikot, toimittajat, kirjailijat ja muut kulttuurialan ihmiset.

Museot ovat ennen kaikkea yhteisen muistin paikkoja. Museolla on suuri vastuu siinä, mitä se valitsee menneisyydestä esitettäväksi. Museoiden näyttelyillä on valta vaikuttaa siihen, millainen kuva historiasta rakentuu. Historiakuvalla tarkoitetaan sitä käsitystä, joka yksittäisellä ihmisellä tai yhteisöllä on menneisyydestä. Erilaiset käsitykset historiasta rakentavat historiakulttuurin ja yhteisen muistin. Vallankäyttöä on myös sen päättäminen, mitä asetetaan näyttelyyn esille, mitä jää varastoon piiloon. Paikallismuseoiden kokoelmilla on mahdoton yrittää esittää kokonaisvaltaista historiaa. Moni asia, joka on merkittävä Suomen historian kannalta, jää paikallisella tasolla vähäpätöiseksi. Historiaan jää monta tapahtumajaksoa, joita ei esinelähteillä voi edes esittää.

Vaikka museoilla on tärkeä rooli yhteisön historiakuvan rakentumisen kannalta, museot harvoin tekevät radikaaleja ratkaisuja historian esittämisen suhteen. Historiantutkimuksen trendit eivät välttämättä näy museoissa asti eikä uusia tulkintoja ole helppo siirtää museoissa esitettäväksi.

Kiinnostuksen omaa menneisyyttä kohtaan on todettu kasvavan aina muutoksen aikana. Kun esimerkiksi jotain pikkukuntaa uhkaa kartalta katoaminen, asukkaat takertuvat menneisyyteen. Kuntaliitosten aikana tilaus paikallishistorioille tutkitusti kasvaa. Nykyaikana museoilla olisi mahdollisuus vastata juurettomuuden ongelmaan, joka johtuu yhä kiihtyvistä muutoksesta jokapäiväisessä elämässä. Harva kuitenkaan osaa pitää historiaa mahdollisuutena nykypäivän ymmärtämiseen.

ESINEET:

- Oletettavasti kirjakauppias, valokuvaaja Ville Koposen paljekamera. Museon kokoelmissa ja nykyisessä näyttelyssä on paljon valokuvia, joista moni Koposen kuvaama.
- Pöydällä esimerkkejä museon laajasta aineistokokoelmasta: valokuvia, kirjeitä, kortteja ja asiakirjoja

2. Esihistoria (esihistorian huone aulasta vasemmallalla)

LEPPÄVIRRAN ESIHISTORIAA

Ensimmäiset asukkaat saapuivat Suomenniemelle noin 10 000 vuotta sitten

Viimeinen suuri jääkausi alkoi väistyä Euroopasta noin 20 000 vuotta sitten. Pohjoiset alueet paljastuivat jään alta hitaimmin, joten 10 000 vuotta sitten suurin osa Suomenniemestä oli vielä jään alla. Meren pinta oli noin sata metriä nykyistä alempana ja sulava jää muokkasi pinnanmuotoja.

Nykyisen Suomen alueen asuttaminen alkoi jääkauden päättyessä jään reunan vetäytyessä yhä kauemmas. Ensimmäisenä asutusta kehittyi lounais- ja etelärannikolle, joka paljastui jään alta noin 12 000 vuotta sitten. Parissa tuhannessa vuodessa jää vetäytyi Salpausselille asti, kunnes sulaminen pysähtyi pariin sadaksi vuodeksi kylmemmän kauden takia. Tämän jälkeen uusi lämpöaalto sulatti parissa tuhannessa vuodessa loputkin jäämassat.

Maa alkoi kohota nopeasti vapauduttuaan jäädä ja sulava jää muodosti vesialtaita. Tuolloinen Suomi oli pitkä niemi, jota nykyiset järvet lahtina halkoivat. Metsät täyttivät paljaan maan. Ensimmäiset ihmiset todennäköisesti seurasivat pohjoisemmaksi vaeltaneita riistaeläimiä, jotka eivät viihtyneet metsissä.

Kivikautisten esinelöytöjen joukossa olleiden pii- ja kvartsisiesineiden perusteella on päätelty Suomen ensimmäisten asukkaiden vaeltaneen tänne etelästä, nykyisen Baltian sekä Itä- ja Kaakkois-Euroopan mammutinmetsästäjien alueilta. Tulokkaat olivat suurriistan metsästäjiä, jotka löysivät pohjoisesta myös runsaat kalavedet. Kivikautisen väestön uskotaan muodostaneen suomalaisten esi-isät. Luonnollisesti väestöön ovat ajan myötä sekoittuneet muualta tulleet siirtolaiset.

Elintilaa saadakseen ihminen alkoi raivata metsää ja siihen tarkoitukseen kehittyivät ensimmäiset kiviset kirveet. Niemeä asuttamaan saapuneet pyynti- ja keräilykulttuurin ihmiset eivät kuitenkaan muodostaneet pysyvää asutusta minnekään, vaan liikkuvat paikasta toiseen saaden ravintonsa metsästäjällä, kalastamalla ja keräilemällä. Maan kohoamisen takia liikkuvat rannat myös pakottivat ihmiset liikkumaan, jotta asuinpaikka pysyi veden äärellä. Tuli oli valjastettu hyötykäyttöön jo jääkauden lopulla.

Kivikauden asuinpaikkoja ollut Savossa runsaasti

Kivikausi jakaantuu esikeraamiseen ja kampakeraamiseen aikaan. Esikeraamiselta ajalta (8300–5200 eaa.) on Suomessa tehty vain harvoja esinelöytöjä, mikä kertoo varhaisen pyyntikulttuurin ihmisten vasta alkaneen saapua alueelle. Vanhin pyyntikulttuurin kausi, jolta on säilynyt merkkejä laajemmastakin asutuksesta, tunnetaan rannikkoalueilla paremmin Suomusjärven kulttuurina (n. 6500–4200 eaa.). Suomusjärven kulttuurille tyypillisiä esinemuotoja on tavattu kuitenkin myös Pohjois-Savosta. Leppävirran alueen vanhimmat löydöt on ajoitettu yli 6000 vuotta vanhoiksi. Yksittäiset löydöt tarkoittavat pysyvän asutuksen vielä puuttuneen ja toimivat ennemminkin merkkeinä alueelle tehdyistä metsästys- ja kalastusretkistä.

Laajoja löytöjä on sen sijaan tehty kampakeraamiselta ajalta (4200–2000 eaa.), jolloin Leppävirralla on ollut useita kivikautisia asuinpaikkoja. Muinaisjäänteiden löytöpaikat Leppävirralla ovat tiukasti sidoksissa vesistöjen kehitykseen ja asuinpaikkojen sijainneista voidaan suoraan lukea Saimaan rantahistoriaa. Useita irtoesinelöytöjä on tehty vesistöistä. Leppävirran asuinpaikat ovat olleet käytössä tyypillisen kampakeramiikan kaudella (3300–2800 eaa.), mutta niillä asumista on jatkettu myöhäisen kampakeramiikan aikana (2800–2000 eaa.), jolloin Savossa käytettiin laajasti asbestikeramiikkaa.

Pronssi- ja rautakausi Savossa

Leppävirran asutus näyttää esinelöytöjen valossa hiipuneen jo kivikauden lopulla ja sen jälkeen. Kivi- ja pronssikauden taitteeseen ajoittuu muutamia yksittäislöytöjä, myös sellaisia esineitä, joita Savon alueella on tavattu vain satunnaisesti. Leppävirralla on löydetty yksi vasarakirves, jota on todennäköisesti käytetty sota-aseena, ei puun työstämiseen kuten useimpia kivikirveitä. Vasarakirveskulttuuri ei koskaan levinnyt Savoan asti, joten esine on mahdollisesti jäänyt tänne kaupankäynnin seurauksena.

On kuitenkin huomioitava, että kivikaudesta pronssikauteen siirtyminen ei merkinnyt mitään radikaalia muutosta, vaan perustyökäluet säilyivät samantyyppisinä eikä pehmeä

pronssi voinut korvata kiveä valmistusmateriaalina. Koska vanhojen esineiden ajoitus on epätarkkaa, on mahdollista, että jotkut kiviesinelöydöt kuuluvat ajallisesti pronssikauteen. Ainoa tiedossa oleva esinelöytö rautakaudelta on tuluskivi Näädänmaasta. Leppävirta ei kuitenkaan ole mikään poikkeus Savon mittakaavassa, sillä muualtakaan lähialueilta ei ole tehty merkittävästi löytöjä. Metallisten esinelöytöjen vähyys kertoo metallin arvosta – tavaroita ei jätetty erämatkoilla maastoon lojumaan. Mahdollisesti kuitenkin jotkut Leppävirralla löydetyt röykkiöt ja muinaismuistot, joista on enää jäljellä vain epämääräistä tietoa, voidaan ajoittaa rautakauteen, noin ajanlaskumme alun jälkeisiin vuosiin. Metallin käyttö ei näytä muuttaneen väestön elintapoja. Käsien ladotut röykkiöhaudat, ns. lapinrauniot, yleistyivät kuitenkin hautaustapana pronssikaudelta alkaen ja muutamia tällaisia on löydetty Leppävirraltakin. Kaikki kivistä röykkiöt eivät silti aina merkitse hautapaikkaa.

Esinelöytöjen vähyden takia esihistorian ja historiallisen ajan taitekohta Savon alueella on osin hämärän peitossa. Esihistorialla tarkoitetaan aikaa ennen kirjallisia lähteitä. Ensimmäiset kirjalliset lähteet Leppävirrasta ovat Ruotsin vallan ajalta eli lähes lähteetöntä ja siten melko tuntematonta aikaa jää väliin yli 1000 vuotta. Leppävirran menneisyydessä merkkipaaluna esihistorian ja historiallisen ajan välillä on kuitenkin yleisesti pidetty Pähkinäsaaren rauhaa vuonna 1323, sillä rauhan rajakiven on uskottu sijainneen Osmajärvessä olevassa Osmankivessä.

PYYNTI- JA KERÄILYKULTTUURI

Keitä pyyntikulttuurin ihmiset olivat?

Pohjolan ensimmäisten asukkaiden ulkonäköä, vaatetusta, tapoja ja eleitä voidaan loppujen lopuksi vain arvailla nykyajasta käsin. Arkeologisten löytöjen perusteella tehdyt tulkinnat ovat aina jossain määrin epävarmoja, sillä merkityssuhteita on vuosituhansien päästä mahdoton saavuttaa. Pyynti- ja keräilykulttuurin ihmiset olivat samaa lajia kuin nykyihminenkin, mutta on melko mahdotonta sanoa tarkkaan, minkä lähialueen erityisiä piirteitä Suomen alueen ensimmäisillä ihmisillä oli. Pyyntikulttuurin kehitys oli hidasta, mutta kehityksen tapahtumisen voi huomata työkalujen ja saviastioiden muutoksista.

Asuminen

Asuinpaikkojen ja maanpinnan muutosten perusteella ihmiset asettuivat asumaan lähelle vettä – lähelle tärkeää kulkuyhteyttään ja ravinnonlähdeään. Asumukset ovat olleet kevytrakenteisia kodantapaisia, sillä niistä ei ole jäänyt merkittäviä jälkiä maahan. Liikkuva asujaimisto vielä vältti raskaita rakenteita, sillä riistan perässä oli muutettava vuosittain. Harvojen kotalöytöjen perusteella yksittäisen pyyntiyhteisön kooksi on arvioitu päälle toistakymmentä henkeä. Asuinpaikan koko ei silti kerro koko totuutta yhteisön jäsenten määrästä, sillä ajoitukset ovat niin epätarkkoja, että on mahdotonta sanoa, mitkä samanaikaisilta vaikuttavat jäänteet todella ovat edes samalta vuosikymmeneltä.

Jonkinlaisen asumispaikan läheisyyttä merkkää varmimmin tulisija, joista on jäänyt enemmänkin merkkejä. Tulisijoista löytyneiden luiden avulla asuinpaikkoja on voitu myös ajoittaa. Tuli oli pyyntikansan selviytymisen elinehto. Ennen keramiikan hyödyntämistä säilömisessä kaikki ruoka valmistettiin tavalla tai toisella tulen ja lämmön avulla kypsentämällä. Tulen avulla voitiin myös kuumentaa vettä, kuivattaa vaatteita ja

pitää eläimet loitolla leiristä. Sisällä kodissa lämpöä haettiin todennäköisesti tulta enemmän turkiksista. On myös huomattava, että kivikaudella vallitsi nykyistä lämpimämpi ajanjakso. Asuinpaikkoja on jälkikäteen tunnistettu painaumista ja tulen ja jätteiden aiheuttamista maavärjäytymistä, niin sanotuista kulttuurikerroksista.

Kampakeraamisen ajan löydöt osoittavat ihmisten siirtyneen käyttämään aiempaa pysyvämpiä astioita, joita keramiikasta voitiin valmistaa. Suuret ruukut olivat vaikeita liikuteltavia, joten niitä tuskin olisi valmistettu ihan vain hetkellistä leirinpitoa varten. Pyynti- ja keräilykulttuurin ihmisille oli silti luontevaa liikkua aina vuotuisen kierron mukaan, parhaiden metsästys- ja keräilymaiden ääreen.

Shamanismi, vainajakultti ja karhu-usko

Kivikauden ihmisten hengellisen elämän sisältöä ja tarkoitusta voidaan nykypäivästä käsin enää vain arvailla. Todennäköisesti luonto on nähty maagisena henkien asuinpaikkana. Luonto on ollut palveluksen kohde ja paikka, jossa rituaalit suoritettiin. Yhteisön tietäjät tai shamaanit toimivat välittäjinä ihmisten ja luonnossa olevien henkien välillä. Useat kivikauden esinelöydöt on tehty vesistöistä ja onkin pohdittu myös mahdollisuutta, että veteen tahallaan upotetut esineet ovat toimineet jonkinlaisina uhreina tai lahjoina.

Kivikauden ihmiset hautasivat vainajansa asuinpaikoilleen. On kuitenkin mahdollista, ettei yhteisön elo samalla paikalla jatkunut, vaan se muutti pois hautapaikalta ja samalle paikalle saapui myöhemmin uusi ryhmä asukkaita. Hautapaikkoja on ollut hankala tunnistaa, mutta punamullalla peitettyjen vainajien viimeiset leposijat on voitu myöhemminkin paikantaa. Punamultaa käytettiin antamaan vainajalle elämän väri takaisin tuonpuoleisessa. Hautoihin asetettiin myös esineitä, mutta vain osasta on jäänyt jälkiä, sillä orgaaniset aineet säilyvät huonosti maaperässämme.

Kivikauden esinelöytöjen kenties monitulkintaisimman esineryhmän muodostavat savi-idolit. Savesta muovailtuja hahmoja on arvailtu esi-isien kuviksi, henkihahmoiksi tai vihollisen kuviksi. Useat idolit on löydetty tahallisesti rikotun näköisinä, mikä voisi viitata siihen, että vihollista on haluttu esineen kautta vahingoittaa.

Pyyntikulttuurin ihmisille karhun uskotaan olleen pyhä eläin. Erilaisia karhu-uskoon viittaavia perinteitä löytyy useiden pohjoisten kansojen historiasta pitkiltä ajanjaksoilta. Karhua nimitettiin kiertoilmaksi, jotta vältettiin kutsumasta petoa paikalle. Kun karhu tapettiin, sen pääkallo ripustettiin uhripuun oksalle. Näin uskottiin karhun palaavan luontoon uudeksi saaliiksi.

Ravinnon hankkiminen

Merkittävä osa kivikauden esinelöydöistä viittaa ihmisten pääelinkeinoon eli metsästyksen ja kalastuksen, joissa käytettiin kivisiä aseita, verkompainoja ja muita työkaluja. Luonnollisesti paljon on löytynyt myös puiden ja muun kasvillisuuden käsittelyyn soveltuvia työkaluja, kuten kirveitä. Työkaluihin on todennäköisesti käytetty myös puuta, luuta ja sarvea, mutta niiden jäänteet eivät ole säilyneet.

Kiviesineet olivat tärkeimpiä kivikauden ihmisen työkaluja. Leppävirralta löydetty esineet ovat pitkälti valmistettu paikallisista kivilajeista, mutta kivillä voitiin käydä myös

kauppaa. Yhteyksistä muualle kertovat ainakin ns. pohjalaiset esineet ja Äänisen liuskeesta valmistetut esineet. Kiviesineet valmistettiin iskemällä ja hiomalla halutunlaisiksi. Kirveet, taltat ja hakut on todennäköisesti jotenkin vartettu, mutta yhtään vartta ei ole Suomessa säilynyt.

Kalastus on varmasti ollut vesistöjen äärelle keskittyneelle asutukselle tärkein jokapäiväinen elinkeino. Juuri päivittäisen kalastuksen on uskottu olleen yhteisöissä naisten ja lasten tehtävänä, miehet keskittyivät metsästykseseen ja suurkalastukseen ja viipyivät retkillään pitkiäkin aikoja. Verkkokalastusta on löytyneistä verkonpainoista ja -kohoista päätellen harjoitettu aina kivikaudelta lähtien. Vesillä liikuttiin yhdestä puusta veistetyillä ruuhilla, joita on Leppävirraltakin löydetty vesistöjen pohjista. Ruuhien ikää on kuitenkin hankala arvioida, sillä samantapaisia voitiin käyttää vielä 1900-luvun alussakin.

Jousi ja nuoli olivat tavallisimmat metsästysaseet. Näistä on säilynyt lähinnä vain nuolenkärkiä, sillä orgaaniset ainekset ovat tuhoutuneet. Myöhempien eränkävijöiden tapojen perusteella on melko selvää, että kivikaudellakin käytettiin erilaisia pyydyksiä, loukkoja ja ansoja, mutta niidenkään puiset rakenteet eivät ole säilyneet. Lehdenmuotoisia liuske-esineitä on pidetty nuolen- ja keihäänkärkinä, mutta toisaalta niitä on voitu käyttää myös veitsinä leikkaamiseen.

Saaliseläimistä käytettiin jokainen osa hyödyksi: lihat ruoaksi, nahat vaatteiksi ja asumuksiin, luut työkaluiksi tai tarve-esineiksi. Riistan lisäksi metsistä otettiin muukin hyöty irti. Naiset ja lapset ovat todennäköisesti huolehtineet myös marjojen, sienien, linnunmunien ja pähkinöiden talteen keräämisestä.

ARKEOLOGISET TUTKIMUKSET VALOTTAVAT LEPPÄVIRRRAN ALUEEN KAUKAISTA MENNEISYYTTÄ

Arkeologia tavoittaa ihmisen vuosituhansien takaa

Arkeologian on tarkoitus tutkia menneisyyttä ihmisen jälkeensä jättämien materiaalien merkkien avulla. Arkeologia on avain ennen kaikkea esihistorialliseen aikaan, jolta kirjallisia lähteitä ei ole, mutta yhtä hyvin arkeologia voi tutkia uudempiakin aikoja, sillä kirjoitetut tekstit eivät pysty valaisemaan läheskään kaikkia ihmiselon puolia. Kiinnostus arkeologiaan kasvoi Suomessa 1800-luvun lopulla liittyen tarpeeseen löytää suomalaisuuden ja oman valtion juuret. Myöhemmin arkeologian tärkeys on korostunut halussa kartoittaa ja säilyttää suomalaista kulttuuriperintöä.

Arkeologiset löydöt ovat joko sattumalta löytyneitä tai tarkoituksellisen kaivaustyön tuloksia. Löydöt jaotellaan tyypillisesti kiinteisiin muinaisjäänneisiin, asuinpaikkoihin, hautoihin ja irtolöytöihin. Leppävirran alueella on jo 1800-luvun lopulla kiertänyt yksityishenkilöitä keräämässä talteen muinaisesineitä ja tarinoita niistä. Ensimmäisen kerran Leppävirran aluetta inventoitiin vuonna 1878 Rautalammin kihlakunnan inventoinnin yhteydessä. Savon kivikautisen asutuksen luultiin pitkään lähes puuttuneen, sillä esinelöytöjä ei juuri ollut. Yhteensä Savon alueelta on löytynyt yli 200 kivikautista asuinpaikkaa, mutta vain murto-osalla on suoritettu kaivauksia. Useat viitteet asuinpaikkojen olemassaolosta ovat löytyneet maa- ja metsätöiden yhteydessä. Suomessa

maa ei vuosituhansien aikana ole juurikaan kasvanut, joten löydöt ovat sijainneet melko pinnassa, usein useassa kulttuurikerrostumassa.

Inventoinnit vievät esihistorian tuntemusta kerralla eteenpäin

Ensimmäisen kerran kivikauden asuinpaikkojen kaivauksia suoritettiin Leppävirran Moninmäellä vuosina 1955 ja 1966, jolloin arkeologi Ville Luho Kansallismuseosta johti kaivauksia Voutilaisen ja Holopaisen asuinpaikoilla apunaan myös useita kyläläisiä. Voutilaisen asuinpaikka tuli Kansallismuseon tietoon vuonna 1951, ja kolme vuotta myöhemmin uusien esinelöytöjen jälkeen päätettiin aloittaa kaivaukset ennen hiekanottoa alueelta. Voutilaisen asuinpaikka oli Leppävirran ensimmäinen tunnettu kiinteä muinaisjäänös. Alueelta löytyi mm. kampakeramiikkaa, savi- ja kiviesineiden katkelmia ja hieman piitä. Kun alueella kaivettiin uudelleen vuonna 1989, löytyi myös palanen meripihkaa.

Ville Luho tutki Moninmäellä myös Holopaisen asuinpaikkaa vuonna 1966. Holopaisen asuinpaikalta löytyi kaivauksissa tiettävästi myös yksi punamultahauta, mutta kaivauksesta ei ole säilynyt tarkkaa kertomusta. Asuinpaikka ja kalmisto ajoitettiin tyypillisen kampakeramiikan aikaan.

Leppävirran alueen inventoi Kuopion museon ensimmäinen arkeologi Lauri Pohjakallio vuonna 1976 ja laati perustavanlaatuisen kartoituksen. Inventointi selkeytti kuvaa Leppävirran alueen muinaisuudesta. Uudelleen Leppävirran alueen arkeologinen inventointi suoritettiin elokuussa 1998. Museoviraston toteuttama ja Petro Pesosen johtama tutkimus tähtäsi ensisijaisesti ennestään tuntemattomien kiinteiden muinaisjäänösten etsimiseen.

Pyyntikulttuurin asuinpaikat löytyvät tyypillisesti hiekkaisesta maasta, joka sijaitsee vesistön lähellä. Näiden piirteiden avulla on Leppävirraltakin voitu rajata otollisimmat paikat pyyntikulttuurin asutukselle. Hiekkamaastot erottuvat muuten melko kivisestä maastosta ja melkein jokaiselta sopivalta hiekkaharjulta onkin löytynyt asumisen merkkejä. Lapinraunioita on etsitty laakeiden kalliosaarten rannoilta, kalliomaalauksia pystysuorilta kalliopinnoilta. Tuorein inventointi osoitti, että Leppävirran alueella asutusta on ollut muuallakin kuin Moninmäessä ja Suvasveden rannoilla, kuten Koirusen, Voivakka-järven, Sorsaveden ja Unnukan rannoilla.

Kuva esihistoriasta tarkentuu koko ajan

Varsinaisten inventointien lisäksi Leppävirralla on suoritettu useita muinaisjäänösten tarkastuksia. Leppävirralla on löytynyt jo yli 30 kivi- tai varhaismetallikautista asuinpaikkaa, useita työ- ja valmistuspaikkoja, kuten pyyntikuoppia, jotka voivat ajoittua esihistoriaan tai historialliseen aikaan – mahdollisesti samoja kuoppia on käytettyä pitkiäkin aikoja. Osasta asuinpaikkoja on löydetty asumuspainanteita ja niitä voi pitää Savon mittakaavassa suurina asuinpaikkoina. Asuinpaikkojen ajoittamista voidaan tehdä esimerkiksi keramiikan mukaan. Varmuudella metallikautista keramiikkaa ei ole vielä löytynyt, mutta moni asuinpaikoista sopii sijaintinsa perusteella potentiaalisesti metallikaudenkin asuinpaikaksi.

Leppävirralla on tehty viitisenkymmentä esihistoriallista irtolöytöä, joista osa on kuitenkin vuosien saatossa kadonnut. Lisäksi on löytynyt historiallisen ajan tervahautoja ja useita

kivirakennelmia, joiden ajoitukset ovat epätarkkoja. Kiviröykkiöt tai lapinrauniot ovat monitulkintaisia. Olisi kiehtovaa pitää jokaista löytynyttä, selvästi ihmisen rakentamaa kiviröykkiötä hautana, mutta näin ei ole. Esimerkiksi Kalmonsaaressa sijaitseva kiviröykkiö viittaisi nimensäkin puolesta hautapaikkaan, mutta hautaa ei arkeologisissa kaivauksissa ole löytynyt.

On todennäköistä, että moni löytö on jäänyt myös tuntemattomaksi, kun niistä ei ole ilmoitettu. Muinaismuistolain mukaan yksityishenkilöllä ei kuitenkaan ole oikeutta pitää hallussaan esihistoriallista esinettä. Muinaismuistot kuuluvat valtiolle ja ne on sijoitettava julkisiin kokoelmiin tieteen tekemisen hyödyksi.

Mahdollista on, että osa alueen esihistoriallisista asuinpaikoista on tuhoutunut veden alle jäädessään. Monelta asuinpaikan kriteerit täyttävältä alueelta ei arkeologisissa kaivauksissa ole löytynyt mitään. Tämä tarkoittanee, että alueet ovat jostain syystä jääneet asuttamatta. Asutus on joko ollut niin harvaa tai sitten syy on joku toinen. Uudet löydöt ja tutkimusmenetelmien tarkentuminen ovat muuttaneet Suomen esihistorian tuntemusta merkittävästi viimeisen sadan vuoden aikana. Rahoituksen puute kuitenkin estää monen mielenkiintoisen löydön tarkemman tutkimisen.

KERAMIikka

Leppävirran kivikautisilta asuinpaikoilta on löytynyt kahdentyyppistä käsintehtyä keramiikkaa: kampa- ja asbestikeramiikkaa, jotka osittain eroavat toisistaan valmistusmateriaaleiltaan, kuvioinniltaan ja käyttötarkoitukseltaan. Pääsääntöisesti astioita käytettiin ruoan valmistukseen ja säilytykseen.

Kivikautiset saviastiat on suurimmaksi osaksi valmistettu vyöhyketekniikalla, jossa savesta pyöriteltyjä suikaleita on liitetty vyöhykkeiksi ja siten saatu astialle korkeutta. Saviastioiden muoto muuttui hitaasti, sen sijaan koristelu sai uusia piirteitä nopeassakin tahdissa. Koristeiden perusteella keramiikkaa on voitu myös ryhmitellä ja siten ajoittaa.

Tutkijat ovat olleet erimielisiä siitä, onko keramiikan valmistustaito tullut Suomen alueelle tänne vaeltaneiden ihmisryhmien mukana vai kehittynyt täällä itsestään. Suomen vanhin keramiikka on ajalta noin 6000 eaa.

Epäilemättä kivikauden ihmiset ovat käyttäneet myös puusta ja tuohesta valmistettuja astioita, mutta ne eivät ole säilyneet maaperässä niin kuin keraamiset esineet.

Kampakeramiikka

Leppävirran kampakeramiikka kuuluu pääosin tyypilliseen Savossa ja Karjalassa tavattuun kampakeramiikkaan. Kampakeramiikka on saanut nimensä kampamaisella esineellä painelluista kuvioista. Kampamaisella viivoituksella voitiin toistaa erilaisia kuvioita, lisäksi koristeissa on yksinkertaisia kuoppia. Kampakeramiikassa on tavattu myös vesilintuaiheista kuviointia. Osassa Leppävirralta löydettyissä ruukunpalasissa on runsasta kuoppakuviointia itäeurooppalaiseen tapaan.

Kampakeraamiset astiat olivat suuria ja pyöreäpohjaisia. Suurimmat ruukut olivat vaikeasti liikuteltavia ja myös hauraita, joten niitä on todennäköisesti käytetty kiinteinä

varastoastioina. Pyöreäpohjaiset ruukut pysyivät paremmin pystyssä pehmeässä hiekkamaassa kuin tasapohjaiset astiat.

Asbestikeramiikka

Asbestikeramiikka on saanut nimensä saviruukkujen sekoitteena käytetystä asbestikuidusta. Asbestin käyttö keramiikan sekoitteena keksittiin mahdollisesti nykyisen Tuusniemen alueella, missä asbestia kaivettiin 1970-luvulle asti. Tämä savolainen keksintö levisi kivikauden lopulla ja pronssikaudella Skandinaviaan, Itä-Karjalaan ja Kuolan niemimaalle asti.

Asbestikeraamiset astiat olivat huomattavasti kestävämpiä kuin muut savipohjaiset ruukut. Asbestisekoite mahdollisti aiempaa ohuempia ruukut ja monipuolisemmat käyttömahdollisuudet.

Asbestikeramiikan tunnistaa saven pinnassa näkyvistä asbestikuiduista ja yleensä kampakeramiikkaa vaatimattomammasta koristelusta. Kampaleimojen lisäksi astioista on löydetty terävällä esineellä piirrettyjä geometrisia kuvioita. Ns. Pöljän keramiikan erityispiirre on voimakkaasti sisäänpäin taivutettu reuna. Pöljän keramiikkaa on löydetty myös Leppävirralta.

ESINEET:

- Karhun kallo
- Kivikauden työkalut
- Ruuhi ja verkon kohot/painot – samanlaisia käytettiin vielä modernilla ajallakin

3. Leppävirta saa pysyvän asutuksen (tähän osioon ei ymmärrettävistä syistä liity mitään esineistöä, mutta se toimii luontevana jatkona esihistorialle ja pohjustuksena tulevaan)

LEPPÄVIRRRAN ASUTTAMINEN JA PITÄJÄN PERUSTAMINEN

Uudet asukkaat saapuvat Karjalasta ja Hämeestä

Kivikauden jälkeen Leppävirran alueelta hajaantunut asutus alkoi palata seudulle hiljalleen joskus 1000- ja 1500-lukujen välissä. Esihistoriallisen pyyntikulttuurin korvasi maanviljelykseen perustuva elämäntapa. Maanviljelys levisi Varsinais-Suomesta, Hämeestä ja Karjalasta yhä pohjoisemmaksi. Karjalan vaikutus on todennäköisesti ollut suurin Savon alueella, sillä sieltä kulkivat tiiviit yhteydet vesistöjä pitkin sisämaahan, jotka mahdollistivat erän- ja kaupankäynnin sekä alkeellisen verotuksen. Savo oli vielä lähinnä kaukainen, mutta hyväksikäytettävä alue. Maanviljelyn leviäminen ja eränkävynnin muuttuminen merkitsivät Savon maakunnan muotoutumisen alkamista 1300-luvulla. Samalla savolaiset eriytyivät omaksi heimoryhmäkseen.

Pähkinäsaaren rauha vuonna 1323 pitkällisen idän ja lännen kamppailun jälkeen rajasi hämäläiset Ruotsin vaikutuspiiriin, kun taas karjalaiset jäivät rajan toiselle puolelle, Venäjän valtakuntaa edeltäneen Novgorodin vaikutuksen läheisyyteen. Leppävirran alue näyttää rajanvedossa jääneen juuri rajaseuduksi, joten uusi asutus asettui vaikutuspiirien

väliin. Ruotsin valta levisi maanviljelyksen vakiintumisen mukana, mutta toi alueelle myös yhteenottoja, joita rajan epäselvyys aiheutti.

Ruotsin kruunu tiukentaa otettaan Itämaasta

Ruotsin valtakunnassa aloitettiin 1500-luvulla järjestelytoimet kasvavan väestön ja verotulojen hallinnoimiseksi Itämaassa. Tavinsalmen hallintopitäjä, johon tuleva Leppävirtakin suurimmalta osalta kuului, jakaantui vielä pienempiin yksikköihin, joita verotettiin. Veroluetteloita varten vakiinnutettiin käyttöön myös kylännimet, jotka ovat käytössä pääosin nykyäänkin. Samaan aikaan verotuksellisten yksiköiden kanssa muodostettiin myös kirkollisia jakoja. Kirkollinen ja maallinen valta limittyivät toisiinsa, sillä kirkolla oli ratkaiseva rooli vallan vakiinnuttamisessa.

Väestön kasvaessa yhä uusia vanhoja erämaa-alueita otettiin käyttöön, kun vanhat seudut eivät riittäneet elättämään kaikkia. Kaskiviljelyyn tarvittiin laajoja metsäalueita. Osa liikkumisesta lähti väestöstä itsestään, mutta liikkuvaa savolaista kaskikansaa rohkaistiin siirtymään uusille asuinsijoille myös mahtikirjein ja viranomaisvoimin. Savolaiset valtasivat alaa vanhoilta hämäläisten eräsjoilta. Uudisasutus toi lisää verotuloja kruunulle. Ruotsin kuninkaan mukaan erämaat kuuluivat ”meille, Jumalalle ja Ruotsin kruunulle”, mutta se, joka nautti veron, todellisuudessa omisti maan. Oli Ruotsin vallanpidon kannalta edullista vallata lisää alaa, sillä se tiesi yhä uusia verotuloja. Koska verotus toimi muuttoliikettä hitaammin, oli ihmisille kuitenkin hetken aikaa edullista muuttaa vanhaa verorasitusta pakoon. Verotus muotoutui alusta alkaen monimutkaiseksi järjestelmäksi, jota verorasitukset ja vastaavasti verohelpotukset koko ajan muokkasivat.

Asutus vakiintuu

Leppävirran alue muodosti veroluetteloiden mukaan varsin tiheän asutuksen muuhun Pohjois-Savoon verrattuna jo 1500-luvun lopulla. Yhteensä Tavinsalmen pitäjän väestö oli vain pieni osa koko Savon väestöä. Asutus alkoi myös yhä enenevässä määrin näkyä maisemassa, jota kaskenpoltto ja ensimmäiset vakituiset asumukset muokkasivat. On kuitenkin selvää, että asutusliike ei pysähtynyt Leppävirran kohdalle, vaan useat tulijat muuttivat tulevina vuosina jo eteenpäin. Näin ollen aleen väestö muuttui jatkuvasti ja muodostui sekä uudisasukkaista että täällä syntyneistä. Välillä tiloja autioitui veronmaksukyvyttöminä. Asutuksen vakiintumisen jälkeen Leppävirran talonpoikainen väestö rakensi asumuksikseen tiettävästi paritupia ja köyhemmät yksinkertaisempia yksinäistupia.

Leppävirran pitäjä perustetaan ja maata jaetaan

Savon uudisasutusta seuranneena noin sadan vuoden aikana väestö kasvoi ja Tavinsalmen vanha hallintopitäjä laajeni käytännössä toimimattomaksi yksiköksi. Eniten ongelmia aiheutti kirkollisen elämän järjestäminen, sillä yksi pappi ei mitenkään voinut hoitaa kaikkien sielunelämää. Oli myös maalliselle vallalle edullisempaa, että suurista pitäjistä pyrittiin eroon. Samalla Suomen alueen hallintoa yhdenmukaistettiin Ruotsin kanssa, jotta Suomesta tuli yhä kiinteämpi osa emämaata. Suomen kenraalikuvernööri Pietari Brahe pani toimeen laajat pitäjienjakamiset ja jaossa muodostettiin samalla uusia seurakuntia. Leppävirran seurakunta muodostettiin 1639 ja tästä muutaman vuoden kuluessa syntyi myös Leppävirran hallintopitäjä. Varsinaisena perustamisvuotena pidetään vuotta 1642, tuolloin väestöä on arveltu olleen vajaa tuhat henkeä.

Aina isojakoon asti Leppävirran pitäjän alue oli hajanainen ja omistussuhteiltaan ajoittain epäselvä. Tämän saattaa todeta ensimmäisistä Leppävirrasta piirretyistä kartoista. Erilaisten kirkollisten ja verotukseen perustuvien asiakirjalähteiden valossa Leppävirran väkiluku näyttää 1700-luvun aikana kasvaneen muutamasta tuhannesta reiluun 6000 henkeen. Väestönkasvun muutoksiin vaikuttivat luonnollisesti muuttoliike, taudit, kato- ja nälkävuodet. Väestöä rasittivat myös useat Ruotsin ja Venäjän väliset sodat, joiden aikana venäläiset myös miehittivät Suomen pariin otteeseen. Miehitykset tunnetaan iso- ja pikkuvihan aikoina.

1700- ja 1800-lukujen vaihteessa Leppävirralla suoritettu isojakko jakoi maat aiempaa oikeudenmukaisemmin niiden laadun ja viljeltävyyden mukaan. Yhden talon maat tulivat aiemmasta sarkajaosta poiketen yhteen tai muutama suureen lohkoon.

4. Sääty-yhteiskunta yleisesti, kartanot säätykulttuurin ilmentyminä

(kartanointeriööri+näyttelyseinä)

ELÄMÄÄ SÄÄTY-YHTEISKUNNASSA

Väestö eriarvoistuu Ruotsin kruunun hallinnassa

Sääty-yhteiskunnan katsotaan syntyneen Ruotsin suurvaltakaudella. Ruotsin suurvalta-aika vahvisti sääty-yhteiskunnan syntymistä ja syvensi säätyjen välisiä eroja. Suurvallan rakentaminen edellytti ankaraa verotusta, jolta korkea-arvoisimmat kuitenkin säästyivät. Säädyt muodostivat valtiopäivillekin edustuksensa saaneet aatelisto, papisto, porvaristo ja talonpojat. Kaikkia talonpoikien yläpuolella sosiaalisesti olleita voitiin kuitenkin kutsua säätyläisiksi. Säätyjako perustui ajatukseen siitä, että kullakin kansanryhmällä oli oma paikkansa ja tehtävänsä.

Ruotsin valtakunnassa säätyjen valta kukoisti etenkin 1700-luvun keskivaiheilla. Säätyjakoa vastaava yhteisö kehittyi Leppävirrallekin, tosin melko hitaasti.

Leppävirralle saapunut uudisasutus eli sosiaalisilta oloiltaan vielä melko samanlaisessa asemassa. Suurin osa tulokkaista oli talonpoikia, jotka säilyivät pitäjän suurimpana väestöryhmänä koko sääty-yhteiskunnan ajan. Säätyläisten määrä pysyi Savossa pitkään alhaisena, sillä aatelisia ei ennestään näin kaukana kruunun keskusalueista ollut. Pitäjään saapui aatelista ensimmäisen kerran ruotujaon myötä, upseerit muuttivat maaseudun virkataloihinsa. Ruotusotalaitoksessa talot jaettiin ruoduiksi ja kunkin ruodun oli määrä varustaa pysyvä sotamies. Kun kruununhallintoa kehitettiin, lisääntyivät virkamiehet, jotka asemansa puolesta erottuivat rahvaasta.

Säätyjako säilyy, vaikka säädytön väestö kasvaa

Siirtyminen Venäjän valtaan siirtyi huomaamatta, sillä sääty-yhteiskunta ja säätyjen etuoikeudet säilyivät. Säätyjen valta oli kuitenkin menetetty hallitsijalle jo Ruotsin vallan loppupuolella. Sääty-yhteiskunta kuitenkin säilyi, sillä säätyoikeudet sai vain perimällä ne tai hankkimalla ne ammatin myötä.

Leppävirran ollessa maalaispitäjä täältä puuttui laaja porvaristo ja pappissäätyyn kuuluviakin oli melko vähän. Maaseudulla kasvoi 1700- ja 1800-luvuilla juuri aateliton väestö, joka ei kuitenkaan suoranaisesti saanut elantoaan maastakaan. Melko oppinut

herrasväki oli säädytöntä säätyläistöä, joka erottui talonpoikaisesta ja tilattomasta väestä. Vaikka vaikuttaa siltä, ettei Leppävirralla ollut paljoakaan säätyläisväkeä, ei se tarkoittanut aivan sitäkään, etteikö säätyelämä olisi täällä näkynyt. Tiettyjä henkilöitä arvostettiin heidän asemansa vuoksi ja komeat kartanot esittelivät varakkaamman kansan elämää. Säätyläisen erotti kirkonmäellä ennen kaikkea pukeutumisesta.

Leppävirralla yhteiskunnallisen muutoksen saattoi huomata etenkin 1700-luvun lopulta lähtien, jolloin teollisuustoiminta käynnistyi ja Varkauden Laivalinnaan perustettiin sotilastukikohta paikkaamaan itäisen puolustuksen aukkoja. Väestöön joukkoon ilmestyi selkeästi työläisiä ja sotilaita. Sääty-yhteiskunta alkoi jo tuolloin menettää merkitystään, sillä yhä useammat väestön ryhmät jäivät säätyjaon ulkopuolelle siinä mielessä, ettei heillä ollut edustusta päätöksenteossa.

Sääty-yhteiskunta säilyy 1900-luvun alkuun asti

Papisto tehdessään väestöluetteloita kuitenkin jakoi ihmisiä neljään säätyyn vielä 1800-luvun lopullakin, jolloin aiemmin mainittujen lisäksi säätyjen ulkopuolelle jäi koko ajan kasvava työväestö, jota teollisuuden kehittyminen oli luonut. Niinpä vuosisadan lopulla jo kolmannes Leppävirran väestöstä oli säätyjen ulkopuolella. Vasta vuoden 1906 valtiopäivä uudistus ja säätyjen lakkauttaminen toivat muutoksen edustukselliseen epäkohtaan. Sen jälkeen väestöä alettiin ryhmitellä toimeentulon perusteella. Vasemmistolaisemman näkemyksen mukaan sääty-yhteiskunta liukui luokkayhteiskunnaksi jo 1800-luvun puolella.

KARTANOELÄMÄÄ LEPPÄVIRRALLA

Isojako pienensi monien vanhojen tilojen kokoja merkittävästi. Talonpoikien suuria tiloja ei juuri voinut kartanoiksi kutsua, joten vain harvat säätyläisten tilat saivat kartanoluokituksen. Kartanopitäjää Leppävirrasta ei siis tullut, sillä täältä tunnetaan oikeastaan vain neljä suurta kartanoa: Kauppilanmäki, Vokkola, Karlvik ja Alapiha. Näistä Karlvikin ja Alapihan kartanoiden päärakennukset ovat yhä pystyssä. Muutamienkin kartanoiden olemassaolo löi silti Leppävirran säätyläiskulttuurille omanlaisensa leiman.

Kauppilanmäki

Kauppilanmäen kartano on pitäjän vanhimpia, perustettu jo 1600-luvulla. Kartano oli sotilassukujen hallussa, kunnes Vokkolan kartanon omistaja liitti sen tiluksiinsa 1800-luvun alussa. Kartanorakennukset jätettiin rapistumaan, eikä Kauppilanmäen kartano näin ollen enää vaikuttanut 1800-luvun herrasväen kulttuurissa.

Vokkola

Mainittu Vokkolan kartano lienee ollut pitäjän mahtavin. Se siirtyi säätyläisomistukseen talonpojalta aivan 1700-luvun alussa. Aluksi kartanoa piti pappissuku, jonka jälkeen Vokkola siirtyi hetkeksi taas talonpoikaisomistukseen. Vuonna 1800 kartanon maineen osti kihlakunnantuomari Anders Johan Envald, jonka suku hallitsi kartanoa seuraavat yli 100 vuotta. Envaldien aikana kartanoa laajennettiin, siihen liitettiin lisää maita ja rakennuksia lisättiin. Envaldien omistuksessa Vokkola tuli tunnetuksi hyvin hoidettuna tilana. Kun suvusta ei saatu taloon enää uutta isäntää, tila jäi pehtoorin hoitoon ja rapistui.

Kartano siirtyi vielä omistajalta toiselle, kunnes se päätettiin huonokuntoisena purkaa vuonna 1967.

Karlvik

Myös Karlvikin maat olivat ensin talonpoikaisomistuksessa, kunnes ne 1700-luvun lopulla osti pitäjään isojakoa suorittamaan saapunut piirimaanmittari Karl Johan Hartman. Silloin Ryyränrannan nimeä kantanut tila nimettiin uudelleen omistajansa mukaan Karlvikiksi. Uusi päärakennus valmistui pian uuden omistajan alaisuudessa. Kun Hartman kuoli vuonna 1801, kartano siirtyi Iisalmen kirkkoherran pojan Fredrik Lagin omistukseen ja sai kokea tuta Suomen sodan taistelut Leppävirralla – venäläisten tykit tulittivat kartanon seinään reikiä.

Karlvikin omistajat vaihtuivat tiuhaan, se oli muun muassa Leppävirran piirin nimismiehen Gustaf Fredrik Kulvikin omistuksessa. Vuonna 1867 kartanon isännäksi tuli tuomari Mathias Brunou, joka oli edellisenä vuonna avioitunut Kulvikin tyttären kanssa. Brunoun aikana kartanoon rakennettiin lisäosia ja sen puutarha kukoisti. Säätyläisvaltaa Karlvikissa kesti 1930-luvulle asti, kunnes kartano siirtyi maanviljelijä Kustaa Tiitiselle, joka muutti tilan nimen Päivärannaksi.

Alapiha

Alapihankin tila siirtyi talonpojalta säätyläiselle 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa. Tilan osti eversti Torsten Tavast, jolla oli vain aviottomia jälkeläisiä. Hänen poikansa hoiti tilaa hetken, mutta sitten tila ilmeisesti myytiin. Seuraavasta omistajasta on tietoa vasta 1840-luvulta, jolloin tila on siirtynyt kruununvouti Gustaf Adolf Krogerukselle. Hänen seuraajansa Gustaf Fredrik Kulvik, joka oli aiemmin pitäjällä asuessaan siis omistanut Karlvikin, otti Alapihan nyt asunnokseen. Nykyinen päärakennus on mahdollisesti hänen rakennuttamansa. Kulvikin perilliset möivät kartanon lopulta takaisin talonpoikaisomistukseen 1800-luvun lopulla.

Kartanoiden elämää museossa

Leppävirtalaisten herraskartanoiden jäämistö muodostaa merkittävän osan Leppävirran kotiseutumuseon esineistöstä. Kartanoissa oli monia sellaisia ylellisyystavaroita, joita ei muualla rahvaan asumuksissa oltu nähtykään. Kartanoiden sisustus erosi merkittävästi köyhemmän kansanosan asunnoista. Kartanoiden sisustus oli saatettu tilata kaukaakin ja siihen kuuluivat verhoillut huonekalut, taulut ja koristekasvit. Kartanoiden herrasväki pukeutui hienoista kankaista valmistettuihin vaatteisiin etenkin erityisissä tilaisuuksissa tai näyttäytyessään kirkonmäellä.

Jotkut suuret talonpoikaistilat tosin matkivat kartanoiden tyyliä. Museon kokoelmissa on runsaasti säätyläisten irtaimistoa, kirjoja, vaatteita, pienempää esineistöä ja henkilökohtaisia papereita.

Kartanoelämään liittyi paremman väen sisäpiirielämä, säätyläiset ja virkamiehet kokoontuivat toistensa luokse viettämään seuraelämää. Kartanoiden väki puhui pääsääntöisesti ruotsia, mutta oli Leppävirralla hyvinkin suomenmielistä. Museon kartanointeriööri on koottu Leppävirran suurten kartanoiden esineistöstä sellaiseksi oleskeluhuoneeksi, joka olisi jossain 1800-luvun kartanossa voinut olla.

ESINEET:

- Kärpäsloukku kartanon kaapin päällä. oli koriste- ja käyttöesine samaan aikaan. lasiesineet ylipäänsä yleistyivät ensimmäisinä varakkaissa taloissa.
- Ruudullinen leninki ollut Ruotsin kuninkaan Oskar II:n (vallassa 1872-1907) hovissa palvelleen Tilda Löthman-Koposen anopin käytössä.
- Kartanoiden sisustus noudatteli ajan muotivirtauksia ja erosi merkittävästi yksinkertaisesta tavallisen väen asumuksista (vrt. tupaan myöhemmin)

5. Koulunkäynti (kouluinteriööri)

OPINKÄYNTIÄ LEPPÄVIRRALLA

Kirkko aloittaa opetustoiminnan

Kun seurakunta perustettiin Leppävirralle 1600-luvulla, otti kirkko vastuulleen lasten lukemaan opettamisen. Kirkollinen opetus tapahtui pitkälti raamatullisten tekstien ja kristinopin kuulustelujen kautta. Käytännössä opetustyöstä vastasi pitäjän lukkari. Vanhemmat eivät kuitenkaan olleet aina halukkaita lähettämään lapsiaan lukkarin oppiin, vaikka opetuksesta määrättiin myös maallisen hallinnon taholta.

Pitäjänskoulu perustetaan lukutaidon kohottamiseksi

Leppävirran ensimmäinen pitäjänskoulu perustettiin 1700-luvun puolivälissä kansanopetuksen parantamiseksi. Kouluuun palkattiin koulumestari, joka saikin paikkakuntalaisten lukutaidon nousuun. Samaan aikaan perustettiin jo kyläkouluja, joissa opettivat itse koulumestarin oppia saaneet. Pitäjänskouluja alettiin kehittää 1800-luvulla niin, että koulu tuli lasten luo, eikä lapset koulun. Näin syntyi kiertokoulujärjestelmä, joka tavoitti vuosisadan puolivälissä noin puolet pitäjän lapsista. Kiertokoululla oli kuitenkin aina vain rajallinen aika toimia kullakin kylällä.

Tämän korkeampaa koulutusta pitäjällä ei vielä 1800-luvulla ollut mahdollista saada. Oppikouluun oli lähdettävä Kuopioon tai Savonlinnaan. Pääsääntöisesti oppikouluun lähetettiin säätyläisten lapsia, jotka jo osasivat ruotsia. Kuopion lukion perustaminen lisäsi huomattavasti leppävirtalaistenkin ylioppilaiden määrää. Useat säätyläispojat jatkoivat opintojaan vielä yliopistossa. Tyttöjen koulutukseen ei panostettu, vaan heitä opetettiin pääsääntöisesti kotona.

Kansakouluasetus velvoittaa kunnat mukaan koulutustyöhön

Venäjän keisari Aleksanteri II aloitti kansanopetuksen uudistamisen. Kansakouluasetus annettiin Suomessa vuonna 1866. Opetus siirtyi kuntien tehtäväksi, mutta vapaaehtoisena. Vasta vuoden 1898 koulupiiriasetus velvoitti kunnat perustamaan kouluja, jotka olisivat myös lähellä oppilaita. Leppävirran alueella Varkaudessa ja Sorsakoskella perustettiin kansakouluiksi luokiteltavia yksityisiä kouluja jo ennen asetuksia. Ensimmäinen poikien kansakoulu kirkonkylään saatiin 1870-luvulla ja tyttökoulu pari vuotta myöhemmin. Pian Leppävirralla oli neljä kansakoulua ja yksi pienten lasten koulu pohjatietojen hankkimista

varten. Nämä koulut eivät riittäneet koko pitäjän lapsille, joten myös sivukylille perustettiin kouluja. Leppävirralla koulujen määrä kasvoi aina sotien jälkeiseen aikaan asti. Kansakouluista huolimatta myös kiertokoulu jatkoi toimintaansa aina oppivelvollisuuden aikaan asti.

Oppivelvollisuuden tavoitteena koulutettu kansakunta

Yleinen oppivelvollisuuslaki tuli voimaan Suomessa vuonna 1921, verrattain myöhään suhteessa moneen muuhun Euroopan maahan. Laki velvoitti kaikki lapset käymään kansakoulun oppimäärän, johon kuului kaksi luokkaa alakansakoulua ja neljä yläkansakoulua. Kirkon piirissä oppivelvollisuutta vastustettiin, koska sen pelättiin heikentävän kirkon asemaa. Maaseudulla usean mielestä lapsia tarvittiin enemmän tilan töissä kuin koulunpenkillä. Oppivelvollisuutta kuitenkin puolsi ajatus tasa-arvoisemmasta yhteiskunnasta, joka koostuisi koulutetuista kansalaisista. Koulut valjastettiin tehokkaasti ajamaan nuoren kansakunnan etua ja muovaamaan nuorison maailmankuvaa yhteiskunnan tarpeisiin sopivaksi.

Kansakoulu kuului kaksijakoiseen järjestelmään, jossa seuraavaksi menttiin kansalaiskouluun tai oppikouluun. Vuonna 1946 kansakoulun ensimmäisestä neljästä luokasta tuli yhteinen pohjakoulutus kaikille lapsille. Sotien jälkeen Leppävirran koulupiirit kasvoivat suuren syntyvyyden takia, mutta lapsikadon takia niitä jouduttiin pian yhdistelemään. Koulukeittolatoiminta Leppävirralla alkoi vasta sotien jälkeen, jonkin verran myöhemmin kuin suuressa osassa Suomea.

Peruskoulu viimeistelee tasa-arvoisen koulutuksen

Vasta 1960-luvun lopulla säädettiin peruskoululaki, jolla pyrittiin yhä tasa-arvoisempaan koulutukseen. Ilmainen ja kaikille yhteinen yhdeksänvuotinen peruskoulu saatiin käytännössä toteutettua varsin hitaasti, valmista oli kaikkialla vasta 80-luvun alussa. Leppävirralla peruskouluun siirtyminen saatiin valmiiksi lukuvuonna 1979–80. Lapsimäärän vähetessä koulupiirejä on tarkastettu useaan otteeseen ja kyläkouluja lakkautettu.

Peruskoulu-uudistus takasi kaikille mahdollisuuden käydä lukion, kun aiemmin enemmistö siirtyi kansakoulusta kansalaiskouluun. Lukio kasvatti nopeasti suosiotaan, mikä lisäsi myös korkeakouluun jatkavien määrää. Leppävirralle alettiin puuhata omaa oppikoulua jo 1900-luvun alussa ja sellainen saatiinkin Varkauteen. Leppävirran oma yhteiskoulu toimi vuosina 1945–1975 useissa eri rakennuksissa. Koulu haki laajentumislupaa oppilasmäärien kasvaessa ja niin ensimmäiset ylioppilaat Leppävirran omasta koulusta valmistuivat vuonna 1961. Lopulta yhteiskoulu liitettiin osaksi peruskoulua kunnan koululaitoksessa ja peruskoulun jälkeinen opetus on järjestetty omassa lukiossa tai ammatillisessa koulussa.

ESINEET:

- Telluurio, jolla havainnollistettiin Auringon, Maan ja Kuun liikkeitä suhteessa toisiinsa
- Liitutaulut ja paripulpetti
- Opetustaulut seinällä ja -kortit vitriinissä

6. Rahavetriini

Ruotsalaiset rahat

Keskiajalla Suomen alueella vakiintui käyttöön ruotsalainen rahajärjestelmä, jonka perustana oli kahdeksaan äyriin jakautunut markka. 1500-luvulla käytössä oli kolmenlaisia hopearahoja, joiden nimellisarvot olivat äyri, markka ja taaleri. Hopea oli 1600-luvulle asti lähes ainoa rahametalli.

Kuparirahoja alettiin lyödä 1624 ja 20 vuotta myöhemmin laskettiin liikkeeseen kookkaita kuparilevyrahoja, ploomuja, joiden arvo mitattiin painon mukaan.

Rahajärjestelmä yksinkertaistettiin vuonna 1776, jolloin perusyksiköksi otettiin 48 killinkiin jakautuva riikintaaleri eli riksi.

Oikealla:

Kuparinen ploomu vuodelta 1711. Se leimattiin silloin ½:n taalerin arvoiseksi. Raha leimattiin uudelleen vuonna 1719, jolloin kuparin arvo suhteessa hopeaan oli noussut. Ploomu oli tällöin ¾:n taalerin arvoinen. Ploomun vieressä äyriin rahoja vuosilta 1643 ja 1719.

Keskellä ylhäällä:

Ruotsalaisia kuparikolikoita 1750- ja 1760-luvuilta.

Keskellä alhaalla:

Kustaa III:n aikaisia kupari- ja hopearahoja 1700-luvun lopulta. Rahan kruunapuolelle on lyöty kuninkaan sivuprofiili.

Venäläiset rahat

Suomen sodan jälkeen vuonna 1809 Suomen suurruhtinaskunnassa tuli rahayksiköksi rupla, mutta käytössä oli edelleen myös Ruotsin aikaista rahaa, etenkin 1700-luvun lopun hopeataalereita.

Vasemmalla ylhäällä:

1700-luvun lopun venäläisiä kahden ja viiden kopeekan rahoja. Yhdestä kopeekasta on leikattu pala kuparia muuhun käyttöön. Metallia oli arvokasta, joten tällaiset pikkuvarkaudet eivät olleet poikkeuksellisia.

Vasemmalla alhaalla:

1800-luvun kolikoita. Yhden ja kahden kopeekan kuparirahoja sekä 25 kopeekan hopeakolikko. Myös Puola kuului tuolloin Venäjän keisarikuntaan ja rahassa on myös sen puolalainen arvo 15 zlotya. Rahojen kruunapuolelle on lyöty aina kulloinkin vallassa olleen hallitsijan tunnus.

7. Sotahistoria (korotettu nurkkaus rahoista vasemmalla)

SUOMEN SOTA

Suomen sota vuosina 1808–1809 oli ennen kaikkea suurvaltojen välienselvittely, jossa Ruotsin valtakunnan itäinen osa sai toimia sotatantereena.

Ranskan keisari Napoleon ja Venäjän keisari Aleksanteri I solmivat kesällä 1807 Tilsitissä, nykyisen Kaliningradin alueella, sopimuksen, jonka tarkoituksena oli saada Ruotsi

painostettua mukaan Englannin kauppasaartoon. Tilsitin sopimus oli Ranskan ja Venäjän välinen rauhansopimus, jolla haluttiin heikentää muita suurvaltoja. Koska Ruotsi ei suostunut kääntymään kauppakumppaniaan Englantia vastaan, marssitti Aleksanteri I venäläisjoukkonsa Suomeen.

Ruotsalaisten Suomen puolustustaktiikka oli perääntyä kohti Oulua. Itä-Suomen suojaksi asetettu Savon prikaati, johon kuuluivat ruotujakoinen Savon jalkaväkirykmentti, värvätty Savon Jääkärirykmentti, Savon tykistökomppania sekä Karjalan rakuunoita ja muita pienempiä osastoja, vetäytyi myös nopeasti komentajansa, kenraaliadjutantti Johan Adam Cronstedtin käskystä. Pääosa prikaatia saapui Leppävirran kirkolle 5.-8. maaliskuuta 1808 perääntyessään Siikamäen ja Sorsakosken kautta kohti Mikkeliä ja Pieksämäkeä. Varkaudessa ollut Laivalinnan vapaaehtoiskomppania pysyi paikoillaan 10. maaliskuuta asti, kunnes vihollisen lähestyminen sai joukot jättämään tukikohdan taistelutta. Venäläiset valtasivat Varkauden ja jatkoivat kohti Leppävirtaa.

Kalmalahden taistelu 11.3.1808

Leppävirralle saapuneet joukot olivat ryhmittyneet valtatie varsille Flinkkilän ja Nikkilänmäen väliin, kirkonmäelle, virran rannoille ja pappilan ja Karlvikin välille. Cronstedt piti komentopaikkaansa pappilassa. Venäläisten etujoukko aloitti lähestymisen valtatieä pitkin, kunnes törmäsi suksilla liikkuneeseen savolaisten tiedusteluosastoon, joka sai tukea Jalkaväkirykmentiltä. Ryhmien välillä käytiin lyhyt laukaustenvaihto, jonka jälkeen venäläiset vetäytyivät ja siirtyivät Unnukan jäätä kohti kirkonkylää.

Cronstedt ryhmitti arviolta noin 2200 miestä, kahdeksan kanuunaa ja kuusi tykkiä Kalmalahden jälle Karlvikin edustalle ja rintamalinjan taakse reserviin. Venäläisten saavuttua taisteluetäisyydelle seurasi noin kaksi tuntia kestänyt tulitus. Taistelussa menehtyi tuskin ketään.

Valtatien varsilla olleet Cronstedtin joukot saivat päivän aikana työnnetyksi vihollisen etelämmäksi, jolloin jäällä olleet venäläisjoukot jäivät suojattomiksi. Cronstedt ei kuitenkaan lähtenyt ratkaisevaan hyökkäykseen, vaan jatkoi ylipäällikön käskystä nopeassa tahdissa vetäytymistä Kuopioon. Kalmalahden taistelu jäi merkityksettömäksi, sillä venäläiset valtasivat Leppävirran kirkonkylän Savon prikaatin vetäydyttyä. Leppävirta oli venäläisten hallinnassa noin kaksi kuukautta, siihen asti, että Ruotsin hallinto oli saanut sotastrategiansa laadittua ja vastahyökkäys Suomen takaisin valtaamiseksi alkoi. Venäläiset pakenivat Leppävirralta taisteluitta toukokuun puolivälissä, kun Savon joukot ja sen uusi komentaja, eversti Johan August Sandels valtasivat Kuopion.

Paukarlahden taistelu 25.6.1808

Ruotsin vastahyökkäyksen jälkeen Suomen sodan rintamalinjat muuttuivat nopeasti joukkojen vuorotellen hyökätessä ja perääntyessä. Savossa liikkui edelleen venäläisosastoja, jotka kuljetuttivat muona- ja varustekuormia ensin vesitse Savonlinnasta Varkauteen ja sitten hevoskyydillä Kuopioon. Sandels sai juhannuksen tiedon suuresta kuormastosta ja antoi majuri J.Z. Dunckerille käskyn tuhota sen. Duncker saapui juhannuspäivänä Paukarlahteen 240 miehen kanssa väijyksiin. Osasto hyökkäsi 200 vankkurikolonnan kimppuun ja tuhosi sen täydellisesti. Kylällä levinneiden kertomusten

mukaan Paukarlahden taisteluun olisi osallistunut myös siviilejä, jotka myös ryöstivät kuormastosta.

Moninmäen rahalöytö

Latvalan tilalta Leppävirran Moninmäestä löytyi pihamaata tasattaessa rahakätkö vuonna 1972. Kuparikolikoita oli maansiirtotöiden yhteydessä levinnyt laajalle alueelle. Kolikoita kerättiin talteen yhteensä 334 kappaletta. Rahalöydön arvo oli kaikkiaan 1261 kopeekkaa. Kyseinen Latvalan tila maksoi vuonna 1851 hieman vähemmän. Suurin osa rahoista oli venäläisiä yhden, kahden tai viiden kopeekan rahoja usean eri hallitsijan ajalta. Nuorin kolikoista on vuodelta 1803.

Tulen osittain turmelemien kolikoiden on tulkittu olevan peräisin venäläisten kuormastosta, jonka kapteeni Dunckerin joukot tuhosivat Leppävirran Paukarlahdessa Suomen sodan aikana 25. kesäkuuta 1808. Kuormasto oli ollut kuljettamassa muona- ja ampumatarvikkeita Kuopiossa olleille venäläisjoukoille. Duncker oli antanut käskyn polttaa kuormasto. Jälkeenpäin vangiksi jääneet venäläiset sotilaat kertoivat yhdessä vankkurissa olleen huomattavan sotakassan, jota suomalaiset eivät olleet huomanneet. Paikalliset talonpojat ovat todennäköisesti löytäneet kuormaston palaneiden jäänteiden seasta rahoja, jotka he piilottivat venäläisten pelossa.

ESINEET:

- Osa Moninmäen rahalöytöä. Rahoista näkee niiden olleen tulipalossa.

- Vitriinissä Suomen sodan aikaisia tykinkuulia sekä miekka ja pistin. Seinällä oleva kartta havainnollistaa Suomen rajojen muutoksia.

VENÄJÄN VALLAN AIKA

Suomen sodan jälkeen

Suomen sota ei merkinnyt mitään niin suurta murrosta kuin historiankirjoitus on joskus halunnut esittää. Suomalaistenkin valtiomiesten keskuudessa esiteltiin jo 1700-luvulla ajatusta liittymisestä Venäjään tai jopa itsenäistymisestä.

Nimellisesti Suomen sota jatkui vuoden 1809 kevääseen, mutta jo aiemmin oli selvää, että Ruotsi tulisi häviämään taistelun Suomesta. Niinpä Venäjä alkoi sodan vielä jatkuessa jo vakiinnuttaa oloja ja omaa asemaansa Suomen puolella. Suomalaiset vanhoivat uskollisuudenvalat uudelle hallitsijalle jo keväästä 1808 lähtien. Vaikka Suomi sodassa siirtyi Ruotsilta Venäjän hallintaan, sillä ei vielä pitkään aikaan merkinnyt merkittävää muutosta suomalaisten jokapäiväisessä elämässä. Itäisessä Suomessa yhteyksien vähenemistä Ruotsiin tuskin huomasi. Käytännössä ihmiset Leppävirrallakin huomasivat hallitsijan vaihtuneen vain siitä, että kirkossa kuulutettiin suomalaisten nyt kuuluvan Hänen Keisarillisen Armonsua suojelukseseen.

Suomi liitettiin Venäjän valtakuntaan Porvoon valtiopäivillä autonomisena suuriruhtinaskuntana, mutta kesti yli 50 vuotta ennen kuin mitään merkittävää muutosta aiempaan tapahtui, sillä Ruotsin ajan lait, kansalaisten oikeudet ja vapaudet säilytettiin eikä suomalaista yhteiskuntaa tai luterilaista kirkkoa alettu venäläistää. Oleellisin ero

aiempaan oli siinä, että Suomi ei ollut enää vain joukko läänejä emämaan rajalla vaan oma kokonaisuutensa. Suomi sai oman hallinnon, virkamiehistön ja sen asiat esiteltiin suoraan keisarille. Valtiopäiväpuheessaan Aleksanteri I totesi Suomen tulleen nostetuksi kansakuntien joukkoon – kyseinen lausahdus toimi sittemmin polttoaineena suomalaiselle nationalismille ja on ollut tarkoitukseltaan yksi Suomen historian kiistellyimpiä.

Suomen valtiollinen kehitys alkaa 1860-luvun uudistuksista

Aleksanteri I oli lojaali suomalaisille, mutta hänen kuoltuaan kehitys jähmettyi. Suomen kenraalikuvernööriksi valittiin venäläinen jo 1820-luvulla, mikä lähensi Suomea Venäjään jälkimmäisen eduksi. Suomi oli kuitenkin oleellinen Pietarin turvallisuuden takia, minkä vuoksi aluetta ei haluttu turhaan kurittaakaan. Seuraavat valtiopäivät sitten Porvoon kutsuttiin kokoon vuonna 1863. Aleksanteri II halusi palkita Suomen, kun se oli pysynyt rauhallisena Puolan kapinoidessa asemastaan. Samaan aikaan valtiopäiväkutsun kanssa annettiin määräys suomesta toisena virallisena kielenä ruotsin rinnalla.

Suomen valtiollisen rakentamisen voi katsoa alkaneen 1860-luvulla. Säädyt olivat menettäneet enimmän valtansa hallitsijalle jo Ruotsin ajan lopulla, eivätkä säädyt Venäjän vallan alaisuudessa saavuttaneet itsenäistä päätösvaltaa. Vuonna 1869 säädettiin uusi valtiopäiväjärjestys, josta tuli Suomen oma perustuslaki. Siinä säädyt veloitettiin edustamaan koko kansaa tilanteessa, jossa useimmat kansalaiset olivat jo jääneet säätyjen ulkopuolelle. Säätyvaltiopäivät toimivat vuoden 1906 uudistuksiin asti ja ehtivät säätää useita merkittäviä lakeja, jotka koskivat mm. koulunkäyntiä, elinkeinojen harjoittamista ja asevelvollisuutta.

Sortovuodet

Taloudellisesta riippuvuudesta Ruotsiin pyrittiin eroon teollisuuden kehittyessä 1800-luvun puolivälin molemmin puolin. Kuitenkin 1800-luvun eurooppalaishenkiset uudistukset veivät Suomea kauemmas myös Venäjältä taloudellisesti ja poliittisesti. Tämä huomattiin myös Venäjällä eikä suuriruhtinaskunnan edistystä emämaahan verrattuna katsottu aina kovin suopeasti, sillä Suomi alkoi edustaa Venäjällä paheksuttua länsimaisuutta. Venäläisistä tuntui, että suomalaiset hyötyivät enemmän Venäjältä kuin venäläiset Suomessa, jossa edes venäläiset ruplat eivät kelvanneet.

Muutaman hyvän valtiollisen kehityksen vuosikymmenen jälkeen tilanne Suomessa muuttui. Venäjä alkoi turvata omaa asemaansa suurvaltana etenkin vahvistuvaa Saksaa vastaan sitomalla reuna-alueitaan tiiviimmin venäläiseen yhteiskuntaan. Samaan aikaan venäläinen kansallistunne nosti päätään ja kävi Suomen erityisaseman kimppuun. Suomen puolella alkoivat venäläistämistoimet, jotka tunnetaan sortovuosina. Suomen perustuslaillisia oikeuksia kavennettiin. Suomea koskeva lainsäädäntö yritettiin saada venäläisiin käsiin ja venäjän kielen taidon merkitystä kasvatettiin.

Ensimmäisen sortokauden katsotaan alkaneen helmikuun manifestista vuonna 1899. Manifesti alisti Suomen lainsäädännön yleiselle lainsäädännölle. Asiaa pidettiin merkittävänä sortotoimenpiteenä, vaikka tosiasiasa se ei poistanut valtiopäiviltä mitään oikeuksia. Lopulta yleisvaltakunnallisella lainsäädännöllä säädettiin vain yksi asevelvollisuuslaki – se tosin alisti Suomen oman pienen armeijan osaksi Venäjän asevoimia. Asevelvollisuuslaki aiheutti suurta vastarintaa ympäri Suomea ja myös

Leppävirralla niskuroitiin sitä vastaan. Kun rovasti Schroderus alkoi lukea kirkossa kuulutusta lain voimaantulosta, poistui kirkkoväki kirkosta.

Vaikka valtiopäivät saivat muuten toimia normaalisti ja hoitaa Suomen sisäisiä asioita koko sortovuosien ajan, suomalaiset reagoivat manifestiin voimakkaasti. Ympäri Suomea kerättiin Venäjän keisarille Nikolai II:lle toimitettavaksi suuri adressi, jolla haluttiin kertoa kansan mielipide vieraan vallan toimien lisäämisestä. Leppävirrallakin 1800-luvun lopulla herännyt poliittinen tietoisuus reagoi venäläistämistoimiin. Leppävirran väestöstä yli viidennes allekirjoitti suuren adressin, ja adressia Pietariin toimittamaan valittiin kunnanlääkäri. Protestiin itsevaltiasta vastaan osallistui ihmisiä kaikista kansanluokista eikä edes kirjoitustaidottomuus ollut este osallistumiselle. Kaikki eivät adressia kuitenkaan tukeneet ja lopulta keisari kieltäytyi ottamasta toimituskuntaa edes vastaan.

Ensimmäinen sortokausi tyrehtyi, kun Venäjä joutui ongelmiin ulkopoliitikassaan ja hävisi sodan Japania vastaan vuonna 1905. Kun sorto lieventyi, oli aika ratkaisevalle muutokselle Suomen hallinnossa. Jo 1800-luvun lopulta oli ajettu uudistusta valtiopäivätoimintaan, sillä säädetyt eivät enää vastanneet todellista kansan edustusta. Venäjän ja Suomen yleislakkojen myötä Nikolai II antoi määräyksen valmistella Suomeenkin uuden valtiopäiväjärjestyksen yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden pohjalta. Järjestys hyväksyttiin kesällä 1906 ja ensimmäinen yksikamarinen eduskunta valittiin seuraavana vuonna. Leppävirralaiset osallistuivat vaaleihin vilkkaasti. Täälläkin kannatusta eniten saivat vaalit voittaneet sosiaalidemokraatit, osaltaan kunnan teollisuuskeskusten Sorsakosken ja Varkauden vaikutuksella. Uuden eduskunnan työskentely ei ollut helppoa, sillä keisari hajotti sen toistuvasti Suomen itsenäistymistä edeltävinä kymmenenä vuotena. Sorto alkoi jälleen eikä keisari ei suvainnut eduskunnan esittämää kritiikkiä emämaan toiminnasta.

Toiseksi sortokaudeksi kutsutaan vuosien 1909–1917 venäläistämistoimia, jotka johtuivat pitkälti Venäjän sisä- ja ulkopoliittisista ongelmista. Keisarivalta oli vaikeuksissa, joten se kiristi otettaan samaan aikaan kun Saksan pelko kasvoi entisestään. Suomea tarvittiin turvaamaan Venäjän länsirajaa. Suuri venäläistämishjelma jäi kuitenkin toteuttamatta, kun ensimmäinen maailmansota syttyi vuonna 1914. Jos ensimmäisen sortokauden aikana osa suomalaisista oli vielä toivonut rauhallisen yhteiselon mahdollisuutta keisarillisen Venäjän kanssa, toisen sortokauden aikana yleiseksi linjaksi muodostui ero Venäjästä. Venäjän huono sotamenestys hillitsi Suomen sortotoimia, vei emämaan vallankumouksiin ja mahdollisti Suomen itsenäistymisen vuonna 1917.

SISÄLLISSOTA 1918

Suomen itsenäistymistä seurasi maamme yksi kiistellyimmistä ajanjaksoista. Kansalaissota, vapaussota, luokkasota, veljessota, punakapina – Suomen vuoden 1918 sisällissotaa on ehditty kutsua monella nimellä. Useat nimitykset johtuvat ristiriidoista sen suhteen, miksi sotaan ylipäätään päädyttiin ja kumman osapuolen näkökulmaa ne ajavat. Vapausretoriikka koskee etenkin ajatusta puhdistaa Suomi venäläisistä ja venäjänmielisistä. Sotaan ajoivat myös kasvava eriarvoisuus ja sosiaaliset erot, joita Suomen itsenäistyminen yhdeksi kansakunnaksi ei ollut pystynyt peittämään. Säätöyhteiskunta oli muuttunut luokkayhteiskunnaksi. Suomen sisällissota asettuu osaksi kapitalististen ja sosialististen voimien kamppailua 1900-luvun alun Euroopassa.

Sisällissotamme oli myös oleellinen osa ensimmäisen maailmansodan Saksan ja Venäjän välistä kädenvääntöä, jossa molemmat halusivat käyttää Suomea hyväkseen.

Sotaan kävivät paikalliseen järjestyksenpitoon perustetut suojeluskunnat ja punakaartit – valkoiset ja punaiset. Itse sota jäi verrattain pieneksi aseelliseksi välienselvittelyksi, mutta sisällissodan muiston tekevät raskaaksi sotatapahtumien ulkopuoliset, molemmin puolin tapahtuneet terroriteot. Sodassa kaatui reilu 9 000 henkeä, suurin piirtein saman verran teloitettiin ja vielä useampi kuoli vankileireillä. Valkoisen terrorin uhriksi joutui noin viisinkertainen määrä ihmisiä verrattuna punaiseen terroriin. Valkoisten voitettua punaiset ja heidän toimintaansa liitetyt joutuivat ankaran kohtelun kohteeksi. Vankileirit muodostuivat sodan jälkipuinnin näyttämöiksi.

Sisällissota ja Leppävirta

Leppävirralla, kuten usealla muullakin paikkakunnalla, sisällissodan tapahtumia edelsivät työväestön lakkoilut ja levoton ilmapiiri. Leppävirralla perustettiin jo syyskuussa 1917 Turvallisuuskunta, johon kuului sekä porvareita että työläisiä. Jonkinlaisen punakaartitoiminnan voi katsoa alkaneen seuraavassa kuussa. Sen jälkeen porvarit ja työläiset erkanivat omiin ryhmiinsä. Varkauden tehdasalue muodostui merkittäväksi punaisten tukialueeksi ja sen läheisyys vaikutti Leppävirtaankin. Työväestö pääsi Leppävirralla Varkauden tuella niskan päälle ja Turvallisuuskunta jouduttiin lakkauttamaan marraskuussa. Leppävirran ja Varkauden punakaartit tekivät tiivistä yhteistyötä jo ennen kuin sotatoimet tammikuussa 1918 alkoivat.

Punaiset aloittivat liikekannallepanon Helsingistä ja se levisi nopeasti Varkauteen. Leppävirran punakaartilaiset kokoontuivat kirkonkylälle. Kaartin vahvuus oli sodan aikana yli 400 henkeä. Punaiset aloittivat elintarvikehuollon järjestämisen, mikä käytännössä tarkoitti takavarikoinnin lisäksi suoranaista ryöstelyä. Samalla kerättiin joukoille lisää aseita. Punaiset myös murhasivat Leppävirralla joitakin tilallisia ja valkoisten kanssa toimimisesta epäiltyjä. Tarinat kertovat punaisten tulleen sodan aikana hakemaan talojen isäntiä, mutta osa pääsi pakenemaan.

Ensimmäisen sotakuukauden jälkeen alkoi valkoisten vastareaktio. Valkoisten joukkojen ympäröimät Leppävirta ja Varkaus jäivät viimeisiksi punaisten alueiksi Savossa. Leppävirtalaisia valkoisia oli liittynyt etenkin Kuopion suojeluskuntaan. Helmikuun loppupuolella valkoiset aloittivat Varkauden valtauksen. Leppävirran punakaartit siirtyivät sinne ja kirkonkylälle jääneet punaiset vetäytyivät nopeasti tai jäivät vangeiksi usealta suunnalta saapuneille valkoisille. Valkoiset aloittivat välittömästi punaisten tuomitsemisen kenttäoikeudessa. Useita tuomittiin kuolemaan, samoin vankileireille. Suurin osa punaisista kuitenkin vapautettiin. Monia kuitenkin ammuttiin myös ilman oikeuden päätöstä.

Varkaus mukaan luettuna Leppävirran sodassa tai sen jälkimainingeissa surmansa saaneiden luku nousee lähes 240 henkeen, joista suurin osa oli valkoisten teloittamia punaisia työläisiä. Lähin valkoisten vankileiri sijaitsi Kuopiossa, jolla kuoli myös useita leppävirtalaisia. Sodan seuraukset olivat merkittävät, sillä kuolleet olivat pääosin parhaassa iässä ollutta työvoimaa.

Sisällissodan perintö

Suomalainen historiankirjoitus vuoden 1918 tapahtumista rakentui pitkään voittajien historiana. Punaisten tai heidän lähipiirinsä elämä tehtiin vaikeaksi monin tavoin. Osin tästä syystä museoiden kokoelmatkin jäivät vajaaksi punaisten näkökannalta, koska heihin liittyvää esineistöä ei ole pidetty tärkeänä tai arvokkaana tai sitä ei ole uskallettu museoihin edes kerätä. Leppävirran kotiseutumuseon kokoelmista löytyy vain muutamia punaisten esineitä, kuten vankileirillä tehdyt puinen lusikka ja kynänvarsi. Suojeluskunnan esineistöä sen sijaan on enemmän, sisällissodasta maailmansotaan, sillä Leppävirran suojeluskunta perustettiin uudelleen Turvallisuuskunnan pohjalle helmikuussa. Luodin lävistämä reppu on kuulunut saamaislaiselle "vapausoturille", sotilasta luoti ei kuitenkaan ollut haavoittanut. Suojeluskunnan kilvessä todetaan: "Se maamies kehno on joka ei käy auraltaan kun vapautta uskoa maassa poljetaan". Suojeluskunnat muodostivat Suomen maanpuolustuksen perustan 1920- ja 30-luvuilla.

Suomi suureksi

Sisällissodan myötä loputkin maassa oleilleet venäläisjoukot pakotettiin poistumaan maasta. Vapaussodan aatteen mukaisesti Suomi pyrki vapauttamaan myös sisarkansansa Venäjän ikeestä. Mannerheim oli sisällissodan aikana julistanut, ettei laittaisi miekkaansa tuppeen ennen kuin Suomi ja Itä-Karjala olisivat vapaat. Vuosina 1918–1920 ja 1921–1922 tuhannet suomalaiset vapaaehtoiset osallistuivat Suur-Suomi-aatteen innostamina heimosotiin Virossa, Itä-Karjalassa, Petsamossa ja Inkerinmaalla. Ainoastaan Viron vapaussota päättyi voittoon, muilla alueilla venäläisten valta vahvistui. Sotien seurauksena itäkarjalaisia ja inkeriläisiä pakeni runsaasti Suomeen.

Ainakin kolme leppävirtalaista lähti Viron vapaussotaan vapaaehtoisina.

ESINEET:

- Pöydällä ainoat muistot punaisista: vankileirillä tehdyt puiset lusikka ja kynänvarsi
- Leppävirran suojeluskunnan kyltti ja motto, suojeluskuntalaisen reppu ja merkki
- Valkoisten Leppävirralla toimineen tutkijalautakunnan jäsen Lauri Kumlinin kunnia- ja ansiomerkit

TALVI- JA JATKOSOTA

Suomi joutui mukaan toiseen maailmansotaan sen ensimmäisenä syksynä vuonna 1939. Talvisota syttyi marraskuun viimeisenä päivänä Neuvostoliiton hyökättyä Suomeen ja kesti 105 kunnian päivää. Sota käytiin äärimmäisissä talvisissa olosuhteissa, mikä verotti etenkin puna-armeijaa. Sota päättyi Moskovan rauhaan, jossa Suomi joutui taipumaan alueluovutuksiin.

Sodan jälkeinen välirauhan aika elettiin uskoen uuteen sotaan. Suomen armeijaa kehitettiin ja se haki tukea ulkomailta. Lopulta vahvimaksi tukijaksi muodostui kansallissosialistinen Saksa. Uuteen sotaan käytiin kesällä 1941, kun Suomi hyökkäsi Neuvostoliittoon Saksan liittolaisena. Jatkosota alkoi menestyksekkäästi ja suomalaiset joukot etenivät nopeasti vanhalle rajalle ja sen yli. Haaveet Suur-Suomesta heräsivät jälleen.

Jo vuoden 1941 lopulla sota pysähtyi asemasodaksi, jota kesti seuraavat kaksi ja puoli vuotta. Kun Saksan eteneminen maailmansodassa muuttui tappiolliseksi, sen tuki Suomelle väheni. Useat rauhantunnustelut päättyivät tuloksettomia, Suomi ei suostunut rauhaan Neuvostoliiton kanssa niin kauan kuin liitto Saksan kanssa piti. Kesällä 1944 alkoi Neuvostoliiton suurhyökkäys Suomeen. Asemasodasta väsynyt armeija ei enää kestänyt, vaan alkoi vetäytyä kohti vanhaa rajaa. Viimeiset suuret taistelut kuitenkin pysäyttivät puna-armeijan etenemisen ja Suomi välttyi venäläismiehitykseltä. Aselepo solmittiin syyskuun alussa. Rauhansopimuksessa Suomelle langetettiin suuret sotakorvaukset ja uusia alueita luovutettiin Neuvostoliitolle. Rauhanehtojen mukaan saksalaisten oli poistuttava Suomesta, minkä seurauksena käytiin vielä Lapin sota 1944–1945.

Leppävirtalaiset rintamalla

Talvisodan alkaessa Suomen armeija oli huonosti varustautunut. Kalustoa oli vähän ja sekin auttamattoman vanhanaikaista. Liikekannallepano oli suoritettu jo lokakuussa 1939 ja runsaat 300 000 miestä kutsuttiin aktiivipalvelukseen. Miehistön hiihtotaito, maastontuntemus ja taistelumoraali osoittautuivat Suomen arvokkaimmaksi aseeksi. Jatkosotaan lähettiin paremmin varustautuneina ja sodan alkaessa lähes puoli miljoona miestä oli saatu aseisiin. Suuren armeijan mahdollisti muiden yhteiskunnan toimintojen siirtäminen naisten vastuulle. Lottia toimi sekä heti rintaman takana hoitotehtävissä että ympäri maata erilaisissa kokopäivätyöissä. Naisten vastuulle jäi enenevässä määrin ruoka- ja vaatetusteollisuus sekä maatalouden työt, kun 16 prosenttia väestöstä oli rintamalla. Kotirintamalla sota näkyi lisääntyneen työmäärän lisäksi ennen kaikkea elintarvikkeiden säännöstelyinä.

Liikekannallepanoa toteuttivat sekä armeija että paikalliset suojeluskuntapiirit. Leppävirralta sotaan lähti x miestä. Asevelvollisuuspalvelua suorittaneet jaettiin usealle taholle. Leppävirtalaisista muodostettiin talvisotaan oma jalkaväkirykmentti 35:n I pataljoona, johon kuului komppania kangaslampilaisia. Leppävirtalaiset kuljetettiin jo lokakuussa 1939 Karjalan kannakselle rakentamaan puolustuslinjaa. Sodan alettua pataljoona hajosi. Ensimmäisiin taisteluihin leppävirtalaiset joutuivat Kollaarjoella joulukuussa. Helmi-maaliskuussa Kollaalla taisteltiin jälleen. Taisteluissa kuoli yli puolet leppävirtalaisista talvisodassa kaatuneista, yli 80 henkeä.

Jatkosodassa leppävirtalaiset taistelivat jalkaväkirykmentti 30:n II pataljoonassa, jossa oli yksi komppania Vehmersalmelta. Kesäkuussa 1941 miehet lähtivät jälleen kohti rintamaa ja osallistuivat ensimmäisiin taisteluihin heinäkuussa. Leppävirtalaiset olivat mukana etenemässä vanhan rajan yli ja olivat mukana muun muassa Sortavalan takaisinvaltauksessa. Asemasodan alettua miehiä pääsi käymään kotipuolellakin. Kesällä 1944 leppävirtalaiset osallistuivat Talin-Ihantalan suurtaisteluihin ja kärsivät suuria tappioita, kuten koko Suomen armeija.

Kun välirauha solmittiin syyskuussa Moskovassa, aloitti myös Leppävirran pataljoonasta jäljelle jääneet vetäytymisen. Takaisin Leppävirralle marssijat saapuivat marraskuussa. Kuun puolivälissä pidettiin vielä viimeinen ohimarssi ennen aseiden luovutusta. Asevelvolliset osallistuivat vielä Lapin sotaan, heistä nuorimmat viimeisiin taisteluihin asti.

Leppävirran lottatyö oli alkanut ja sisällissodan aikana. Leppävirran Lotta Svärd perustettiin vuonna 1920. Talvi- ja jatkosodassa leppävirtalaislottia palveli rintamalla ja kotirintamalla, mutta tarkkaa lukumäärää ei ole tiedossa.

Sodan seuraukset

Jalkaväkiyksiköt joutuivat koko sotien ajan toimimaan eturintamassa, mikä selittää myös suuret kuolinluvut leppävirtalaisten keskuudessa. Suhteellisesti Leppävirta menetti väkiluvustaan enemmän miehiä kuin Suomi kokonaisuudessaan. Talvisodassa kaatui noin 120 leppävirtalaista, jatkosodassa noin 260. Leppävirta sijaitsi kaukana rintamasta, joten siviiliuhreja ei tullut. Sorsakosken tehtailla tosin varauduttiin ilmapommituksiinkin, sillä siellä valmistettiin myös sotatarvikkeita.

Sotien jälkeen Leppävirta osallistui Karjalan evakoiden asuttamiseen. Jo talvisodan aikana ja sen jälkeen Suomeen oli siirrettävä Karjalan 400 000 hengen väestö. Väliaikaiset sijoituspaikat löytyivät ihmisten kodeista. Jatkosodan aikana Suomeen saapui kymmeniätuhansia inkeriläisiä, osa kuitenkin palautettiin Neuvostoliittoon sodan päätyttyä. Osa talvisodan evakoista oli menestyksekkään jatkosodan alun aikana palannut kotiinsa, mutta sodan muututtua tappiolliseksi heidän oli lähdettävä toistamiseen. Sotien jälkeen siirtoväki muodosti yli kymmenen prosenttia maan väestöstä, ja heille kaikille oli löydettävä uusi asuinpaikka. Maanhankintalaki mahdollisti evakuidun viljelijäväestön asuttamisen ja pellonraivaus työllisti heidät tehokkaasti. Vaikka evakoiden tulevaisuuden järjestäminen hidasti Suomen muuttumista maatalousyhteiskunnasta teollisuusyhteiskunnaksi, se toisaalta myös hillitsi yhteiskuntaa pitämällä työttömyyden alhaisena.

Leppävirralle saapui talvisodan aikana tuhansia pakolaisia etenkin Laatokan pohjoispuoleisesta Karjalasta. Jatkosodan loppuvaiheessa Leppävirran alue varattiin etenkin Impilahdelta lähteneiden sijoitusalueeksi. Vuoden 1944 lopulla Leppävirralle oli saapunut yli 1000 evakkoa. Vuoden 1949 loppuun mennessä Leppävirran seurakuntaan oli siirtynyt vajaa 700 evakkoa. Useat uudet asukkaat solmivat avioliiton leppävirtalaisen kanssa ja sulautuivat näin kantaväestöön. Siirtoväestö pääsi kohtalaisesti kiinni elinkeinoelämään, mutta osallistuminen kunnalliseen päätöksentekoon tapahtui hitaasti.

ESINEITÄ:

- Myöhemmän Leppävirran nimismiehen Paavo K. Nyysösen ansio- ja kunniamerkit
- Lottapuku

8. Kunnallinen elämä (näyttelyseinä Tildan pianon kohdalla)

KUNTATYÖ ENNEN ITSENÄISYYTTÄ

Paikallishallinto syntyy Ruotsin vallan aikana

Paikallishallinnon kehittäminen alkoi jo 1500-luvulla Kustaa Vaasan määräyksestä. Ruotsin valtakunta jaettiin voutikuntiin ja voudin tehtävänä oli hoitaa verotusta, valvoa järjestystä ja toimia käräjillä syyttäjänä. Hallintopitäjissä toimivat kihlakunnankäräjät hoitivat paikallisen hallinnon ja oikeudenkäytön. Ensimmäiset nimismiehet eivät olleet

kruunun virkamiehiä, vaan käräjien valitsemia talonpoikia, jotka harvoin osasivat edes lukea.

Leppävirran pitäjän perustaminen liittyy aikaan, jolloin koko valtakunnan hallintoa tehostettiin. Lääniä johtava maaherra vieraili pitäjässä harvakseltaan, mutta etenkin veronkantoa hoitanut vouti vieraili useamminkin, ellei sattunut jopa asumaan Leppävirralla. Vähitellen nimismiehen virka koheni ja 1700-luvulla nimismiehet kuuluivat selkeästi säätyläisiin. Nimismiehen tehtäväkenttä laajeni aina lain valvomisesta ulosmittaamiseen ja maanmittaamisessa avustamiseen. Useiden virkamiesten toiminta toi yleensä lisärasitusta pitäjäläisille, mutta Leppävirralla virkavaltaa vastustettiin suhteellisen vähän.

Käräjäjärjestelmä pysyi melko samanlaisena aina 1700-luvun lopulle saakka. Pitäjän asukkaiden mahdollisuus vaikuttaa päätöksentekoon pieneni huomaamatta. Päätettävien asioiden määrä kasvoi koko ajan, kun käräjille käsiteltiin edelleen hallinnollisia, oikeudellisia, kirkollisia, sotilaallisia ja taloudellisia asioita. Käräjien lautakunnat muodostuivat talonpojista. Käräjät toimivat myös tiedotuskanavina kuten jumalanpalvelukset.

Autonomian aikana alkaa kuntahallinnon eriytyminen ja uudistaminen

Venäjän vallan aikana korkein kotimainen viranomaisena oli Keisarillinen Senaatti, jonka puoleen käännyttiin valituksien ja anomuksien kanssa. Paikallishallinnossa kirkkoherran johtama pitäjänkokous oli vahvistanut asemaansa 1700-luvun aikana. Käräjillä käsiteltäviä asioita siirtyi yhä enemmän pitäjänkokoukselle. Tärkeitä asioita olivat muun muassa köyhäinhoidon ja pitäjänmakasiinin toiminnan järjestäminen.

Kuntahallintoa alettiin kehittää jälleen 1860-luvulla, kun Venäjän keisari määräsi Suomen autonomisen hallinnon uudistettavaksi. Kunnan yhteiset talous- ja järjestysasiat annettiin kunnallisille itsehallintoelimille, mikäli ne eivät erityisesti kuuluneet valtiolle. Maallisten asioiden käsittely siirrettiin kirkolta kuntakokoukselle ja asioita valmistelevalle kunnallislautakunnalle. Näin kunta ja seurakunta erotettiin toisistaan. Kuntien verotustoiminta jäi edelleen kirjavaksi, ja aivan 1900-luvun alkuun asti Leppävirrallakin maksettiin osa veroista vielä viljana. Kunnan talous jakaantui erilaisiin kassoihin, mikä mutkisti tilinpitoa. Tilinpito tulikin säännölliseksi vasta 1920-luvulla.

Valtion ja kuntien virkamiesten määrä lähes kolminkertaistui itsenäisen maan ensimmäisinä vuosikymmeninä ennen sotia. Kuntien palveluita haluttiin parantaa ja koulutusta kehittää. Koulutuksen uskottiin takaavan pätevät virkamiehet tulevaisuudessa.

Päätöksenteko muuttuu varakkaimpien vallasta yleiseksi ja yhtäläiseksi

Päätöksentekoon osallistuvien määrä kasvoi jo 1800-luvun lopulla, mutta äänioikeus oli yhä riippuvainen maksetuista veroista. Kuntakokouksen päätöksenteko oli melko sattumanvaraista, kun äänensä antoivat kulloinkin paikalla olleet äänioikeutetut kuntalaiset. Kunnanvaltuusto perustettiin vuonna 1908 tasoittamaan tätä ongelmaa. Sortokausien aktiivinen osallistuminen politiikkaan osoitti, että kuntalaisilla oli haluja vaikuttaa omaan elämäänsä. 1900-luvun alkuun sijoittuu puoluetoiminnan alkaminen myös Leppävirralla. Aktiivisimmin järjestäytyivät työväestö ja porvarilliset.

Epäitsenäiset ja pienituloiset jäivät käytännössä päätöksenteon ulkopuolelle, mikä synnytti vuosisadan lopulla liikehdintää äänioikeuden laajentamisen puolesta. Yleinen ja yhtäläinen äänioikeus valtiollisissa vaaleissa toteutettiin lopulta vuonna 1906. Kunnallisiin vaaleihin yleinen ja yhtäläinen äänioikeus saatiin monien vastoinkäymisten jälkeen lopulta loppuvuodesta 1917.

Leppävirtalaisia vaikuttajia maan politiikassa:

TILDA LÖTHMAN-KOPONEN (1874–1962)

Tilda Löthman-Koponen oli ensimmäinen leppävirtalainen kansanedustaja yksikamarisessa eduskunnassa.

Matilda Löthman oli kotoisin maalaistalosta ja saanut opettajan koulutuksen. Hän teki töitä etenkin naisten, lasten ja nuorten, vanhusten ja sairaiden hyväksi. Hänet valittiin ensimmäisenä leppävirtalaisena kansanedustajaksi vuoden 1910 vaaleissa. Yhteensä Löthman-Koponen toimi kansanedustajana 18 vuotta vuosien 1910–1945 välillä. Alkuun hän kuului nuorsuomalaiseen puolueeseen, mutta siirtyi sen hajottua Maalaisliiton edustajaksi. Aktiivisesti kulttuuri- ja nuorisoseuratyöhön osallistunut Löthman-Koponen kuului sivistys- ja valtiovarainvaliokuntaan.

Eduskunta-aikanaan Löthman-Koponen teki mm. aloitteen Soisalon tiehankkeesta vuonna 1936. Osia hankkeesta toteutettiin sotien jälkeen. Talousneuvoksen arvo Löthman-Koposelle myönnettiin vuonna 1947.

Tilda Löthman-Koponen kuoli vuonna 1962 ja hänet on haudattu Leppävirran kirkonkylän hautausmaalle Koposten sukuhautaan.

PENTTI PEKKARINEN (1917–1975)

Pentti Pekkarinen oli leppävirtalainen kansanedustaja ja ministeri.

Ennen eduskuntauraansa agrolodin koulutuksen saanut Pekkarinen toimi maatalouden alan toimissa. Maalaisliiton edustajana hänet valittiin eduskuntaan vuonna 1958. Pitkän, 15 vuotta kestäneen kansanedustajauran jälkeen hänet nimitettiin toiseksi sosiaali- ja terveystieteiden ministeriksi Kalevi Sorsan ensimmäiseen hallitukseen syksyllä 1972.

Poliittisen uransa aikana Pekkarinen teki töitä maaseudun, Savon ja Leppävirran asioiden hyväksi valiokunnissa ja aloitteilla. Leppävirran kunnanvaltuustoon Pekkarinen kuului vuosina 1962–1975 toimien ensin kaksi vuotta sen varapuheenjohtajana ja sitten puheenjohtajana. Lisäksi Pekkarinen toimi presidentin valitsijamiehenä kolmissa vaaleissa 1956, 1962 ja 1968.

Pentti Pekkarinen menehtyi auto-onnettomuudessa saamiinsa vammoihin tammikuussa 1975. Hänet on haudattu Leppävirran kirkonkylän hautausmaalle.

ESINEITÄ

- Musta harmooni kuulunut Tilda Löthman-Koposelle, joka oli myös aktiivinen kulttuuri-ihminen

- Metallinen laskukone ollut kunnan virkamiesten käytössä

- Arvanvetomalja, Suomen ensimmäinen asevelvollisuuslaki hyväksyttiin säätyvaltiopäivillä vuonna 1878. Laissa ei mainittu tuolloin Venäjän valtiota, vaan velvollisuus isänmaan puolustukseen. Suomalaisia joukkoja Suomen kaartia lukuun ottamatta sai käyttää vain Suomen alueella. Asevelvollisuusajaksi määrättiin kolme vuotta ja joukkoihin arvottiin kutsunnoissa 10 prosenttia ikäluokan miehistä. Tätä arvanvetomaljaa käytettiin Leppävirran kutsuntatilaisuuksissa. Leppävirran kunnanvaltuusto käytti samaa maljaa suorittaessaan henkilövaaleja kunnanvaltuuston kokouksissa vuoteen 1981 saakka.

9. Kirkko ja seurakunta (pieni seinävitriini)

SIELUNHOITOA JA HYVÄNTEKEVÄISYYTTÄ - 400 VUOTTA LEPPÄVIRRRAN SEURAKUNNAN TYÖTÄ

Seurakunnan perustaminen

Leppävirran oma seurakunta syntyi vuonna 1639. Seurakunnan alue on kunnan tapaan muuttunut moneen kertaan, mutta kirkollisen työn voi katsoa säilyneen yhtenäisenä perustamisesta lähtien.

Pitäjän ensimmäiseksi kirkkoherraksi nimettiin Matthias Henrici Montanus, joka toimi virassa yli 30 vuotta. Montanuksen tehtäväksi tuli Leppävirran seurakuntaelämän järjestäminen. Kirkkoherran apulaisena toimi alusta lähtien kappalainen. Myös lukkari avusti seurakunnan toiminnassa huolehtien muun muassa kirkollisesta postista ja pitäjän lapsien lukemaan opettamisesta. Alkuun papit valittiin pitkälti kansan suosion mukaan, mutta hallinnon tehostaminen 1700-luvulla vei senkin oikeuden kansalta pois.

Seurakuntaelämän ylläpito tuli asukkaiden maksettavaksi, mutta toisaalta nyt myös nähtiin, mihin oman alueen kirkolliset verot käytettiin.

Leppävirran kirkko

Seurakunnan myötä pitäjään oli saatava myös oma kirkko, mikä tiesi lisärasitusta seurakuntalaisille. Leppävirran ensimmäinen kirkko valmistuikin hitaasti 1640-luvun kuluessa lähelle nykyisen kirkon paikkaa, koska pitäjäläiset eivät aina hoitaneet omaa osaansa kirkon materiaalien toimituksista. Kirkon rakentaminen merkitsi pitäjän keskustan syntymistä ja uusien talojen rakentamista kirkon läheisyyteen.

Ensimmäinen kirkko jäi nopeasti ahtaaksi, mutta uutta ristikirkkoa alettiin rakentaa vasta sata vuotta ensimmäisen jälkeen. Tämän Prinssi Kustaan kirkoksi nimetyn kirkon rakentaminen kesti yli kymmenen vuotta varojen puutteen takia. Leppävirrallakin säätyjako tuli kirkoissa näkyväksi 1700-luvun kuluessa, kun jumalanpalveluksiin järjestettiin penkkijaon mukaan, toisin sanoen säätyläiset istuivat parhailla paikoilla, taimpana tilattomat.

Pitäjän kolmas puinen kirkko valmistui 1800-luvun alussa, kun vanha kirkko ei enää riittänyt kasvavalle väestölle. Kirkko kuitenkin paloi vain 30 vuoden käytön jälkeen.

Tilalle suunniteltiin jälleen uutta puukirkkoa, mutta esivalta kielsi sen. Kivikirkon rakentamiseen sen sijaan saatiin lupa, mutta pitäjän väki ei ollut innoissaan sen raskaasta rakentamisesta. Kului monta vuotta ennen kuin uutta kirkkoa päästiin edes rakentamaan. Carl Ludvig Engelin suunnittelema harmaakivikirkko otettiin käyttöön lopulta loppuvuodesta 1846. Valmiiksi kirkkoa voitiin kutsua kuitenkin vasta 1860-luvulla. Kirkkoa on sittemmin korjattu ja kunnostettu useaan otteeseen niin, että sen ulkonäkökin on kokenut muutoksia. Esimerkiksi vanha paanukatto vaihdettiin peltiseen 1900-luvun alussa ja kirkko maalattiin uudelleen. Kirkko on tunnettu komeasta akustiikastaan, joten urkuhinkin on vuosien mittaan panostettu.

Kirkko ja kunta erkanevat 1860-luvulla

Jumalanpalveluksien yhteydessä kirkon saarnastuolia käytettiin muuhunkin kuin Jumalan sanan saarnaamiseen. Saarnastuolista käsin hoidettiin paljon myös yleisistä ja yhteisistä asioista tiedottamista: tulevat käräjät sekä hallitsijan ja esivallan tahto annettiin tiedoksi kirkossa. Kuulutusten ongelmana oli niiden hidaskäsi leviäminen seurakunnasta toiseen ja useimmiten ruotsinkielisyys – pappi joutui kääntämään kuulutukset ja väärinkäsitysten mahdollisuus oli olemassa.

Aina 1860-luvulle asti kirkko saattoi hoitaa hyvin maalliseltakin tuntuvia asioita, mikä kertoo kirkon laajasta yhteiskunnallisesta merkityksestä. Kunnallisten uudistusten jälkeen kirkko jäi hoitamaan lähinnä vain hengellisiä asioita. Yhdeksi kirkon tehtäväksi muodostui myös vähäosaisten auttaminen. Kunnan köyhäinhoito tavoitti vain kaikkein kurjimmat, joten vapaaehtoiselle kirkolliselle auttamistyölle jäi vielä paljon tilausta. Diakoniatyö Leppävirran seurakunnassa alkoi 1910-luvulla. Apua tarvitsivat etenkin toimeentulon kanssa kamppailevat, vanhukset, vammaiset ja sairaat.

Seurakuntaelämää

Leppävirtalainen seurakuntalainen ei elänyt seurakunnan perustamisen jälkeisinä vuosina aivan niin nuhteettomasti kuin suotavaa olisi ollut. Jumalanpalveluksissa ei käyty ja pyhäpäivinäkin tehtiin töitä. Syntilistalla olivat myös noituus, aviorikokset ja lasten hidaskäsi leviäminen toimittaminen. 1600-luvun lopulla säädetty kirkkolaki ohjasi seurakuntien elämää seuraavat kaksi sataa vuotta. Kirkossa käynti oli kuitenkin edelleen ongelmallista pitkien välimatkojen takia. Jumalan sanan lisäksi kirkossa käymättömät jäivät paitsi tiedonvälityksestä.

Seurakuntatyön vakiintuminen sai myös aikaan sen, että kristillinen oppi säilyi arvioijien mukaan pitäjällä puhtaana. Kirkko valvoi seurakuntalaisten nuhteetonta elämää ja siitä hairahtuminen tiesi rangaistuksia. Seurakuntalaisten huono käytös ja alkoholin käyttö aiheuttivat kirkonmiehille päänvaivaa vielä 1800-luvullakin.

Seurakunnan keskeisimmäksi työmuodoksi vakiintuivat säännölliset jumalanpalvelukset. Lisäksi kirkko teki kasvatustyötä. Kirkollista opetusta jatkoivat pyhäkoulut ja rippikoulu, joka tuli pakolliseksi jo 1700-luvun loppupuolella.

Herätysliikkeet vaikuttavat kirkon toimintaan

Herätysliikkeet saapuivat Leppävirralle 1800-luvun alkupuolella. Ainakin herännäisyys, rukoilevaisuus, evankelisuus ja lestadiolaisuus saivat jalansijaa pitäjässä. Kirkon ja maallisen esivallan asenne herätysliikkeisiin oli yleisesti kielteinen. Herätysliikkeet

aiheuttivat uskonnollista liikehdintää seurojen merkeissä, mutta myös virallinen kirkko sai niiden myötä aikaan päivittää omaa toimintaansa. Ortodoksinen uskonto tuli Leppävirralle lähinnä Karjalan siirtolaisten mukana.

Hautausmaat täyttyivät nopeasti

Oman kirkkomaan käyttöönoton jälkeenkin vainajia haudattiin edelleen yksityisiin kalmistoihin vastoin kirkon tahtoa. Seurakunnan ainoana virallisena hautausmaana toimi pitkään kirkon viereinen hautausmaa. Kun kirkkomaahan hautaaminen saatiin vakiinnutettua, väkiluvun kasvu aiheutti sen, että hautausmaata tarvittiin jatkuvasti lisää. Useita sivuhautausmaita rakennettiin ympäri pitäjää 1800-luvulta alkaen. Kirkonkylään tarvittiin jo 1880-luvulla uusi hautausmaa. Vanhalle hautausmaalle hautaaminen lopetettiin, kunnes sisällissodan sekä talvi- ja jatkosodan vainajat sijoitettiin sen reunalle sijoitettuun sankarihautausmaahan.

Kirkkoherra Pekka Karhu (1869–1948) oli yksi kaikkien aikojen suosituimmista kirkonmiehistä Leppävirralla.

FRANS LINNAVUORI (1880–1926)

Frans Frithiof Linnavuori oli säveltäjä ja urkuri. Linnavuori tuli Leppävirran kanttori-urkuriksi ja lukkariksi vuonna 1906. Linnavuori toimi paikkakunnalla vain pari vuotta, mutta sävelsi sinä aikana kappaleen, josta hänet edelleen tunnetaan. ”Minä laulan sun iltasi tähtihin” on sävelletty V.A. Koskenniemen runoon. Leppävirran aikana Linnavuori harjoitti ja johti myös vapaaehtoisen palokunnan soittokuntaa.

ESINEITÄ:

- Vitriinissä vanhaa uskonnollista kirjallisuutta sekä öylättirautaa, jolla paistettu ehtoollisleipää
- Kartanointeriöörin puolella oleva tumma piano kuulunut Leppävirran kanttori Frans Linnavuorelle, seinällä nuotti ”Minä laulan sun iltasi tähtihin”

10. Turvallisuus (seinäke sotahistorian toisella puolella)

PALOKUNTA JA POLIISI

Leppävirran vapaaehtoinen palokunta 1882–1937

Puinen rakennuskanta oli tulipaloille altis ja eri puolilla Suomea alettiin 1800-luvulla perustaa vapaaehtoisuuteen perustuvia palokuntia.

Leppävirralle hankittiin palosammutusvälineistöä jo 1870-luvulla. Välineistön käytössä oli kuitenkin ongelmia, joten vuonna 1882 perusti 75 miestä vapaaehtoisen palokunnan, joka myös harjoitteli palontorjuntaa. Palokunnan tarkoituksena oli sen sääntöjen mukaan ”panna sattuvissa tulipaloissa sitä varten harjaantuneita ja yhteiskunnan menestystä harrastavia miehiä auttamaan sammutustyössä sekä pelastamaan henkeä ja omaisuutta”. Palokunnan toimintaa rahoitettiin mm. lahjoituksilla ja arpajaisilla.

Palokunta harjoitteli sunnuntai-iltapäivisin. Tulipalon sattuessa soitettiin hätäkelloa ja kalusto kuljetettiin alkuun paikalle hevosella, myöhemmin myös autolla. Palokuntalaiset

oli jaettu sammutus-, pelastus- ja seilikomppaniaan, joiden miehille suunniteltiin omanlaiset asunsakin.

Poliisi järjestystä valvomaan

Ruotsin vallan ajoista lähtien lainvalvonta oli järjestetty pitäjän nimismiehen ja voutien toimesta. Järjestyksenvalvontaa uudistettiin vasta 1800-luvun lopulla, kun voutien virat korvattiin maalaiskonstaapeleilla. Myös nimismiehelle asetettuja pätevyysvaatimuksia kiristettiin. Lainvalvojilla oli suositeltavaa olla jonkinlainen sotilastausta.

Leppävirralla yleinen järjestys säilyi yleensä hyvänä eikä rikollisuutta ollut tavallista enempää. Poliisitoimella asettivat haasteita samat tapahtumat kuin muuallakin Suomessa: vuoden 1905 yleislakko, sisällissotaa edeltäneet levottomuudet ja 1930-luvun oikeistoradikalismi. Sota-aikana poliisivoimia vahvistettiin sotapoliiseilla.

ESINEET:

- Vanhat palosammuttimet ja palohälytystorvet
- Vartijan nauha ja käsiraudat

11. Tupa (tupainteriööri)

SAVOLAINEN TUPA

Asuinrakennusten koko oli kasvanut tasaisesti 1700- ja 1800-luvuilla. Ensimmäiset ikkunat talonpoikaistaloihin saatiin 1800-luvun alussa. Ulkouunien jälkeen Savossa suosittiin melko pitkään sisäänlämpiäviä uuneja. Sisäänlämpiäviä asumuksia nimitettiin savutuviksi tai -pirteiksi, uloslämpeneviä "valkoisiksi", koska ne pysyivät sisältä huomattavasti puhtaampina. Juuri uunin kehitys määrittelee myös asuintilojen muutosta – asuntoa, johon uudenlainen liesiuuni sijoitettiin, alettiin kutsua tuvaksi.

Huoneita oli vähän, mahdollisesti jonkinlaisen eteisen lisäksi vain tupa. Talokoon kasvaessa asumukseen ilmestyi myös varakkaamman väen taloista matkitut kamarit. Paritupien yleistyttyä tuvaksi alettiin kutsua juuri arkisiin askareisiin tarkoitettua huonetta, vaikka myös toisessa tuvassa saattoi olla tulisija. Sisustus oli vaatimatonta, tärkeimpiä huonekaluja olivat pitkä pöytä ja sen penkit. Arkut toimivat pitkään tärkeimpänä säilytyskalusteena. Valaistukseen käytettiin päreitä ja sittemmin öljylamppuja. Kaapit, tuolit ja pienemmät pöydät yleistyivät varallisuuden kasvaessa, samoin kuin monet tarve-esineet. Varallisuuden määrän kasvu oli ollut yksi keskeisin syy savuttomiin asuntoihin siirtymisessä: kun oli varaa hankkia huonekaluja ja parempia tekstiilejä, haluttiin niiden myös säilyvän käyttökelpoisina, mikä ei savutuvassa ollut mahdollista. Tilaakin uudelle sisustukselle tarvittiin. Savutuvista luopuminen oli hidasta, sillä ihmiset olivat viihtyneet niissä. Kuitenkin 1900-luvun alkuun tultaessa Leppävirran asumuksista ainakin 90 prosenttia oli savuttomia.

Yksinäistalo on ollut yleisin asumusmuoto Pohjois-Savossa. Itä-Suomessa asutus on yleisesti ottaen ollut harvempaa kuin lännessä ja itäsuomalainen kylä viittaakin enemmän hallinnolliseen yksikköön kuin tiiviiseen kyläpiiriin, jonka toisiaan lähellä sijaitsevat talot olisivat muodostaneet. Leppävirran kylät syntyivät kaskiviljelyn kausina sinne, missä

sopivaa kaskimaata oli. Torpat ja mäkituvat yhdistivät kylien asutusta tiiviimmäksi. Leppävirran asuinrakennusten materiaalina käytettiin pääasiassa puuta, ensimmäinen kivirakennus mainitaan vuonna 1890.

Perhe

Perhe on yksi vanhimmista ihmiselon kannalta tärkeistä perusyksiköistä, mutta sanana sen merkitys on eri aikoina ja eri alueilla vaihdellut suuresti. Itä-Suomessa vanhukset elivät yleensä perheessä kuolemaansa saakka. Lapset kasvatettiin pienestä pitäen talon töihin, yleisesti sukupuolensa mukaan. Rippikoulun jälkeen lasten oletettiin osallistuvan työntekoon samanlaisella panoksella kuin aikuistenkin.

Leppävirralaisen ruokakunnan koko on saattanut vaihdella paljonkin. Yleisesti voi todeta, että samassa taloudessa asuvien määrä alkoi laskea 1800-luvulta lähtien. Samaa taloa saattoi asua montakin sukupolvea, mutta Savossa ei puhuta suurperheistä, toisin kuin Karjalassa.

Tupainteriööri Leppävirran kotiseutumuseossa

Leppävirran kotiseutumuseoon rakennettu tupainteriööri mallaa noin 1900-luvun alun savolaista tupaa. Tarkkasilmäinen voi huomata talon isännän lukevan juuri vuoden 1900 Isänmaan Ystävää, ”kirkollista ja yhteiskunnallista viikkolehteä”. Lehti ilmestyi vain vuosina 1897–1900, sillä kenraalikuvernööri Bobrikov lakkautti sen osana sortotoimenpiteitä, lehden päätoimittajana toimi tuolloin aktiivisen vastarinnan kannattaja Tekla Hultin. Hultin oli läheinen tuttava kuuluisalle valtiomiehelle ja Suomen autonomian puolustajalle Leo Mechelinille, joka puolestaan tunsikin Leppävirran laamanni Brunoun! On tiedossa, että Leppävirran väestö oli melko valveutunut yhteiskunnallisesti, mihin on varmasti vaikuttanut alueen kartanoiden yhteydet maan poliittiseen ja kulttuurieliittiin.

Interiööristä voi hyvin nähdä, miten elämän eri toiminnot tapahtuivat samassa tilassa. Vuosisadan alkuun mennessä keskimääräisen varakkaita ja kookkaita kotitalouksissa olivat yleistyneet esimerkiksi lasi-ikkunat verhoineen ja öljylamput. Valon lähteenä käytettiin silti vielä päreitäkin. Myös uuni on ulospäin lämpenevää mallia. Ruoka valmistettiin uunin läheisyydessä ja kypsennettiin joko arinalla tai liesipankolla uuninsuun edessä. Itä-Suomessa pehmeää ruisleipää leivottiin viikoittain. Kovimpina aikoina leipäaikanaan sekoitettiin pettua. Nautintoaineitakin kotitalouksista löytyi: kahvi ja tupakka, jotka olivat saapuneet Suomeen jo 1600-luvulla, jauhettiin itse kotikäyttöön. Sokeria ostettiin isoissa paloissa, joista sokeria leikattiin arkikäyttöön sokerisaksilla. Separaattori keksittiin 1870-luvulla ja se yleistyi niin, että 1900-luvun alkupuolella sellainen löytyi lähes jokaisesta kotitaloudesta. Separaattoria käytettiin maidon eri ainesosien erottamiseen toisistaan, toisin sanoen maidosta kuorittiin kerma, josta sitten valmistettiin voita.

Tuvassa tekivät sekä miehet että naiset omia käsitöitään etenkin talvisaikaan, kun maatalouden töitä oli vähemmän. Rukilla kehrättiin lankaa karstatusta villasta tai kammattusta pellavasta, minkä jälkeen lanka kudottiin kankaaksi kangaspuilla. Koristeelliset rukiinlavat olivat suosittuja morsiuslahjoja, sillä ne kertoivat miehen kädentaidoista. Miehet tekivät puhdetöinä käyttö- ja koriste-esineitä puusta tai muista materiaaleista. Talven aikana ehti vuolla monet puulusikat, mutta myös suurempia töitä,

kuten huonekaluja ja kulkuvälineitä tehtiin ja korjattiin. Yksi syy tupien suurikokoisuuteen on juuri tilan toimiminen myös työpisteenä.

Lasten hoito kuului talon naisten vastuulle. Äidin lisäksi vanhemmat sisarukset huolehtivat nuoremmistaan. Isä saattoi puhdetöinä valmistaa lapselle kehdon. Pieni lapsi pysyi poissa jaloista reikätuolissa ollessaan.

Tuvan tärkein huonekalu oli suuri pöytä, jonka ympärille koko perhe mahtui aterioimaan. Vielä 1800-luvun alussa erillisiä ruokailuvälineitä ei juuri ollut, vaan jokaisella oli yleensä oma puulusikka, joka ruokailun jälkeen nuolttiin puhtaaksi ja laitettiin odottamaan seuraavaa käyttökertaa. Ruoka syötiin lusikoilla yhteisistä astioista. Pääsääntönä oli, että talon miehet aloittivat aterian ja naisväki söi sitä, mitä jäljelle jäi. Sata vuotta myöhemmin käytössä saattoi olla lautasia ja lasejakin.

Taloissa oli 1900-luvun alussa jo yleensä erilliset kamaritkin, mutta usein myös tuvassa oli sänky esimerkiksi vierasta varten. Nukkua voitiin myös tuvan penkeillä, joista seinänpuoleinen oli yleensä rakennettu seinään kiinni. Uuninpankolla oli myös lämmin paikka maata. Kesäisin etenkin talon nuoriväki yöpyi piharakennuksissa, pääsääntöisesti jokaisesta savolaisesta talosta löytyi ainakin yksi aitta.

Monet ammattienharjoittajat, kuten nikkarit, räätälit ja suutarit, vierailivat taloissa tekemässä töitään yleensä päiväpalkalla. Kun suutari saapui taloon, hän valmisti kerralla kengät kaikille tarvitsijoille. Tämän takia hän yleensä myös yöpyi talossa vierailunsa ajan. Nytkin voi kuvitella juuri suutarin makaavan tuvan sängyllä ja hän on mahdollisesti sairastunut kesken työnteon ja paikallinen parantajaeukko on kutsuttu paikalle suutarin vointia parantamaan...

ESINEITÄ:

- Suutarin lamppu
- Tuvan pöytä
- Lasten reikätuoli
- Erilaiset huumareet
- Separaattori

12. Höyrylaiva (Leppävirta-laivan pienoismalli/ensimmäinen seinäke tuvasta lähdeittäessä)

LEPPÄVIRRRAN HÖYRYLAIVAOSAKEYHTIÖ

Leppävirran vesistöjä seilasivat useat muiden paikkakuntien alukset, kunnes leppävirtalaiset aloittivat oman matkustajalaivojen varustustoiminnan. Leppävirran Höyryalus Osakeyhtiö perustettiin vuonna 1875 paikalliseen matkustaja- ja tavaraliikenteeseen. Yhtiön ensimmäinen laiva "Yrjö Koskinen" valmistui seuraavana

vuonna. Yhtiö joutui vaikeuksiin ja ajautui kuopiolaisomistukseen. Leppävirran Höyryalus Osakeyhtiö lopetti toimintansa vuonna 1890.

Seuraavan vuosisadan alussa höyrylaivatoimintaa yritettiin uudelleen ja vuonna 1902 sai alkunsa Leppävirran Höyrylaiva Oy. Yhtiön perustivat kauppiat Taavetti Ahveninen ja K. Hämäläinen, tohtori Julius Frisk ja maanviljelijä, Alapihan omistaja Juho Laitinen. Yhtiön säännöissä määrättiin sen kotipaikaksi Leppävirta ja tehtäväksi matkustajien ja tavaroiden kuljettaminen Leppävirran etelä- ja pohjoispuolisilla vesiteillä.

Höyrylaiva Oy:n laivaksi hankittiin Varkaudesta "Leppävirta-laiva". Nopeasti hankittiin myös toinen alus, "Leppävirta II". "Leppävirta II" on rakennettu Varkaudessa vuonna 1904 Paul Wahl & Co:n telakalla. Myöhemmin Leppävirran Höyrylaiva Oy:n laivastoon hankittiin vuonna 1905 valmistunut "Leppävirta III", vuonna 1908 valmistunut "Kalla" ja viimeisenä vuonna 1915 valmistunut "Leppävirta I". Yhtiön osakkeet olivat suosittuja, kun Leppävirran Höyrylaiva Oy eli huippukauttaan ensimmäisen maailmansodan molemmin puolin. Samaan aikaan Leppävirran laivakanta ylipäättään oli suurimmillaan. Jo 1920-luvulla laivojen määrä kuitenkin väheni merkittävästi ja vesiliikenne alkoi menettää merkitystään kuljetusväylänä paranevalle tiekannalle. Laivat säilyttivät silti merkityksensä huvi- ja virkistyskäytössä.

Leppävirran Höyrylaiva Oy:kin möi muut laivansa pois ja liittyi vuonna 1967 uuteen Saimaan Laivamatkat Oy:öön enää vain yhdellä Leppävirta-laivalla, alkuperäisellä "Leppävirta II:lla". Yhtiö meni konkurssiin ja vuonna 1982 Leppävirta-laiva siirtyi Leppävirran kunnan omistukseen. Vuonna 1997 laiva ajoi karille Haukivedellä matkalla Savonlinnaan. Kesän 2002 jälkeen laiva upposi ollessaan talvisäilytyksessä. Kunta aloitti kunnostustyöt, mutta luopui kalliista hankkeesta. Laiva myytiin yksityisomistukseen uudelleen perustetulle Leppävirran Höyrylaiva Oy:lle. "Leppävirta" kunnostettiin ja se palasi liikenteeseen vuonna 2009. Nykyään laivalla voi tehdä tilausristeilyjä Lappeenrannasta.

13. Posti (korkea seinävitriini)

POSTI ON KULKENUT LEPPÄVIRRALLA 1600-LUVULTA ALKAEN

Ruotsin suurvalta edellytti jo varhain tiedonkulun kehittämistä. Veronkanto ja kaupankäynti tarvitsivat säännöllistä viestintätapaa. Postinkulkua alettiin järjestää 1600-luvun alkupuolella Suomessakin, koska alueen kautta täytyi saada tieto kulkemaan itään ja Baltiaan etenkin kelirikkoaikoina. Leppävirta pääsi postiliikenteen piiriin melko varhain, koska se sijaitsi tärkeällä Oulu-Viipuri-linjalla. Ensimmäiset tiedot linjan kulusta Leppävirralla ovat vuodelta 1644, jolloin ensimmäiset talonpojat nimettiin postilaukun kantajiksi.

Siitä, kuinka paljon postia 1600-luvulla liikkui, ei ole kovin tarkkaa tietoa. Postitalonpoikien vähäinen määrä viittaa siihen, että välillä oli kovinkin hiljaista. Aivan vuosisadan lopulla tiedetään Tukholmasta yhtenä vuotena lähetetyn 18 kirjettä Savonlinnaan ja 9 Kajaaniin. Postilaukun paino ei siis kantajalle ollut ongelma, vaan se, että työ vei aikaa maataloudelta. Teiden huonokuntoisuus oli myös haitaksi.

Postitalonpojille annettiin ensin palkaksi verohelpotuksia, kunnes siirryttiin rahapalkkaan. Postia kuljetettiin myös kievareiden välityksellä, vaikka se oli periaatteessa kielletty.

Postitaloja syntyi etenkin kirkonkylän ulkopuolelle. Postin toimintaa vaikeutti ja muutti 1700-suvun sodat ja rauhojen rajanvedot. Yhteys Viipuriin katkesi. Vuosisadan lopulla saatiin valmiiksi postitien rakentaminen, mikä mahdollisti ympärivuotisen postinkuljetuksen. Talonpoikaisesta postinkuljetuksesta luovuttiin 1840-luvulla, ja lopulta posti annettiin kievarikyytien hoidettavaksi.

Oma postikonttori Leppävirralle saatiin vuonna 1871. Aiemmin lähimmät konttorit olivat olleet Kuopiossa ja Joroisissa. Pitäjään perustettu posti kertoo sen tarpeellisuudesta maaseudullakin. Yleisesti postihallitus oli ollut haluton perustamaan uusia konttoreita, koska ne eivät kustannustensa takia olleet kannattavia harvaan asutulla maaseudulla.

Postihallitus edellytti konttorilta 2-3 huoneen ja keittiön suuruista huoneistoa. Kunta varasi 120 markan määrärahan huoneiston vuotuista vuokraa varten. Postitoimisto lienee toiminut alkuun Koivurannan talossa. Kauppias Pekka Kansanen ja eräät muut kunnan edistymistä ja yhteistä hyötyä kannattavat muodostivat yhtiön, joka rakennutti vuonna 1876 erityisen postitalon. Samassa yhteydessä ollut huoneisto oli kylmä, joten postitoimiston hoitaja Emma Nordquist osti oman talon, johon posti postihallituksen luvalla siirrettiin. Kunta maksoi hoitajalle talosta vuokraa. Kirkonkylän posti toimi sittemmin Huotarin ja Löthmanin taloissa, vuodesta 1917 Kallion kartanossa ja vuodesta 1932 manttaalimiesten talossa.

Postiasemia rakennettiin myös kirkonkylän ulkopuolelle, kuten Varkauteen. Postiasemien palvelut olivat suppeammat ja niitä voitiin hoitaa myös sivutoimisesti. Alkuun postia kuljetettiin vain postien välillä, kunnes 1800-luvun lopulla perustettiin postinkantolinjat. Postinkantajilla saavutettiin syrjäisemmätkin alueet. Postimäärät kasvoivat merkittävästi ja postitoimistojen määrää lisättiin tasaisesti postin perustamisesta pitkälle 1900-luvun puolivälin yli. Postin merkityksen kasvu oli ilmeistä.

Kirjepostin lisäksi postimiesten laukkuun tuli kannettavaksi enenevässä määrin sanomalehtiä. Aiemmin lehtiä olivat lukeneet lähinnä säätyläiset, mutta levikit kasvoivat vuosisadan lopulla. Suomenkielisten lehtien levikit kasvoivat 1900-luvun alussa syrjäkylillä jopa nopeammin kuin kirkonkylässä.

ESINEET:

- Postinkantajan laukku, jossa vuosiluku 1898, käytetty Kurjalan postin kuljettamiseen.
- Esimerkkejä vanhoista postikorteista ja kirjeistä

14. Sorsakoski (oma loosi)

HACKMANIN HISTORIAA PERUSTAMISESTA SOTIEN JÄLKEISIIN VUOSIIN

Sorsakosken saha perustetaan 1700-luvulla

Leppävirralla on pitkät perinteet sahojen rakentamisesta. Ensimmäiset sahat rakennettiin 1700-luvun lopulla, kun sahatavaran myyntiin Venäjälle saatiin lupa kuninkaalta. Talonpojat alkoivat hankkia metsistä lisätienestejä. Leppävirran ensimmäiset sahat olivat kuitenkin säätyläisten perustamia. Sorsakosken saha kehittyi 1700-luvun lopulta lähtien synnyttäen alueella tehdasyhteisön, joka vähitellen siirtyi viipurilaisen Hackman & Co:n omistukseen. Sorsakoskesta tuli Savon sahojen keskus, jonka suuruuden aika loppui jo 1860-luvulla, kun höyryvoiman avulla sahoja voitiin perustaa sahoja muuallekin kuin koskialueille. Sorsakoskellekin tuli höyrysaaha, joka tuhoutui tulipalossa 1897.

Sahatoiminnasta siirrytään menestyksekkäästi hienotaateollisuuteen

Sorsakosken teollisuus ei kuitenkaan hyytynyt sahan toiminnan hiipumiseen. Sorsakoskella siirryttiin hienotakeiden tuottamiseen jo 1890-luvulla, kun Hackmanin omistaman Viipurin lähellä sijainneen Nurmen tehtaan koneistoa siirrettiin tänne. Sorsakoskella alettiin valmistaa sahojen teroittamiseen tarkoitetuista säästetyistä viiloista puukkoja. Ennen vuosisadan loppua valmistukseen tulivat vielä veitset ja haarukat. Hienotakeiden valmistus oli kannattavampaa sahatavaraa pienempien kuljetuskustannusten vuoksi. Sorsakosken sahan paikalle rakennettiinkin laaja hienotaetehdas. Paikallisen työvoiman lisäksi tehtaalle palkattiin ulkomaalaisia. Sekä työntekijöiden että tuotannon määrä kasvoi muutamia takaiskuja lukuun ottamatta nopeasti 1900-luvun alussa. Vain viidennes tuotannosta jäi kotimaiseen käyttöön, suurin osa viennistä suuntautui Venäjälle.

Tehdas pitää huolta työvoimastaan

Tehtaan väki perusti työväenyhdistyksen vuonna 1902 ja sai toimitilakseen tehtaan lahjoittaman toimitalo Seuralan. Työväki toimi aktiivisesti niin kulttuurin kuin urheilunkin saralla. Sorsakoskellekin, kuten monelle muullekin tehdasalueelle, kehittyi omanlaisensa tiivis tehdasyhteisö. Tehdas piti työväestöön huolta panostamalla terveydenhoitoon ja sosiaalietuuksiin. Asuntopula kuitenkin vaivasi työväkeä, joten 1930-luvulta alkaen panostettiin myös asutustoimintaan. Tehtaan tuki työväestön asuttamiselle työpaikan läheisyyteen merkitsi teollisuustaaajaman vakinaistumista. Sorsakoskella toimi myös oma koulu tehtaanväen lapsille, ensimmäinen koulu oli perustettu 1860-luvulla. Sorsakoskella on ollut myös aktiivista urheilu- ja kulttuuritoimintaa, kuten urheiluseuroja ja tehtaan oma soittokunta.

Sorsakoski sotatarvikkeiden tuottajana

Ensimmäinen maailmansota pakotti Sorsakosken väliaikaisesti siirtymään sotatarvikkeiden valmistukseen. Suuri tarve kuitenkin teki työn kannattavaksi tuotannon ja työntekijöiden palkkaamisen kannalta. Suomen sisällissota puolestaan vaikutti tehtaaseen negatiivisesti. Työt seisoivat useita kuukausia ja sodan lopputulos tuntui työläisissä raskaalta. Seuraava vuosikymmen oli muutosten aikaa, kun uusi johtaja aloitti tuotantokapasiteetin ja tuotevalikoiman uudistukset. Puukkojen ja ruokailuvälineiden rinnalle tuli työkalujen valmistus. 1930-luvulla tuotteisiin lisättiin vielä peltituotteet. Sorsakosken tehtaat nousivat siis lamasta uudistamalla toimintojaan.

Talvi- ja jatkosodan aikana tehdas valjastettiin jälleen sotatarviketeollisuuden käyttöön, kun tehtaalla valmistui mm. tykin hylsyjä ja pioneeritarvikkeita. Jatkosodan aikana valmistettiin tuotteita myös siviilitarkoitukseen. Kun pääosa työikäisistä miehistä oli rintamalla, työskenteli tehtaassa väliaikaisena työvoimana myös naisia ja tyttöjä.

Sodan jälkeen tehdas toimi tärkeänä työllistäjänä, vaikka teollisuus kärsi raaka-ainepulasta. Sorsakoskikin osallistui sotakorvaustuotteiden valmistukseen ja pääsi taas jaloilleen. Sotakorvausten jälkeenkin tehtaan toiminta jatkui menestyksekkäästi. Suuri takaisku tuli, kun peltituotteiden valmistus siirrettiin muualle 1960-luvulla ja työvoiman tarve väheni.

ESINEET:

- kaksi vitriinillistä esimerkkejä Hackmanin hienotakeista

15. Pankki (oma loosi)

PANKKITOIMINTAA LEPPÄVIRRALLA

Rahaliikenteen kasvu synnyttää tarpeen pankkien perustamiselle

Suomi osallistui Ruotsin ja Venäjän osana kansainväliseen kauppaan aina keskiajalta lähtien. Varhainen kauppa perustui vaihdantaan, joten rahaliikenne kasvoi melko hitaasti 1800-luvulle asti. Teollisuuden kehitys ja etenkin suomalaisen puutavaran kysyntä Euroopassa suuntasi rahavirtoja Suomen alueella metsän- ja sahanomistajille sekä muille puuntuotantoon osallistuville. Samaan aikaan maakauppa vapautui ja kasvatti sisämaan rahaliikennettä. Liikkuva raha haluttiin

Rahatalouden vakiintuminen merkitsi myös rahapalkan yleistymistä. Rahapalkkaa ansaitsevia kuitenkin usein moitittiin tuhlailevuudesta – pankit olivat yksi vastaus turhamaisen elämäntavan hillitsemiseen ja säästäväisyyden omaksumiseen.

Leppävirta sijaitsi tärkeiden liikenne- ja kauppayhteyksien varrella, joten rahaliikenne oli Leppävirrallakin kasvanut 1800-luvun puolivälin jälkeisen nousukauden myötä. Kunnallinen säästöpankki haluttiin perustaa tallettamaan liikkuva raha ja kuntalaisten säästöt, jotteivät ne kuluisi turhuuksiin.

Leppävirran Säästöpankki 1877–1985

Leppävirran kunnan säästöpankin perustaminen laitettiin alulle vuonna 1875. Aluksi perustettiin komitea suunnittelemaan pankin sääntöjä, joihin kirjattiin mm. pankin tehtäväksi ”tallettaa rahaa ja kasvattaa ihmisiä säästäväisyyteen”. Seuraavana vuonna kuntakokous hyväksyi säännöt ja vuonna 1877 Senaatin Talousosasto vahvisti ne. Leppävirran Säästöpankki oli Suomen 101. säästöpankki, joista ensimmäiset oli perustettu jo 1820-luvulla.

Talletuksia alkoikin kertyä ja myös kunta suuntasi varojensa talletuksen omaan pankkiin. Ensimmäisenä pankkirakennuksena toimi postipyntinki. Pankki oli auki vain yhtenä päivänä viikossa, ensin lauantaisin ja sitten maanantaisin. 1920-luvun alussa pankki oli jo auki joka päivä. Pankin sijainti vaihteli, kunnes oma toimitalo ostettiin kauppias Kansaselta vuonna 1908. 1960-luvulla pankki muutti jälleen, kunnes vuonna 1974 toimitilaksi vakiintui konttori Leppävirran Aikasampo-kiinteistöstä Savonkadulta.

Uusi asetus säästöpankeista vuonna 1896 muutti kunnan suhdetta pankkiin ja pankille valittiin oma hallitus, isännistö. Näin Leppävirrankin Säästöpankista tuli hallinnollisesti itsenäinen rahalaitos. Ainakin aluksi isännistö hoiti tehtäviään laiskanpuoleisesti, sillä isännistön kokousta oli monta kertaa vaikea saada päätösvaltaiseksi. Tästä huolimatta talletusten määrä yleisesti kasvoi 1900-luvun alussa noudatellen kuitenkin talouden vaihteluita ja yhteiskunnallista muutosta, joka vaikutti kotitalouksien rahankäyttöön.

Leppävirran Säästöpankki harjoitti toimintaansa myös Sorsakosken ja Kotalahden teollisuustaaajamissa 1900-luvun puolivälin jälkeen. Säästöpankin itsenäinen taival loppui, kun se vuonna 1985 oli mukana perustamassa Pohjois-Savon Säästöpankkia. Pankkien uudelleenjärjestelyn seurauksena Leppävirran säästöpankkikonttori siirtyi Suomen Yhdyspankille.

Osuuskassat ja kansallispankki mukaan pankkitoimintaan

Osuustoiminta rantautui Suomeen 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Uudenlaisen raha- ja luottolaitoksen, osuuskassa, uskottiin auttavan etenkin maaseudun vähävaraisia elinkeinonharjoittajia, jotka tarvitsivat pääomaa. Leppävirralle perustettiin ensimmäisenä Paukarlahden osuuskassa vuonna 1903. Osuuskassoja perustettiin kylille lisää ja viimeisenä kirkonkylän osuuskassa vuonna 1921. Toiminnan aloittajat olivat pääsääntöisesti torppareita ja mäkitupalaisia, jotka myös eniten tarvitsivat kassoja. Osuuskassat myönsivät lainoja etenkin maataloustuotantoa edistäviin tarkoituksiin ja antoivat myös ohjausta raha-asioiden hoidossa. Rahaa toimintaan saatiin keskuslainarahastosta, mistä sitä jaettiin lainoina tarvitsijoille.

Kansallisosakepankki perustettiin Leppävirralle monien vaiheiden jälkeen vuonna 1918. Se oli paikkakunnan ensimmäinen liikepankki. Kansallispankki saavutti hyvän aseman metsänomistajien ja palkansaajien keskuudessa. Leppävirran Kansallispankki lopetti toimintansa laman aikaisen pankkikriisin seurauksena, kun Kansallis-Osake-Pankki ja Suomen Yhdyspankki yhdistyivät liikepankiksi, josta on myöhemmin muotoutunut nykyinen Nordea.

ESINEET:

- Suomen Pankin rahoja:
- Markkoja ja pennejä 1800-luvun loppupuolelta
- Pennejä 1900-luvun alusta
- Halkaistu seteli. Vuosien 1946–1946 vaihteessa Suomen valtio otti pakkolainaa kansaltaan siten, että setelirahat leikattiin kahtia. Maksuvälineenä kelpasi vain rahan toinen puolisko. Seteli menetti leikatessa puolet arvostaan.
- Suomen Pankin painamia setelirahoja vuosilta 1918–1969
- Suomen Pankin kolikoita vuosilta 1921–1953

16. Puhelin (keskus vitriinissä)

PUHELIMEN TULO LEPPÄVIRRALLE JA PUHELINKESKUKSEN TOIMINTA

Ensimmäiset puhelinyhtiöt perustettiin Suomeen 1880-luvulla. Puhelinyhtiön harjoittaminen vaati valtion lupaa, mutta aina 1990-luvulle saakka valtio hoiti vain kaukoyhteydet, kun yksityinen puhelinlaitos vastasi paikallispuheluista.

Leppävirran kasvanut teollisuus ja kauppa vaativat nopeampia tietoyhteyksiä 1800-luvun lopulla. Puhelin oli vastaus tähän tarpeeseen. Ensimmäinen puhelinlinja vedettiin Leppävirralle vuosisadan lopulla, tietyvästi vuonna 1892, jolloin ensimmäistä toimilupaa puhelimelle anottiin. Samaan aikaan alkoi myös puhelinyhtiötoiminta. Leppävirta liittyi Kuopion puhelinverkkoon. Vuonna 1892 puhelinliittymiä oli Leppävirralla yhdeksän, lähinnä kaupan ja teollisuuden käytössä.

Leppävirran oma puhelinyhtiö, Leppävirran Telefooniyhtiö, perustettiin 1896. Ensimmäinen puhelinkeskus sijaitsi kirkon lähellä. Uusia keskuksia tuli lisää 1900-luvun alussa. Puheluita välitti puhelinkeskuksen hoitaja, jonka oli oltava valmiina välittämään puheluita aamuvarhaisesta iltamyöhään, sillä erillistä apupäivystäjää ei ollut.

* * *

Leppävirran kotiseutumuseossa näytteillä oleva puhelinkeskus toimi niin, että soittaja soitti ensin puhelinkeskukseen tilataksaan puhelun pyörittämällä puhelimensa kampea. Keskuksessa aukeni silloin kutsuläppä. Puhelun välittäjä eli puhelinkeskuksen hoitaja vastasi tilaukseen laittamalla vastausnauhan tulpan tilaajan jakkiin eli numeroon. Välitysavain käännettiin vastausasentoon ja kuulopuhelimeen sanottiin: "Keskus".

Tämän jälkeen puhelinkeskuksen hoitaja ohjasi soittajan puhelun pyydettyyn numeroon laittamalla tulpan valitun henkilön jakkiin ja kääntämällä välitysavaimen soittoasentoon. Pyörittämällä induktorin kampea puhelu meni haluttuun numeroon. Hoitaja kuunteli vastataanko puheluun kääntämällä välitysavaimen vastausasentoon. Kun vastaus tuli, välitysavain käännettiin kiekiasentoon ja puhelu saattoi alkaa. Puhelun loppuessa soittaja tilasi loppusoiton, jolloin keskuksen loppuläppä aukesi. Välittäjä purki puhelun irrottamalla tulpat soittajien jakeista.

17. Kotalahti (kaivosinteriööri)

KOTALAHDEN KAIVOS

Kun Kotalahden Huuhtijärveltä löytyi vuonna 1954 kuparikiisua ja sinkkivälkettä sisältävää kiviainesta, tiesi se merkittävää muutosta Leppävirran kaivostoiminnalle. Geologiselle tutkimuslaitokselle ja Outokumpu Oy:lle toimitetut näytteet Kotalahdesta herättivät mielenkiinnon kaivostoiminnan aloittamisesta. Kesti kuitenkin useita vuosia, joiden aikana suoritettiin koeporauksia ja tehtiin tutkimuksia, ennen kuin päätös kaivoksen perustamisesta tehtiin. Kaivostoimintaan alettiin kuitenkin varautua jo 1950-luvun puolivälin jälkeen, kun tutkimuksia lisättiin ja kaivosyhtiö Outokumpu Oy hankki alueelta maita itselleen. Malmialue todettiin yli kilometrin mittaiseksi ja siten kaivostoiminnalle kannattavaksi.

Malminlouhinnan aloittaminen vaati tarvittavat rakenteet ja rakennukset. Alueelle kohosi 77-metrinen nostotorni ja muita kaivoksen vaatimia rakennuksia. Keskuskuilu ajettiin 330 metrin syvyyteen. Louhinta päästiin aloittamaan vuonna 1959. Jo ensimmäisenä vuonna kaivoksesta saatiin 300 000 tonnia nikkelikuparia. Seuraavina vuosina louhittavan malmin määrä nostettiin vielä 450 000 tonniin vuodessa. Malmia tuntui riittävän, joten keskuskuilun syvyys yli tuplattiin. Kotalahden kaivoksesta tuli silloin Suomen syvin. Yhteensä Kotalahdesta löytyi neljä malmiota, joiden nikkeli-kuparipitoisuudet olivat kuitenkin vaihtelevia.

Kotalahden kaivoksen haasteena oli, kuten muillakin kaivoksilla, työturvallisuus. Tapaturmilta ja henkilöuhreilta ei vältetty, vaikka kaivoksen turvallisuuteen kiinnitettiin huomiota. Kotalahden kaivostoiminnan ansiosta Kotalahden ja Oravikosken taajamien asutus kasvoi ja alueelle saatiin monia palveluita.

Parhaimpina vuosinaan 1960-luvulla kaivos työllisti noin 300 henkilöä. Kaivoksen toiminta oli merkittävää Leppävirran kunnan taloudelle. Kun malmivarat alkoivat ehtymään, myös työvoimaa vähennettiin. Tuotannollinen toiminta Kotalahden kaivoksella loppui vuonna 1987.

18. Kauppa (ei varsinaisesti omaa esineistöä, mainostaulu)

KAUPPATOIMINTAA LEPPÄVIRRALLA

Varhaista kaupankäyntiä pidettiin Savossa pitkään välttämättömänä pahana. Omavaraiset taloudet pystyivät tuottamaan itse suurimman osan tarpeistaan, mutta suolaa ja rautaa oli ostettava muualta. Ostamisen mahdollistamiseksi tarvittiin omia myyntituotteita. Niin kauan kuin kauppa oli maaseudulla kielletty, edellytti kaupanteko matkustamista kaupunkiin. Leppävirran alueen kaupankäynti Viipurissa, Savonlinnassa ja Lappeenrannassa tyrehtyi rajamuutoksiin 1700-luvun sodissa. Pohjoissavolaisilta kiellettiin lisäksi kaupankäynti Pohjanlahden rannikkokaupungeissa, koska haluttiin tukea uuden Loviisan kauppaa. Tästä huolimatta Leppävirralla käytiin kauppaa molempiin suuntiin, kunnes Kuopion kaupunki perustettiin 1700-luvun lopussa. Pitkät matkat markkinoille tarkoittivat luonnollisesti sitä, että aikaa tuhlautui aina useita viikkoja kelistä riippuen. Leppävirralaiset möivät etenkin tervaa, voita ja viljaa.

Vaikka maakauppa oli kiellettyä, se ei tarkoittanut etteikö sitä olisi harjoitettu – vain huono-onnisimmat jäivät kiinni.

Maalaistavaran kauppa sallittiin vuonna 1842, mikä helpotti etenkin voin markkinointia. Myös kanavien valmistuminen edisti kauppaa ja Saimaan kanavan valmistumisen jälkeen maakauppa vapautettiin kaupunkien läheisyydessäkin vuonna 1861. Seuraavina vuosina Leppävirralle haettiin toistakymmentä maakaupan perustamislupaa. Kauppoja perustettiin innokkaasti muutamia huonoja kausia lukuun ottamatta niin, että vuonna 1917 eri puolilla kuntaa oli lähes 50 maakauppaa. Maakauppaa käytiin yleensä velkakirjoilla, sillä käteistä rahaa ei paljoa ollut. Maakaupat korvautuivat vuosisadan alkuvuosikymmeninä sekatavarakaupoilla, joiden valikoima oli suppeahko, mutta ylellisyystavarat valtasivat nopeasti lisää tilaa.

Maakauppojen velaksi myynti aiheutti tyytymättömyyttä, mihin pyrittiin vastaamaan osuuskauppatoiminnalla. Leppävirralla tehtiin 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla useitakin osuuskauppayritelmiä. Niiden keskuspaikat siirtyivät nopeasti Varkauteen, mutta Leppävirran liiketilojen määrä pysyi suurena. Kun mukaan laskettiin jatkuvasti syntyvät erikoisliikkeet, kuten kirjakauppa, vaate- ja kangasliikkeet, oli Leppävirran myymälätiheys keskimäärin melko suuri vielä pitkään sotien jälkeenkin.

Etenkin autojen yleistymisen vaikutti siihen, että 1960-luvulta lähtien kauppa keskittyi tavarataloihin ja automarketteihin. Varkaus ja Kuopio söivät Leppävirran omien liikkeiden suosiota ja pienet kyläkaupat joutuivat suurimpiin vaikeuksiin. Kirkonkylään avattiin paremmin varusteltuja liikkeitä, mutta kaupan hiljeneminen oli ilmeistä 70- ja 80-luvuilta lähtien.

Kauppias Pekka Kansanen

Leppävirran kuuluisammaksi kauppiaaksi nousi Pekka Kansanen (1836–1913), joka aloitti työnsä kiertelevänä kauppasaksana. Maakaupan vapauduttua hän perusti ensimmäisten joukossa perustamassa kauppa. Kaupan lisäksi Kansanen kunnostautui laivaliikenteessä ja oli mukana perustamassa Leppävirran Höyryalus Oy:ta. Lisäksi hän osti sahoja ja toimi maanviljelijänä. Monipuolinen liikemies toimi myös kunnallispolitiikassa.

19. Liikenteen kehittyminen (kuvaseinä)

LIIKENNE

Vesiliikenne

Savon vanhimmat ja käytetyimmät liikennereitit löytyvät vesistöistä. Etelään suuntautuvat reitit olivat kuitenkin koskialueita, minkä takia niitä alettiin perata jo 1600-luvulla. Kesäaikaan liikuttiin erilaisilla veneillä, talvisin myös jäitä pitkin hevosen vetämällä reellä tai hiihtäen.

Vesiliikennettä alettiin voimakkaasti kehittää 1700-luvun lopulta alkaen kun sekä matkustaja- että tavaramäärät kasvoivat. Uusien vesisahojen tuotteet oli kuljetettava myyntipaikoille. Kun 1700-luvun sotien jälkeiset uudet rajat olivat rajoittaneet liikennettä Savosta itään ja etelään, Suomen alueen siirtyminen Venäjälle ja Vanhan Suomen yhteyteen palaaminen paransivat jälleen tilannetta. Tiellä olivat kuitenkin edelleen hankalakulkuiset paikat.

Kanavien rakentaminen määritteli 1800-luvun vesiliikenteen kehitystä, silloin valmistuivat Konnuksen ja Taipaleen kanavat. Saimaan kanava valmistui pitkällisen suunnittelun jälkeen vuonna 1865, mikä avasi periaatteessa reitin Leppävirralla aina merille asti. Liikenteen kasvaessa Konnuksen ja Taipaleen kanavia jouduttiin vielä suurentamaan vuosisadan puolivälin jälkeen. Vesiliikenne ja leppävirtalaisten laivojen määrä kasvoi vielä 1900-luvun alkuvuosikymmenet. Enimmillään höyrylaivoja oli lähemmäs neljäkymmentä.

Maantieliikenne

Koska vesistöt olivat niin hyvin käytettävissä, savolaiset eivät teitä juuri kaivanneetkaan, niiden rakentaminen ja ylläpito kun tiesi aina lisärasitusta. Leppävirralla kulki 1500–1700-luvuilla ainakin jonkinlainen ratsupolku, josta muodostui ajan kuluessa maantie.

Tiereitistä kehittyi sittemmin Savon valtatie. Leppävirran aina Ouluun ja Viipuriin asti yhdistävä tie oli koko matkalta kärryillä ajettavassa kunnossa 1700-luvun loppuun mennessä.

Leppävirralle perustettiin kieverilaitos jo 1600-luvun puolivälissä palvelemaan vesillä ja maalla liikkuvia kruunun virkamiehiä ja tavallista kansaa. Kievereissa tarjottiin yleensä ruokaa ja juomaa matkalaiselle että hevoselle, yöpaikka ja mahdollisuus vaihtaa hevosta. Leppävirran kievarit lienee olleet lähinnä savutupia, joihin majoittumista etenkin säätyläiset vieroksuivat. Kestikievarijärjestelmää laajennettiin 1800-luvulla.

Maanteiden teko ja kunnossapito olivat pitäjän väestön riesana 1800-luvullakin. Pitäjäläiset useammin vastustivat kuin tukivat uusia tiehankkeita, jotka etenivät hitaasti. Määräykset tieasioihin tulivat aina korkeimmilta tahoilta asti ja niitä yritettiin pitäjän virkamiesten johdolla toteuttaa. Vuosisadan aikana saatiin kuitenkin valmiiksi myös itä-länsi-suuntainen tieyhteys Leppävirran kautta, mikä paransi yhteyksiä Savon ja Karjalan välillä. Leppävirran kirkonkylän Soisaloon yhdistävä lauttayhteys korvattiin ensimmäisen kerran sillalla mahdollisesti jo 1760-luvulla. Siltaa paranneltiin useaan otteeseen ajanmukaisemmaksi. Konnuksen kanavan rakentamisen alkaessa todettiin, että sillan tilalle tarvittiin jälleen lautta. Lopulta sillan keskellä jätettiin laivan mentävä aukko, joka maantieliikenteessä ylitettiin lautalla. Laivaliikenteen kasvaessa sillan aukkoakin täytyi kasvattaa.

Vielä 1800-luvun lopulla Leppävirran tieverkko oli harvanlainen. Uusia teitä alettiin rakentaa etenkin Soisalon saaren puolelle.

Liikenteen kehittyminen 1900-luvulla

Itsenäisen Suomen liikennekulttuuria määrittelee etenkin autoliikenteen nopea kasvu. Moottoriajoneuvojen määrä kasvoi nopeasti ja syrjäytti hevoskyydit 30-lukuun mennessä. Yksityisautoilusta tuli entistä suosittu matkustustapa. Tärkein sotia edeltänyt tiehanke Leppävirralla oli Varkauden ja Kuopion välisen maantien rakentaminen. Talvisodan syttyessä Leppävirralla oli silti teitä vain runsaat 200 kilometriä.

Alkava joukkoliikenne lisäsi merkittävästi ihmisten liikkuvuutta, vaikka linja-autojen määrä pysyi vielä ennen sotia melko vaatimattomana. Sotien jälkeen ajettujen linja-autovuorojen määrä kasvoi merkittävästi. Sisävesiliikenne oli Leppävirran seudulle edelleen arvokas, sillä rautatietä ei monista suunnitelmista huolimatta kunnan keskusalueita saatu sivuamaan. Tieverkkoa kehitettiin maailmansotien välisenä aikana niin, että yksityisautoilusta tuli entistä suosittu matkustustapa.

Ensimmäiset polkupyörät ilmestyivät Suomen katukuvaan 1800-luvun loppupuolella. Ensimmäisiä polkupyöriä olivat ns. nopsajalat, joissa oli huomattavasti takapyörää suuremmat etupyörät, joihin myös polkimet oli kiinnitetty. Leppävirrallekin polkupyörät varmasti saapuivat vuosisadan vaihteen tietämillä, jolloin polkupyörät olivat myös muuttuneet ketjuvetoisiksi mataliksi pyöriksi. Vuosisadan lopulla järjestettiin jo ensimmäiset pyöräkilpailutkin. Pyöräilystä tuli suosittu vapaa-ajan harrastus, mutta polkupyörää hyödynnettiin myös kaupan ja teollisuuden alalla esimerkiksi kevyen tavaran toimittamisessa ja lähettipalveluissa.

ESINEET:

- Suurella etu- ja pienellä takapyörällä varustettu nopsajalka ei ole alkuperäinen, vaan jäljennös ulkomailta tuodusta pyörästä, valmistettu näytelmää varten.

20. Kulttuuri (pianoseinä)

Leppävirta on ollut aktiivinen kulttuurikunta, jossa on harrastettu niin musiikkia kuin kirjoittamistakin.

ESINEET:

- Piano on kuulunut Ripattien soittajasuvulle

- Suuri torvi on ollut Leppävirran kirkonkylän soittokunnan käytössä

- Viulu on valmistettu puisesta sikarilaatikosta, kuulunut "Viulu-Antille"

21. Talvi (1. kaappivetriini)

TALVEN HISTORIAA

Neljä vuodenaikaa on muokannut Pohjolaan omanlaisensa kulttuurin. Talvi on erottamaton osa pohjoisten kansojen identiteettiä ja itseymmärrystä.

Se, että merkittävän osan vuodesta maa on ollut jäässä ja lumen peitossa on asettanut haasteen elannon hankkimisella ja selviytymiselle. Kylmyys on aina vaikeuttanut maanviljelykseen perustuvan elämäntavan harjoittamista. Talvi on määrännyt elämää monin tavoin; se on vaikuttanut elinkeinojen harjoittamisen mahdollisuuksien lisäksi esimerkiksi pukeutumiseen ja liikkumiseen.

Talvi määrittää myös suomalaista kansallista maisemaa. Kesäisten koivujen ja vesistöjen vastapainona esitetään lumisia puita ja laakeita jääkenttiä.

Vaikka talvi on aina ollut suuri haaste, on se myös ollut merkittävä mahdollisuus. Vesistöt ovat esimerkiksi Savon alueella olleet pitkään tärkein liikenneväylä, jota on voitu hyödyntää sekä kesä- että talviaikaan. Vaikka talven oikut ovat vieneet lukemattomat viljasadot, on kylmyys myös mahdollistanut ruokavarantojen säilömiseen.

Vuodenaikojen tarkastelu historiallisena ilmiönä suhteuttaa monet menneisyyden tapahtumat oikeaan ympäristöönsä. Vuosien 1939–1940 välinen ankara talvi ei pystynyt nujertamaan suomalaisten taistelutahtoa talvisodassa, vaan siivitti ihmiset yhteistyöhön rintamalla ja sen takana: tammikuussa 1940 annetun julkilausuman mukaan työnantajien tuli tunnustaa työntekijöiden ammattiliitot neuvottelukumppaneiksi.

ESINEET:

- Mallinukeilla turkiksia päällä

- Vitriinin edessä pieni lasten reki ja rekivaatteita. Rekimatkoilla ihmiset kietoutuivat turkiksiin ja rekivaatteisiin pysyäkseen lämpiminä.

22. Terveys (2. kaappivitriini)

NOITUUTTA, KANSANPARANNUSTA, TERVEYDENHOITOA

Noituudesta kansanparannukseen

Itä-Suomessa noitavainot eivät koskaan kehittyneet samaan mittaan kuin länsiosissa maata. Tähän selitys löytynee itäsuomalaisten erilaisesta suhteesta luontoon. Itä-Suomen luontaistalouksissa ei välttämättä ollut läsnä yhtään enempää tai vähempää taikuutta kuin muuallakaan, mutta sillä oli toisenlainen asema. Onnistumisia tai epäonnistumisia ei luettu noituuden työkseksi, vaan osaksi jokapäiväistä melko karuakin elämää.

Noitiin ja noituuteen sekoittuivat myös erilaiset parantajat. Aikana ennen vakiintunutta lääkarilaitosta moni turvautui paikalliseen parantajaan erilaisissa vaivoissa. Vielä piirilääkärienkin toiminnan alettua parantaja tai lapsenpäästäjä saatiin nopeammin taloon. Parantajat olivat yleensä itseoppineita ja luottivat hoitomuodoissaan luonnonlääkkeisiin, loitsuihin ja noitavälineisiin. Kansanomaiseen parannukseen kuului vaivan syyn selvittäminen, minkä jälkeen tautia alettiin nujertaa käyttämällä sen omaa voimaa itseään vastaan.

Kuppaus ja suoneniskentä olivat Savossa suosittuja kansanparannusmenetelmiä. Ne perustuivat uskomukseen siitä, että paha veri ihmisessä aiheuttaa vaivoja. Kun kuppapurimmo lämmitetyssä saunassa iski suonta ja kuppaussarvilla päästi verta pois hoidettavasta, uskottiin veren laadun jälleen paranevan. Savossa on muutoinkin luotettu saunan parantavaan voimaan – tervan ja viinan ohella.

Lääkäritoiminta alkaa, muttei menesty

Erilaiset taudit ja sairaudet verottivat väestöä rankastikin ennen järjestäytyneen terveydenhuollon alkua. Ensimmäiset oikeat tohtorit ilmaantuivat Savoan 1700-luvun aikana. Piirilääkärin palkkaaminen oli käräjien päätöksen vastuulla, sillä pitäjäläiset joutuivat itse kustantamaan lääkäriin ylläpidon. Leppävirralla suhtauduttiin lääkärimenoihin ensin nihkeästi, kunnes tautivuosien jälkeen oman pitäjänlääkärin palkkaukseen suostuttiin vuonna 1755. Lääkäri kuitenkin asui Loviisassa eikä siten loppujen lopuksi hyödyttänyt leppävirtalaisia paljoakaan.

Lääkäritoiminnasta alkoi olla enemmän hyötyä 1700-luvun lopulla ja 1800-luvulla, kun lääkäripiirejä uudistettiin ja lääkäreitä liikkui Leppävirralla useamminkin. Silti kyseessä oli ehkä yksi tai muutama käynti pitäjässä koko vuoden aikana. Oman kunnanlääkärin Leppävirta sai verrattain varhain, mutta pitkien valmistelujen jälkeen, vuonna 1888. Lääkärin apuun ei silti vielä 1800-luvulla turvauduttu kuin todellisessa hädässä. Leppävirran pitäjään saatiin ensimmäinen koulutettu kättilökin jo 1867, mutta todellisuudessa hänen palveluitaan käytettiin vähän, koska lapsen syntymästä oli aina ennenkin selvitty vaimoväen parissa kotikonstein. Kun väkiluku kasvoi ja lääkäripalvelut tulivat tutummiksi, alkoi niiden kysyntäkin lisääntyä. Myös apteekkilääkkeitä vältettiin aluksi melko yleisestikin. Leppävirralla tuli oma lääkekaappi vuonna 1870, ja seitsemän

vuotta myöhemmin ensimmäinen apteekki avasi ovensa. Hyvien kokemusten myötä luottamus lääkkeisiin kasvoi ja apteekkivalmisteet syrjäyttivät luonnonlääkkeet.

Myös ensimmäiset sairaalat, lasaretit, kohtasivat vastustusta pitäjäläisissä. Vasta 1800-luvun puolivälin jälkeiset tautiepidemiat synnyttivät todellisen tarpeen sairastupien perustamiselle. Kaksi kolmasosaa niistä, jotka sairastupiin mahtuivat hoidettavaksi, paranivat kulkutaudista. Valitettavaa oli, että suurin osa sairastuneista jäi hoidon ulkopuolelle.

Terveydenhuolto vakiintuu sotien jälkeisinä vuosikymmeninä

Omaa sairashuonetta kuntaan alkoi puuhata nuorisoseura. Kun sen varat loppuivat, jatkoi kunta ensimmäisen kunnansairaalan rakennuttamista. Sairashuone valmistui vuonna 1913 ja siinä oli 14 potilaspaikkaa. Vaikka uutta henkilökuntaa palkattiin, ei sairashuone riittänyt vastaamaan kuntalaisten tarpeisiin. Silti uusi sairaala, jossa oli 43 sairauspaikkaa ja 12 synnytyspaikkaa, saatiin vasta 1950-luvulla. Samalla kunta sai kolmannen lääkäriviran, toinen oli perustettu Sorsakoskelle edellisellä vuosikymmenellä. Sotien jälkeen kuntaan palkattiin myös kiertäviä terveysisiä.

Kunnanlääkärijärjestelmä muuttui 1970-luvulla terveystakeskustoiminnaksi. Sotien jälkeen on rakennettu myös laaja hammashoitojärjestelmä. Alkuun yksityisen hammaslääkäriin varassa ollut hammashuolto liitettiin myös terveystakeskusjärjestelmään.

Leppävirrallakin on rokotuksia annettu aina 1700-luvulta lähtien, mutta vasta sotien jälkeinen aika Suomessa on ollut säännöllisen rokottamisen aikaa. Rokotuksilla on saatu hallintaan mm. tuberkuloosi, polio ja kurkkumätä. Nälän ja tautien tilalle ovatkin tulleet uudet kansantaudit.

ESINEET:

- Röntgenlaite

Röntgenlaitteen on museolle lahjoittanut Mannerheimin lastensuojeluliiton Sorsakosken osasto vuonna 1974. Laite on todennäköisesti ollut Sorsakosken tehdasalueen terveydenhuollon käytössä. Röntgenlaite on hankittu Sorsakoskelle vuonna 1949.

Röntgensäteilyn löysi saksalainen fyysikko Wilhelm Conrad Röntgen vuonna 1895. Hyvin pian röntgensäteilyn keksimisen jälkeen huomattiin sen suuri hyöty lääketieteellisenä tutkimus- ja hoitomenetelmänä. Suomessa ensimmäinen röntgenlaite otettiin käyttöön vuonna 1900 Helsingin yleisen sairaalan kirurgisella klinikalla. Röntgensäteet läpäisevät hyvin sellaisia kiinteitä aineita, jotka ovat näkyvälle valolle läpinäkymättömiä, kuten luita. Röntgentutkimuksen kehittyttyä myös pehmeämpien kudosten kuvaaminen on tullut mahdolliseksi. Ihmisessä olevat kudokset läpäisevät röntgensäteilyä eri tavoin. Tiettyjä pehmeitä kudoksia voidaan saada kuvauksessa esiin käyttämällä sopivia varjoaineita.

Röntgenkuvauksella on ollut erityinen merkitys tuberkuloosin torjunnassa. Tuberkuloosi on bakteerin aiheuttama, etenkin keuhkoissa esiintyvä tauti. Vielä 1900-luvun alkupuolella tuhansia suomalaisia menehtyi vuosittain tuberkuloosiin. Vuonna 1950 aloitettiin pakolliset valtakunnalliset seulonnat. Kaikkien 15 vuotta täyttäneiden kansalaisten keuhkot tutkittiin kolmen vuoden välein ja tietyissä tuberkuloosin kannalta

kriittisissä ammateissa olevien kerran vuodessa. Tällaiset henkilöt työskentelivät mm. sosiaali- ja terveydenhuollossa, opetustoimessa, lasten päivähoidossa ja elintarvikealalla.

- Kuppaussarvet ja suoneniskentäraudat

23. Lasten historia (hyllykkö, jossa lasten leluja)

Lapsuus käsitettiin ennen nykyistä lyhyemmäksi ajanjaksoksi ihmiselämässä. Lapset osallistuivat nuoresta lähtien talon töihin, joihin voitiin myös valmistautua leikkimällä ja matkimalla aikuisia.

ESINEET:

- Useimmat hyllyn leluista on tehty perinnelelukilpailuun.

24. Vapaa-aika (3. kaappivitriini)

VAPAA-AJAN VIIHDETTÄ

Ihmisten vapaa-ajan katsotaan syntyneen siirryttäessä maatalousyhteiskunnasta teolliseen aikaan, jolloin merkittävä osa ihmisistä vapautui maatalouden lähes ympärivuorokautisista töistä. Kuitenkin alkuun teollisuuden parissa tehtävän työn työpäivätkin olivat niin pitkiä, ettei vapaa-aikaa voi juuri sanoa jääneen. Työaikojen lainsäädännön kehitys vakiinnutti pääsääntöisesti suurimmalle osalle ihmisistä jonkinlaisen vapaa-ajan.

Vapaa-aika on yleisesti pyritty täyttämään työlle vastapainoa antavilla asioilla. Viihdekulttuuri on toiminut oleellisena pakotienä joskus ikävästäkin arkielämästä. Suomessa oli perinteisestikin harrastettu tansseja, talkoita ja illanistujaisia viihteellisinä väen kokoontumisina, mutta 1900-luvun kuluessa kansainväliset vaikutteet viihteen saralla kävivät yhä selvemmiksi.

Lehdistö, radio, televisio ja elokuvatkin laajensivat yhteiskunnan kommunikaatiota merkittävästi. Vaikutteet leviävät yhä nopeammin ja täysin päinvastaisella tavalla kuin perinteisen kansankulttuurin aikana. Toisaalta uusien tiedonvälityskanavien on mukailtava laajan yleisön mielentilaa ja asenteita. Kansanomaiset piirteet ovat loiventuneet merkittävästi. Kansankulttuuri on kokenut muodonmuutoksen, sillä enää sen ei voi katsoa edustavan perinnettä ja pitkäikäisyyttä, vaan jatkuvaa muutosta. Teknistyminen ja sen sovellusten omaksuminen on ollut merkittävin erottava tekijä vanhojen ja uusien sukupolvien välillä.

Elokuvat

Suurin osa 1900-luvun alun elokuvista oli tuontitavaraa ulkomailta. Äänielokuvan yleistyminen 1930-luvulla aloitti myös kotimaisen elokuvatuotannon. Elokuvat suosivat kansallisia aiheita ja etenkin alkuun keskittyivät maalaismaiseman kuvaamiseen. Romanssit ja komediat olivat suosituimpia, myös isänmaallisia, joskus historiaan sijoittuvia, draamoja tehtiin.

Kotimaisen elokuvan suurimmaksi tähdeksi nousi elokuvayhtiö Suomi-filmi, joka valmisti 1950-luvun suosituimmat elokuvat. Vuosikymmenen trendi, rillumarei, aiheutti pahennusta maan kulttuurieliitissä, mutta viihdytti laajoja kansanrivejä. Rillumarei on esimerkki siitä, mihin edistynyt viihdetekniikka pystyi – ärsyttämään ja naurattamaan samaan aikaan. Rillumarei-elokuvat kuvasivat onnistuneesti Suomessa juuri tapahtunutta murrosta: maaseudun aika alkoi olla ohitse, mutta kaupunki näyttäytyi monelle vielä liian erikoisena paikkana. Herrojen ja jätkien ero oli yhä silmin nähden olemassa.

Leppävirran kirkonkylän elokuvateatterina toimi suojeluskunnan talo, nykyinen Kivelän koulun ruokala. Rakennuksen toisessa päädyssä oli tiilikoppi, jossa elokuvakone sijaitsi, sillä filmi oli erittäin herkästi syttyvää. Elokuvakone hankittiin 1930-luvulla ja sitä käytettiin vielä 1960-luvulla.

Radio

Radio patentoitiin 1900-luvun alussa ja siitä muodostui tärkeä uutisten ja arvojen välityskanava. Suomen yleisradio perustettiin vuonna 1926. Yleisradio otti tavoitteekseen kansansivistyksen ja tiedonlevityksen. Ajan mittaan Yleisradion valinta keskittyä lähinnä klassisen musiikin soittamiseen herätti laajaa vastustusta. Leppävirralla ensimmäiset radiot hankittiin 20-luvulla, sota-aikana sellainen löytyi melkein joka taloudesta.

Sotien aikana radio valjastettiin tiedonvälityksen lisäksi viihdyttämään ja keventämään apaattista ilmapiiriä. Rintamalle pystytetyillä radioasemilla soitettiin kotimaista iskelmää. Samaan aikaan perustettiin useita viihderyhmiä, jotka kiertelivät rintamalla ja jotka saavuttivat usein suosiota ja kuuluisuutta myös sodan jälkeen. Yleisradion linja sen sijaan tiukentui sotien jälkeen Hella Wuolijoen kaudella, jolloin radiosta muokattiin yhteiskunnallisesti osallistuvaa välinettä viihdyttäjän sijaan. Kevyen musiikin määrä kasvoi, mutta ei riittänyt tyydyttämään kansan syviä rivejä. Yleisradio poisti esitysrajoitukset vasta vuonna 1970.

Radion urheilulähetyksistä tuli suosittu myös ajanviettotapa. Etenkin ennen televisiota radion kuuntelu oli perheiden ja suurempienkin ryhmien yhteinen viihdyttäjä.

Televisio

Televisio kehitettiin radiosta 1920-luvulla. Suomeen rantautuessaan laitteesta puhuttiinkin vielä näköradiona.

Suomen ensimmäiset televisiolähetykset tehtiin 1950-luvun lopulla. Alkuun lähetyksiä oli vain vähän, joitain tunteja viikossa. Yleisradiosta tuli televisionkin suhteen johtava toimija. Se sijoitti televisiotoimintaan paljon rahaa, minkä myötä tuotantoa nykyaikaistettiin.

Television lopullinen läpimurto suomalaisten olohuoneisiin tapahtui 1960-luvulla, seuraavalla vuosikymmenellä televisio löytyi lähes joka kotitaloudesta. Leppävirralla televisioiden määrä yli parikymmenkertaistui vuosien 1961–1965 välisenä aikana. Television aitous onnistui voittamaan radion ja lehdistön tiedon välittäjänä. Televisio myös takasi elokuvien ja musiikin monipuolisen leviämisen.

Kun 40-tunnin viikoittainen työaika toteutui teollisuudessa vuonna 1970, alkoi myös vapaa-ajan toimintojen lopullinen voittokulku. Olohuoneesta tuli kodin uusi keskus, jonka viihde-elektroniikka vähitellen valtasi.

Televisio aloitti myös ennennäkemättömän viihdekulttuurin ja synnytti ensimmäiset suuren kansan julkkikset.

ESINEET:

- Elokuvakone, jota käytetty suojeluskuntatalon (nyk. Kivelän koulun ruokala) elokuvanäytöksissä.

25. Urheilu (seinävitriini ennen portaita, jatkuu yläkertaan jossa talviurheilun välineet)

URHEILUTOIMINTAA LEPPÄVIRRALLA

Yleinen urheiluharrastus virisi Leppävirralla 1800-luvun loppupuolella. Moni laji kulkeutui Leppävirralle maakunnallisen urheilukeskuksen Kuopion välityksellä. Yksittäisiä kilpailuja eri lajeissa järjestettiin jo tuolloin. Urheilu oli oleellinen osa seurallisia tapahtumia ja moni laji kehittyi leikkimielisestä toiminnasta.

Kilpaurheilu aloitettiin Leppävirralla ensimmäisenä hiihdossa, joka oli ennestään tuttu laji. Vuonna 1889 pidettiin ensimmäiset hiihtokilpailut kuuden virstan (n. 6,5km) matkalla. Osallistujia oli 11, joista seitsemän jaksoi maaliin asti. Hiihto vakiintui yhdeksi leppävirtalaisten urheilijoiden suosikkilajiksi. Yleisurheilukilpailujakin kokeiltiin jo 1800-luvun lopulla. Ensimmäisenä lajina oli kivenvisku eli kuulantyöntö. Moniotteluista tuli suosittu kilpamuoto 1900-luvun alussa. Leppävirralla kilpailtiin myös mm. mäenlaskussa, soudussa ja ammunnessa.

Suomen Voimistelu- ja Urheiluliitto (SVUL) perustettiin vuonna 1906 ja se otti tehtäväkseen urheiluharrastusten tukemisen ja kilpailuiden järjestämisen. Valtion tukeman urheilun tarkoituksena oli parantaa kansallista henkeä ja tukea terveellisiä elämäntapoja. Moni urheiluseura syntyi työväestön keskuudessa ja urheilu olikin yksi työväenkulttuurin toteuttamisen tärkeimpiä muotoja. Suomen Työväen Urheiluliitto (TUL) perustettiin sisällissodan jälkeen vuonna 1919 tukemaan työväestön urheiluharrastusta ja -mahdollisuuksia.

Nuorisoseura oli yhtenä ensimmäisistä järjestämässä seuramuotoista toimintaa Leppävirralle. Vuonna 1905 perustettiin nuorisoseuran voimistelu- ja urheiluseura. Urheiluharrastus kehittyi yhä järjestäytyneempään muotoon ja Leppävirralle perustettiin useita urheiluseuroja, jotka kuuluivat joko SVUL:n tai TUL:n alaisuuteen. Lajivalikoimat kasvoivat mm. painiin ja pesäpalloon, sotien jälkeen suositaan lisäsivät jalka- ja lentopallo, tennis, keilailu ja painonnosto. Sotien molemmin puolin urheilukilpailuista muodostui suur tapahtumia, jotka päättyivät iltamiin. Kunta antoi oman panoksensa urheilutoimintaan rakennuttamalla kirkonkylään urheilukentän vuonna 1933.

Leppävirran lukuisilla urheiluseuroilla oli tiiviit yhteydet kotikyläänsä ja nuorisotyöhön. Kunnan suurimmaksi ja ensimmäiseksi koko pitäjän kattavaksi urheiluseuraksi kasvoi vuonna 1937 perustettu Leppävirran Viri. Seuratoiminnan kukoistuskausi oli sotien

jälkeen 1950- ja -60-luvuilla, jolloin tilaus vapaa-ajanviettotavoille oli suuri. Myöhemmin urheilutoiminnan hiljenemiseen vastattiin keskittämällä pikkuseurojen toimintaa ja yhdistämällä niitä suuremmiksi usean lajin seuroiksi.

Kotiseutumuseon kokoelmissa on runsaasti etenkin Virin voittamia kiertopalkintoja.

YLÄKERTA:

Yläkerrassa kierrosta ohjaavat nimikyltit

26. Pyynti ja metsästys

Savon alue säilyi pitkään eräänlaisena takamaana, jonka antimia muualla asuvat hyödynsivät. Kun erämaat julistettiin Ruotsin kruunun omaisuudeksi, savolaiset uudisasukkaat asuttivat ne. Erämailla oli tärkeä sija suomalaisten talonpoikien elämässä. Itä- ja Pohjois-Suomessa metsästys säilyi taloudellisesti merkittävänä elinkeinona pitempään kuin Etelä-Suomessa.

Suomessa käytetyt pyyntivälineet ovat pitkälti samanlaisia kuin muuallakin pohjoisilla alueilla. Yleisimpiä pyyntikeinoja olivat erilaiset ansat, joilla pyydettiin etenkin lintuja ja jäniksiä, sekä kuopat, joita käytettiin etenkin susien, hirvieläimien ja karhujen pyyntiin. Kettuja pyydettiin yleisesti käpälälaudalla. Pyyntirautoja käytettiin 1600-luvulta lähtien. Tärkeimmät metsästysaseet olivat keihäs ja jousi. Tuliaseita käytettiin rinnan perinteisempien pyyntimenetelmien kanssa.

ESINEET:

- Perinteisten pyyntimenetelmien pienoismallit
- Seinällä suden- ja ketunrautoja
- Kaapissa vanhoja aseita

27. Kalastus

Kalastus oli teolliseen aikaan saakka yksi suomalaisten pääelinkeinoja maanviljelyn ohella. Koukut, harppuunat, verkot ja merrat ovat olleet käytössä kivikaudelta lähtien. Varhaisimpia kalastusmuotoja olivat nuijakalastus, jossa kala lyötiin rantavedessä tainnoksiin, ja tuulastus, jossa kala napattiin atraimella. Yötuulastuksessa tarvittiin vene ja tulta valonlähteeksi, joka kiinnitettiin yleensä veneen kokkaan. Metalliset kalastusvälineet kehittyivät rautakaudelta lähtien. Itä-Suomessa järvikalastuksen parhaat saaliit on saatu nuotalla. Nuotasta on monia erilaisia variaatioita, mutta perusideana on saartaa kalat seinämäisen verkon sisään. Pitkäsiima oli tehokkain koukkupytydys, jolla voitiin pyytää useimpia kalalajeja. Pitkäsiimassa on useita selkäsiimaan kiinnitettyjä syötillä varustettuja koukkuja.

Leppävirran runsaat vesistöt tarjosivat hyviä kalasaaliita lisätienestejä kalastuksella hankkineille, joilla oli käytössään hyvälaatuisia kalastusvälineitä. Eniten saatiin lajittelematonta sekakalaa, mutta myös muikkuja ja siikaa. Kalakauppaa harjoittavat lähettivät saaliinsa pääasiassa Kuopioon ja Varkauteen vesiteitse myyntiin. Kaloja myytiin

myös ovelta ovelle kiertäen. Kalastusta alettiin säädellä ja valvoa laein ja asetuksin 1800-luvun lopulta lähtien.

ESINEET:

- Seinällä atraimia, vieheitä ja pikkuonkia
- Ruuhen oikeassa päädyssä tuulauskopria, joihin valonlähde asetettiin
- Ruuhen vasemmassa päädyssä erilaisia verkonkohoja ja -painoja

28. Verkon valmistus

Verkon valmistukseen käytettiin pääsääntöisesti hienoksi kehrättyä hamppu- tai pellavalankaa. Puuvillalankaan siirryttiin 1800-luvun lopulla, jolloin myös alkoi tehdaskutoisten verkkojen myynti. Verkkoihin tarvittavat köydet valmistettiin vettä hylkivistä aineksista kuten tuohesta, juurista ja joughista.

Verkon kutomiseen tarvittiin puinen käpy, johon lanka käärittiin ja solmut pujoteltiin. Verkon tiheys riippui kävyn koosta, suuremmalla kävyllä tuli harvempaa verkkoa. Verkon silmä solmittiin puusta tai luusta valmistetun kalvimen ympärille. Ensin valmistettiin kaksinkertainen silmäsarja, joka kiinnitettiin Savossa kelaan. Silmäsarjat kerättiin kelalla sitä mukaa, kun niitä valmistui. Pienisilmäiseen verkkoon käytettiin ohutta lankaa, isosilmäiseen paksumpaa. Verkko suunniteltiin pyydettävän kalalajin mukaan.

ESINEET:

- Seinällä olevat esineet verkon kutomisvälineitä

29. Köyden valmistus

Yksinkertaisimmillaan köyden tapaista saa väännettyä koivunvitsasta, mutta varsinaista köyttä on valmistettu mm. hampusta, tuohesta, niinestä, puiden juurista ja eläinten karvoista – mistä tahansa kestävästä aineksestä. Hamppu oli tärkein köysiaines, yleensä eri köysimateriaaleilla oli omat parhaat käyttötarkoituksensa. Useimpia materiaaleja liotettiin ennen köydeksi punomista vedessä, jotta ne sitkistyivät.

Kaksisäikeistä köyttä voitiin valmistaa käsin kiertämällä, mutta paksumpiin ja kestävämpiin köysiin käytettiin erilaisia tarkoitukseen sopivia kelalaitteita. Kelojen tarkoituksena oli saada köyden säikeisiin tarpeeksi kierroksia, minkä jälkeen vierekkäin asetetut säikeet alkoivat kiertyä toistensa ympäri punokseksi. Usein keloja tarvittiin käyttämään useampikin henkilö.

Köydenpunoja oli varsinaisesti kaupunkien käsityöläisammatti. Köydenpunojat katosivat kaupungeista 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Maaseudulla miehet punoivat köysiä muiden töidensä ohella tarpeeseen.

ESINEET:

- Seinällä olevat esineet köydentekijän koneita

30. Viljan käsittely (painavat jauhinkivet sijoitettu teemallisesti vähän huonoon paikkaan, viljan käsittelystä kerrotaan myöhemmin)

ESINEET:

- Riusat, joilla vilja puitiin

- Käsikivet

- Tuokkosessa pettujauhoa

31. Tekstiilien valmistaminen

Pellavaa on Suomessa viljelty ainakin 1500-luvulta lähtien. Kasvatetun pellavan käsittely alkoi siemenkotien irrottamisella nuijan tai varstan avulla. Sen jälkeen pellavat liotettiin vedessä ja kuivattiin ulkona ja saunassa tai riihessä. Kuivatut pellavat loukutettiin pellavaloukulla varsien puusolujen rikkomiseksi. Seuraavaksi pellavat lihdattiin. Lihtaamisen ohella tai ilman lihtaa pellavat voitiin erottaa vitomalla eli lyömällä pellavanippua vitimellä (vitiinipuukko), veitsenmallisella puutyökälulla. Itä-Suomessa käytettiin myös kaavinalustaa, jota vasten pellavat asetettiin ja vedettiin päälle painetun vitimen ali. Pellavat vielä häkilöitiin, jotta kuidut saatiin jaoteltua. Hienoa lankaa varten kuidut vielä harjattiin pellavaharjalla. Toisen suosituksen tekstiilikasvin, hampun, käsittely tapahtui pitkälti samalla tavoin.

Villa on puolestaan käytetyin eläinkuitu. Lampaat kerittiin yleensä useita kertoja vuodessa. Villat puhdistettiin käsin nyppimällä ja kuohkeutettiin. Kuohkeuttamiseen voitiin käyttää villan karstauskarttoja, joiden välissä villaa hierottiin.

Kasvi- ja eläinkuiduista saatiin lankaa kehräämällä. Jo kivikaudella käytettiin kehrävartta, sittemmin värttinää kunnes rukki yleistyi 1700-luvulta lähtien. Kutomista varten saadut langat vyyhdettiin yksinkertaisimmillaan peukalohangan ja kyynärpään väliin tai vyyhdinpuun ympärille. Koneellista vyyhdinpuuta kutsuttiin haspeliksi tai haspiksi. Vyyhdettäessä lankamäärän yksiköksi syntyi kaartto, joka sisälsi tietyn määrän kierroksia. Lanka kudottiin kankaaksi kangaspuilla, joiden erilaisilla loimituksilla langan materiaalista riippuen saatiin eri kangaslaatuja, kuten sarkaa, verkaa, palttinaa ja toimikasta.

Villakangasta vanutettiin paksummaksi ja kestävämmäksi. Alkuun vanutusta tehtiin jaloin polkemalla tai käsin hankaamalla, tehokkaammaksi työn tekivät sarkamylyt ja -tampit.

Muita naisten tekstiilitöitä ovat olleet nauhan valmistaminen nauhapirralla, neulominen, koruompelu ja kirjonta. Muusta maasta poiketen, Savossa ja Karjalassa ei ryijy koskaan yleistynyt käyttötekstiilinä.

ESINEET:

- Pellavan käsittelyvälineet järjestyksessä vasemmalta oikealle

- Yksityiskohtaiset pellavapuvut

32. Viinanpoltto

Viinan kotipoltto alkoi maaseudulla jo 1600-luvulla, kun viinan käyttö oli tullut tunnetuksi Ruotsin armeijan ja säätyläisten kautta. Kotipolttoa verotettiin, se oli välillä kiellettyä, rajoitettua tai kruunun monopolina. Kotipoltto kiellettiin kokonaan vuonna 1866.

Viinaa poltettiin useimmiten viljasta, harvemmin perunasta, kuparisissa viinapannuissa. Maltaiden ja jauhojen sekoituksesta tehtiin lämpimään veteen imeläys (mäski, rankki), jota hämmennettiin usein. Seokseen lisättiin hiiva ja se jätettiin käymään. Kun viinapannua lämmitettiin eli viinaa alettiin polttaa, alkoholipitoinen höyry nousi viinapannun hatusta lähteviin piippuihin. Piiput oli johdettu läpi tynnyristä, jossa oli kylmää vettä. Kylmyys jäähdytti höyryn nesteeksi, joka tippui viereiseen astiaan. Saatu neste oli vielä keitettävä uudelleen, jotta saatiin kirkasta viinaa. Viina säilöttiin lekkereihin, tynnyreihin tai 1800-luvulta lähtien lasiputeleihin.

Viinaa käytettiin lääkkeenä jopa sylilapsilla. Viinankäyttö oli tavallista markkina- ja kirkkomatkoilla ja perhejuhlissa. Rungas viinankäyttö aiheutti ongelmia ja etenkin seurakunnat halusivat puuttua viinanpolttoon. Viljan polttamista viinaksi huonoina satovuosina myös kritisoitiin.

Kieltolaki tuli voimaan itsenäisessä Suomessa kesällä 1919. Kieltolaki kuitenkin epäonnistui täysin ja viinan kulutus paremminkin nousi lain aikana. Lopulta kieltolain lopettamisesta järjestetty kansanäänestys ratkaisi kiistellyn lain kohtalon ja eduskunta kumosi lain. Alkoholimyynä oli taas sallittua vuodesta 1932 lähtien valtion monopoliyhtiön liikkeissä. Kielloista huolimatta viinan kotipolttoa harrastettiin läpi 1900-luvun.

ESINEET:

- Kuparinen pannu, jossa virallinen leima vuodelta 1861, leimattu siis vain viisi vuotta ennen viinan kotipolton kieltoa

33. Karjanhoito ja maitotalous

Itä-Suomessa viljely ei ollut niin riippuvaista karjankasvatuksesta kuin Länsi-Suomessa, sillä kasket eivät tarvinneet eläinten lantaa lannoitteekseen. Pohjois-Savossa oli kuitenkin vankka karjakanta 1800-luvun kasvun myötä. Venäjä alkoi ostaa voita Suomesta vuosisadan lopulla, mikä lisäsi maitokarjan määrää. Myös Venäjältä ostettu halpa vilja siirsi painopistettä viljelystä karjatalouteen. Karjana kasvatettiin lähinnä nautoja, sikoja, lampaita ja siipikarjaa. Leppävirrallekin palkattiin oma karjakko neuvomaan karjanhoidon asioissa ja vuonna 1900 aloitti karjanhoitokoulu Alapihan kartanossa.

Lehmistä saatava maito käytettiin alkuun voin ja juuston raaka-aineeksi, kun vain pikkulapset joivat maitoa. Aikuisten arkijuoma oli piimä. Maito lypsettiin kiuluun, siivilöitiin ja hapatettiin. Pintaan noussut kerma kuorittiin käytettäväksi voihiin. Kuoritusta maidosta valmistettiin Itä-Suomessa uunissa lämmittämällä kokkelipiimää,

joka säilyi pitempään. Rahkaa saatiin valuttamalla piimämassaa painon alla. Itä-Suomessa ei tunnettu juuri kansanomaista juustonvalmistusta, ainoastaan ternimaidosta tehty uunijuusto.

Voi valmistettiin alkuun kirnuamalla kerma pystykirnussa. Kampikirnuja tuli käyttöön 1800-luvun aikana. Voi meni yleisesti myyntiin tai veronmaksuun, ei niinkään kotitalouksien omaan käyttöön. Meijeritoiminta alkoi 1800-luvun lopulla. Hieman aiemmin olivat yleistyneet separaattorit, joilla voitiin aiempaa tarkemmin ja nopeammin jalostaa maitoa voin raaka-aineeksi.

ESINEET:

- Pysty- ja kampikirnut
- Voinvaivauspöytä, jolla voi pestiin liiasta suolasta

34. Maanviljely

Maatalous antoi 1800-luvun alussa elannon lähes jokaiselle suomalaiselle ja vuosisadan lopullakin vielä kolmelle neljästä. Varhainen maanviljely perustui kaskeamiseen. Savon ensimmäiset historiallisen ajan asukkaat olivatkin kaskenraivaajia. Kaskeamiseen oli monia menetelmiä, mutta peruseriaatteena oli metsän kaataminen ja polttaminen, minkä jälkeen poltettua aluetta voitiin viljellä korkeintaan jokunen vuosi. Sama alue voitiin kasketa uudelleen aikaisintaan vasta lähemmäs 20 vuoden kuluttua.

Noin 1700-luvulta alkaen pelto- ja viljanviljely syrjäytti kaskeamisen suurimmassa osassa maata, mutta Itä-Suomessa kaskiviljely säilytti merkityksensä peltoviljelyn ohella pitempään. Itä-Suomen talonpojilla ei ollut juuri ollut keinoja kivisten maiden raivaamiseen pelloiksi, joten kaskiviljely oli siten kannattavampaa. Kuitenkin Leppävirralla kaskausta luopuminen näyttää tapahtuneen nopeammin kuin Savossa yleisesti, moni tila tosin viljeli esimerkiksi ruista kaskessa peltoviljelyn ohella. Sekä kaski- että peltoviljely olivat säiden armoilla, joten katovuosilta ei säästyty. Maatalouden koneistuminen ja monet uudistukset alkoivat 1800-luvun loppupuolella.

Kotimaiset viljat – ruis, ohra, kaura ja vehnä – on tunnettu Suomen alueella rautakaudelta lähtien. Itä-Suomessa ruis ja ohra ovat olleet tärkeimmät viljakasvit. Idän kaskimailla viljeltiin myös tattaria, mutta viljely väheni kaskien myötä. Ruokakasveina kasvatettiin etenkin naurista, peruna yleistyi kansanvalistuksen myötä 1800-luvun alkupuolella peltoviljelynä.

Auran kehittyminen

Puuaurat olivat alkuun pellonmuokkauksen tärkeimmät työkalut. Kuokkaa ja lapiota on käytetty pienempiin töihin. Auran kärki oli vahvistettu raudalla jo varhaisessa vaiheessa. Aurojen vetämiseen käytettiin hevosta. Jonkinlaiset auraa edeltäneet koukut tunnettiin jo ennen ajanlaskumme alkua. Savoon tuli uudisraivaajien mukana ensimmäisenä hankoaura, joihin alettiin liittää myös luotin, joka mursi maan ja käänsi sen sivulle. Luotimen pohjalta kehiteltiin kääntösiipi. Ratkaiseva uusi keksintö maanmuokkauksessa oli kääntöaura tai vältti, joka levisi ympäri maata 1800-luvun kuluessa. Se käänsi maan

sivulle entistä tehokkaammin ilman kyntäjän apua. Kääntäessä maahan jäi rakoja, mikä teki kasvualustan ilmavaksi kasvien juurille ja lisäsi pieneliöiden toimintaa. Rautainen kääntöaura oli kuitenkin talonpojille kallis hankinta ja soveltui osin huonosti kiviseen maahan. Auroja oli maanviljelysseuroilla ja isäntäyhdistyksillä, joista niitä tiedetään lainatun Leppävirränkin pitäjiin.

ESINEET:

- Puinen, mutta metallilla vahvistettu kääntöaura
- Seinän vieressä varhaisempia auramalleja

35. Kylvö, elonkorjuu ja heinätyöt

Kylvö oli miesten työtä ja perinteisesti talon isäntä aloitti sen. Kylvövakka oli ollut käytössä maatalouden alkua ajoilta lähtien. Itä-Suomessa vakat olivat yleensä tuohesta punottuja. Sato korjattiin sirpillä tai viikatteella leikaten. Leikkuu- ja haravakoneita käytettiin vasta 1900-luvun alusta.

Leikattu vilja sidottiin lyhteiksi tai laitettiin sellaisenaan kuivumaan kuhilaisiin ja myöhemmin seipäille. Jälkikuivatus tapahtui haasioilla. Itä-Suomessa viljaa puitiin pitkin talvea riihessä. Puimiseen käytettiin yleisimmin varstoja, joista Savossa puhuttiin riusoina. Puimakoneita käytettiin jo 1800-luvulla, mutta Itä-Suomessa puitiin käsin vielä sotien jälkeenkin. Ennen 1930-lukua Leppävirralla oli kuitenkin jo enemmän puimakoneita kuin Kuopion läänissä keskimäärin. Puitu vilja varastoitiin yleensä aittoihin. Yleensä vilja jauhettiin käsikivillä ja seulottiin kotitekoisella seulalla. Vielä 1800-luvulla Leppävirralla oli lähes jokaisessa isommassa talossa oma tuulimylly viljan jauhukseen.

Eläinrehu kerättiin pitkälti luonnosta. Luonnonniityt sijaitsivat yleensä kaukana taloista eivätkä ne riittäneet rehutarpeisiin kovin pitkään. Peltoa alettiin kylvää heinälle 1800-luvun lopulla. Heinänkorjuuseen käytettiin viikatetta ja haravaa. Heinäseipäät, joille heinä nostettiin kuivumaan, yleistyivät 1920-luvulla.

ESINEET:

- Sirpit ja viikatteen
- Heinähangot
- Heinäseipään kärki (demonstraatioseipään päässä). Heinäseipäitä ei tarvinnut erikseen teroittaa, kun käytettiin siirreltävää metallikärkeä. Kärjessä on reikä hankoa varten, jotta se oli helppo nostaa pois ja takaisin.

36. Hevonen

Ensimmäiset merkit hevosista Suomen alueella tunnetaan jo rautakaudelta. Tänne kehittyi suomalainen maatiaishevoskanta, johon sekoittui myös ulkomailta tuotuja hevosia. Suomenhevonen on kehittynyt näiden pohjalta. Suomalainen hevonen oli pienikokoisempi kuin nykyiset suomenhevokset.

Ratsastaminen tai hevosen vetämillä kärryillä ja reellä liikkuminen olivat pitkään tärkeimmät matkustustavat. Puusatuloita käytettiin jo 1700-luvulla. Hevosta tarvittiin myös vetoeläimeksi. Yleensä Itä-Suomessa kulkuvälineen tai auran eteen valjastettiin yksi hevonen luokkivaljailla, jotka täydennettiin länkillä.

Hevosen lihaa ei käytetty ruokataloudessa juurikaan ennen 1900-lukua, sillä hevonen oli muinaiskansojen pyhä eläin ja myöhemmin kristillisen ajan pakanallisuuden symboli.

Leppävirta on ollut tunnettu hevospitäjä. Leppävirran hevoset olivat kysytyjä vientihevosia 1800-luvulla. Leppävirran Hevosystävien Seura perustettiin vuonna 1898 ja Leppävirran Oriyhdistys vuonna 1906. Paikallinen hevosjalostus tuotti tulosta sekä kilparadoilla että näyttelyissä.

ESINEET:

- Rillat
- Puusatulat
- Hevosen suokengät

37. Evakkovankkurit

Evakkovankkurit, joilla Pesosen perhe saapui Impilahdelta Sorsakoskelle. Kyydissä esineistöä, jota Karjalasta otettiin evakkomatkalle mukaan.

38. Kestikievarireki

Kestikievarijärjestelmä toimi Suomen alueella 1600-luvulta vielä 1900-luvun alkuun. Kestikievarit toimivat maaseudun taloissa, joissa matkalaisilla oli mahdollisuus syödä, juoda, viettää lepoetki tai yöpyä ja vaihtaa hevosta. Matka taittui aina kestikievarista toiseen. Kestikievarijärjestelmä kehitettiin etenkin virkamiesten liikkumisen tarpeisiin ja korkean hintatasonsa vuoksi kievarikyyti myös säilyi pitkään varakkaamman väestön kulkumuotona.

Reen kuomu on valmistettu hylkeennahasta. Kuomun takaosassa olevasta viillosta päätellen reki on joskus yritetty ryöstää. Matkalaisilla lienee ollut turvanaan ase.

39. Tuohityöt

Tuohi oli monipuolinen materiaali, jota työstämällä saatiin aikaan monenlaisia käyttö- ja tarve-esineitä. Koivuntuohi kiskottiin muutaman viikon kuluessa ennen heinäntekoa tuohenlähden aikana joko levynä tai nauhana. Siistityt tuohinauhat kierrettiin säilytystä varten reiälliselle kerälle. Tuohesta valmistettiin mm. tuokkosia marjojen keruuseen ja mämmin paistoastiaksi, virsuja jalkineiksi, kontteja työrepuiksi, huosiaimia eli patasuteja pesuvälineiksi sekä painoja ja kohoja verkkoihin ja nuottiin. Tuohia käytettiin suurina levyinä myös rakennusten katteena.

ESINEET:

- Virsut, kontit ym. käyttöesineet, jotka nykyään valmistetaan kankaasta, nahasta, muovista.

40. Puu- ja metsätyöt

Metsiä on käytetty sekä riistamaana että kaskeamiseen, poltto- ja tarvepuun kuin myös myytävän puutavaran hankintaan. Talonpojat saivat metsätaloudesta käteistä rahaa, mikä vaikutti oleellisesti rahatalouteen siirtymiseen ja maatalouden koneistamiseen saaduilla varoilla. Kuitenkin metsähallituksen Leppävirralta 1800-luvun lopulla keräämien tietojen mukaan metsärahat menivät ennen kaikkea vanhojen velkojen maksamiseen ja rakennusten parantamiseen, ei niinkään maanviljelyn kehittämiseen.

Varsinainen metsätyöläisten ammattiryhmä eriytyi vasta 1800-luvun puolivälin jälkeen, siihen asti talojen miesväki oli hoitanut hakkuut ja ajot maatalouden töiden ohessa. Metsätyöläisen tärkeimmät työkalut olivat saha ja kirves. Tukkisakset ja nostokoukut tukkien nostamiseen tulivat käyttöön 1910–1920-luvulla. Puun ajamiseen käytettiin rekiä. Hakkuut sijoittuivat talvikauteen, uitot aloitettiin keväällä.

Alkeelliselle puutyölle oli tyypillistä soveltaa luonnon omia muotoja esineen valmistamisessa. Esimerkiksi pahkoista on koverrettu kuppeja. Kirveet ja taltat ovat kivikaudesta lähtien olleet ihmisen perustyökaluja. Saha onkin niihin verrattuna nuori työkalu. Monipuolisin työkalu on puolestaan puukko, joka sopii niin puun kuin eläinten ruhojen ja kalan käsittelyyn. Puutöitä tekivät sekä talon väki omiin tarpeisiinsa puhdetoina että puun käyttöön erikoistuneet nikkarit.

ESINEET:

- Kirveskokoelma seinällä
- Tutut työkalut puukäsityön tunnilta?

41. Pyykinpesu

Pyykinpesu oli perinteisesti naisten tehtävä. He myös kantoivat itse vedet erilaisilla vedenkantovälineillä. Isoa pyykkiä pestiin tyypillisesti vain muutaman kerran vuodessa.

Savossa pyykinpesusta puhuttiin ”sotkuilla olemisena” tai ”sotkujen tekemisenä”. Pyykit liotettiin, hierottiin saippualla ja lipeällä, haudottiin kuumassa vedessä ja huuhtelun jälkeen kartuttiin. Pyykit kuivatettiin nurmikolla, aidoilla, puiden oksilla tai varta vasten rakennetuilla kuivausorsilla. Lienee sanomattakin selvää, että nykyajan vaatteet eivät kestäisi samanlaista käsittelyä pestäessä.

Saippuaa ja suopaa valmistettiin kotona. Niitä keitettiin talista, rasvasta ja eläinten ruhojen vähäarvoisista osista sekä lipeästä. Lipeä saatiin yleensä koivun tuhkasta. Jäähtyneestä rasvojen ja lipeän keitoksesta leikattiin kiinteä pintakerros saippuaksi, kun taas pehmeä pohjakerros käytettiin suopana.

Sähkökäyttöinen pesukone ja uudenlaiset pesuaineet tulivat kotitalouksiin toisen maailmansodan jälkeen – verrattain myöhään siihen nähden, miten raskasta ja toistuvaa puuhaa pyykinpesu oli.

ESINEET:

- Pyykkilauta, karttu ja pyykkärin apulainen

42. Mittakapat

Erikokoisia, kruunun leimoin varustettuja, virallisia mittakappoja eri vuosilta pitäjän viljamakasiinista (tämä rakennus).

LÄHTEET

Hovi, Olavi: *Leppävirran historia II*. Leppävirran kunta, Leppävirta 1995.

Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa; Pirinen, Kauko: *Savon historia I. Esihistorian vuosituhanneet ja keskiaika*. Kustannuskiila Oy, Kuopio 1987.

Leppävirran kirja. Toim. Osmo Rinta-Tassi. Leppävirran kunta, Leppävirta 1967.

Leppävirran museo-opas. Toim. Martti Koponen. Leppävirran Matkailu- ja kotiseutulautakunta, Leppävirta 1968.

Sarvas, Anja; Hovi, Olavi: *Leppävirran historia I*. Leppävirran kunta, Leppävirta 1988.

Talve, Ilmar: *Suomen kansankulttuuri*. 3. tarkistettu ja täydennetty painos. SKS, Helsinki 1989.

Vahtola, Jouko: *Suomen historia: Jääkaudesta Euroopan unioniin*. Otava, Helsinki 2003.

Vuorela, Toivo: *Suomalainen kansankulttuuri*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki 1975.

Ylikangas, Heikki: *Suomen historian solmukohdat*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki 2007.

Historiallinen maatalous. Käsikirjoitus Teppo Korhonen. Helsingin yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitos, kansatieteen oppiaine.

<http://www.helsinki.fi/kansatiede/histmaatalous/index.htm>